

μικροφιλολογικά

περιοδική έκδοση * τεύχος 19 * άνοιξη 2006

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Αχιλλεύς Κ. Αμιλιανίδης, Ένα νομικό ποίημα του 13ου αιώνα [3] ~ Λάμπρος Βαρελάς, Ο Εξόριστος του 1831 του Α. Σούτσου και οι «τύχες» του στον 19^ο αιώνα [6] ~ Θεοδόσης Πυλαρινός, Άβλιχος Μικέλης προς Ανδρέα Λασκαράτο: Ναι στο Λύχνο, όχι στις Λυχνιές [11]. Μια επιστολή του Εμμανουήλ Κριαρά προς τον Νάκη Πιερρή [57] ~ Σάββας Παύλου, Ουχί Αστυάναξ, αλλ' Ανδρομάχη (μικρή διόρθωση στον Ροΐδη) [14] ~ Γιάννης Ξούριας, Το «Θαλερό» του Σικελιανού και ο Ρεμπώ [15] ~ Φιλοθέη Κολίτση, “Στοιχεία αισθητικής θεωρίας” στον Φώτη Κόντογλου: νεωτερικότητα και παράδοση [17] ~ Λένα Ι. Αραμπατζίδου, Η ποιητική της υπέρβασης: Εμπειρικός-Επισκοπόπουλος [21] ~ Λευτέρης Παπαλεοντίου, Δυο λεπτομέρειες στην *Eroica* του Κοσμά Πολίτη [23]. Για το ανέκδοτο έργο του Νίκου Βραχίμη [36]. Ένα άγνωστο ποίημα του Κώστα Μόντη [59] ~ Αλέξης Ζήρας, Μια επισκεπτήρια κάρτα και μια άρνηση του Λεωνίδα Παυλίδη [25]. Αθέλγητες (;) σκαριμπικές παρενδυσίες III. Όπου επανεμφανίζονται ο Ντόρρος και ο Ντορής [29]. Προσθήκες και διορθώσεις στη βιβλιογραφία του Γιώργη Παυλόπουλου [57] ~ Βούλα Ποσάντζη, Ο Μελής Νικολαΐδης και η Πνευματική Ζωή [27] ~ Θανάσης Παπαθανασόπουλος, Κρυπτομνησία ή ενσυνείδητη χρήση ξένου στίχου; [30] ~ Κωστής Κοκκινόφτας, Αντιπαραθέσεις του Συκουτρή στην Κύπρο [30] ~ Γεώργιος Α. Χριστοδούλου, Διορθωτικό στον Συκουτρή [35] ~ Γιώργος Λυσιώτης, Μια παράδοση έννοια στον Άγνωστο του Ν. Βραχίμη [36] ~ Σωτήρης Σαράκης, «Ο Κωνσταντίνος Γεράκης» ανυμνούμενος [37] ~ Γιώργος Κεχαγιόγλου, Γιώργος Ιωάννου, Γκριζος Λύκος και γκριζες ζώνες ή Περί της ακηδίας ελλαδικών σχολικών εγχειριδίων [38]. Συχνά ξεχνάμε, κάποτε συγγέουμε, ή *ondan dir* [56] ~ Μιχ. Γ. Μπακογιάννης, Από την ιστορία της Κριτικής: Μια οφειλή [41] ~ Λαόνικος Διονυσίου, Παρασκευιάτικη ιχθυοφαγία [45] ~ Γιάννης Πεγειώτης, Τα διηγήματα του Γιάννη Παπαδόπουλου στις σελίδες της Καθημερινής Αθηνών [46] ~ Σταύρος Κοντολέων, Παραθέματα στο *Ημερολόγιο 1836-2011* του Θ. Βαλτινού [47] ~ Θ. Παπαδόπουλος, Eudald Solà (καί ένα μεταφρασμένο ποίημα του Καβάφη) [48] ~ Κ. Γ. Γιαγκουλλής, Η Αβκοσιά του ακριτικού μας τραγουδιού [50] ~ Μαργαρίτα Δαλιμάτη & Ανδρέας Κ. Φυλακτού, Για τον Ζήνωνα Ευσταθίου [50] ~ Μ-Φ, Διάλογος ποιητών [51] ~ Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, Έπανόρθωση ανακρίβειας και έπισήμανση παρερμηνείας [52] ~ Γεωργία Πατερίδου, “What’s in a name?” [53] ~ Ρίτσα Φράγκου - Κικίλια & Γ. Α., Επιστολές [54]

Λευκωσία, Κύπρος / μικροφιλολογικά

μικροφιλολογικά

περιοδική έκδοση * τεύχος 19 * άνοιξη 2006

Εκδίδεται από συντακτική επιτροπή

Υπεύθυνος έκδοσης: Λευτέρης Παπαλεοντίου, Πανεπιστήμιο Κύπρου, Φιλοσοφική Σχολή, Τ.Θ. 20537, 1678 Λευκωσία (τηλ. 22892375, 22338827, e-mail: gpel@ucy.ac.cy, τηλεομοίτυπο 22751383)

Επιμέλεια κειμένων: Σάββας Παύλου, Χρυσάνθου Μυλωνά 5, Άγιοι Ομολογητές, 1085 Λευκωσία (τηλ. 22316667)

Ετομασία ιστοσελίδας: Φοίβος Σταυρίδης, Τ. Θ. 40447, 6304 Λάρνακα (τηλ. 24652974, e-mail: stavride@logosnet.cy.net)

§

Εκτύπωση:

Τυπογραφεία Στέλιου Λειβαδιώτη Λτδ., Τ.Θ. 29128, 1621 Λευκωσία (τηλ. 22347359, 22438968, τηλεομοίτυπο 22435698)

§

Κυκλοφορεί δυο φορές τον χρόνο (άνοιξη-φθινόπωρο)

Συνεργασίες, αλληλογραφία αποστέλλονται στους υπευθύνους της έκδοσης.

Προτεραιότητα δίνεται σε κείμενα περιορισμένης έκτασης. Επιλέγονται αυστηρώς «μικροφιλολογικά» κείμενα (με ελάχιστες υποσημειώσεις) και αποκλείονται δοκίμια ή ανακοινώσεις ευρύτερου φιλολογικού ενδιαφέροντος. Μικροφιλολογικές συνεργασίες που αναφέρονται σε επιστολικό υλικό δημοσιεύονται μόνον αν συνεισφέρουν στη φιλολογική έρευνα.

Τα δημοσιευόμενα κείμενα δεν εκφράζουν κατ' ανάγκην τις απόψεις των υπευθύνων έκδοσης. Ακολουθούνται το τονικό σύστημα και οι ορθογραφικές ιδιομορφίες του συγγραφέα. Δεχόμαστε δυσκέτες κατά προτίμηση σε πρόγραμμα Word για Macintosh. Όσοι χρησιμοποιούν PC, τους παρακαλούμε να σώζουν τα κείμενά τους στη μορφή MS Word ή Rich Text Format.

Ευχαρίστως δεχόμαστε συμπληρώματα για τη Βιβλιογραφία κυπριακής λογοτεχνίας, που θα καταχωρίζονται απευθείας στην ηλεκτρονική της μορφή μόλις πάρει τη θέση της στο διαδίκτυο.

Διεθνής Βιβλιογραφικός Αριθμός Σειράς: ISSN 1450-0132

Η έκδοση επιχορηγείται από τις
ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΕΣ ΥΠΗΡΕΣΙΕΣ ΤΟΥ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

Ένα νομικό ποίημα του 13^{ου} αιώνα

Διδασκαλία πρώτιστος του επιζητουμένου

- Άκουσον δέσποτα κριτά, του σοφιστού του Κέλσου
του διδασκάλου ρήτορος φανέντος εν τω κόσμω,
δικαιοσύνην πάντων διδασχών αρχήν τε και τέλος λέγων·
5 εκάθισεν πανάριστος κριτής το δίκαιον επιβλέπων,
εκάθισεν κριτής ως νουνεχής εις κρίσιν την δικαίαν,
εκάθισεν κριτής ολοτελώς ανένοχος σκανδάλου,
ως πάντων κτίστης και θεός δικαιοτής των όλων,
ου βλέπει πρόσωπον πτωχού εις κρίσιν την δικαίαν,
10 αλλ' ούτε εις άρχοντα ορά, αντίκρυς του δικαίου,
αλλ' ουν τους πάντας ελεεί, το ίσον χορηγείται
τούτου μμίου, ω δέσποτα, καθημένος εις κρίσιν,
και βλέπε την επίδειξιν του σου εγκαλουμένου,
ως γαρ αδικούμενος παρίσταται εγκαλών σε,
15 ωσαύτως και τας άντικρυς απολογίας πάσας
τας του ετέρου μέρους εκδικών μη παροράσης πάλιν,
αλλά ταχέως γράφε προσεχώς και βλέπε τα πρακτέα.
Ο γαρ Ψ'ελλός ο σοφιστής κατέγραψεν την δίκην,
και κρίσιν απεφήνατο πτωχοίς τε και πλουσίσις,
20 και λίβελλον αντέγραψεν εν δίκη όρκον κρίνας·
ωσαύτως και συ μου δέσποτα προσέχων τοις δικαίοις,
την λύσιν δίδου τοις λαοίς πάσιν αδικουμένοις·
ο γαρ αδικούμενος ζητεί την κρίσιν πάντα,
ο δε το άδικον ποιών της κρίσεως εκφεύγει·
25 συ δε ως δίκαιος κριτής, στενεύων αμφοτέρους
παράστησον τον έλεγχον άντικρυς του ετέρου,
όπως φανή το δίκαιον του επιζητουμένου,
και δος το δίκαιον αυτοίς καθώς αρμόζει δίκαιον·
ότι πτωχός εις κρίσιμον ουδόλως παροράται,
30 αλλ' ουδέ πλούσιος ποτέ λαμβάνει δίκαιον άλλου·
τούτο διώρισται παντός εις κρίσιν την δικαίαν·
συ δε κριτά καθημένος ακούων τας εγκλήτους,
συντόμως δός τοις θλίβουσιν πληρών πάντων αιτήσεις,
ίνα θεός ανάξη σε εις δόμους ουρανίους
35 και την χαράν ανένναον τρυφήν του παραδείσου

Περί συνηγόρων

- Ορίζου πάλιν δέσποτα και τους εκταγιατικούς σου,
ους λέγει η επίδειξις συνηγόροι καλούνται,
μη πρότερον εμβάλλοντες της δίκης τα ρητέα,
40 ει μη σφραγίσωνται λοιπόν σταυρόν τον του Κυρίου
και ούτως άρξονται λαλείν, συνηγορείν τη κρίσει
προσέχοντες αμφοτέροι τα μέρη εκδικούντες,
μη δώρα λάβωσιν αυτούς εκ μέρους εμφοτέρων
και βλάψωσιν τα μέρη τους ψυχής αντιποιούντες,
45 ότι θεός εστίν εκδικητής τους πανουργούντας πάντας,
προσέχων τα εγκάρδια και λογισμούς ανθρώπων,
και την αντίδοσιν διδούς τους κακοπραγμονούντας.

Ως «ελληνικοί νόμοι της Κύπρου» χαρακτηρίστηκαν από τον Κωνσταντίνο Σάθα τα περιεχόμενα του πρώην 3538 και νυν 1391 χειρογράφου της Εθνικής Βιβλιοθήκης των Παρισίων.¹ Οι αναφερόμενοι ως ελληνικοί νόμοι αποτελούν στην πραγματικότητα ένα κώδικα βυζαντινού δικαίου για θέματα μνηστείας, γάμου και άλλων οικογενειακών σχέσεων, ο οποίος προοριζόταν για χρήση των εκκλησιαστικών δικαστηρίων της Ελληνικής Ορθόδοξης Εκκλησίας και ιδιαίτερα του εκκλησιαστικού δικαστηρίου Αρσινόης και Πάφου, ένα γεγονός που προκύπτει από το μνημονευόμενο στους λιβέλλους όνομα του Επισκόπου Αρσινόης και Πάφου. Θεωρείται πάντως βέβαιο ότι παρόμοιοι νόμοι εφαρμόζονταν και στα υπόλοιπα εκκλησιαστικά δικαστήρια των επισκοπών Λευκωσίας με έδρα τη Σολέα, Αμμοχώστου με έδρα την Καρπασία και Λεμεσού με έδρα τα Λεύκαρα.²

Αν και το χειρόγραφο χρονολογείται προς τα τέλη του 13^{ου} αιώνα,³ θα πρέπει να θεωρηθεί πως πρόκειται για συλλογή νόμων, η οποία υπήρχε και πριν τη Φραγκοκρατία και η οποία πιθανώς αποτελούσε μια αντιγραφή παλαιότερων νομικών συλλογών γαμικού και οικογενειακού δικαίου προς χρήση των εκκλησιαστικών επισκοπικών δικαστηρίων της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας.⁴ Οι διατάξεις του κειμένου έχουν όμως απλοποιηθεί ώστε να αποδίδουν τις διατάξεις του βυζαντινού οικογενειακού δικαίου, σε απλή καθομιλουμένη και στο τοπικό γλωσσικό ιδίωμα. Οι ελληνικοί νόμοι της Κύπρου είναι επομένως γραμμένοι σε μια πρώιμη ιδιωματική μεσαιωνική κυπριακή διάλεκτο με ελάχιστες φραγκικές λέξεις, όπως αβικάριος ή αβουκάτος.

Ως προμετωπίδα των νόμων προτάσσεται η «Διάταξις Κυπρία» ως υπενθύμιση της παπικής εξουσίας και της εξωγενούς φραγκικής επέμβασης,⁵ ενώ ένα ποίημα 47 στίχων με τίτλο «διδασκαλία πρώτιστος του επιζητουμένου» αποτελεί αυτό που θα χαρακτηρίζαμε σήμερα ως εισαγωγική έκθεση των νόμων. Με τον ανορθόδοξο αυτό τρόπο παρατίθενται σε συντομία οι θεμελιώδεις αρχές δικαιοσύνης, τις οποίες οφείλει να ακολουθεί ο ερμηνευτής των νόμων, δηλαδή ο κριτής (δικαστής), αλλά και οι βασικές αρχές δεοντολογίας των συνηγόρων. Θα πρέπει να διευκρινιστεί ότι το ποίημα αφορά αποκλειστικά στις δικονομικές διατάξεις των ελληνικών νόμων, τις διατάξεις δηλαδή που καθορίζουν τη διαδικασία ενώπιον των εκκλησιαστικών δικαστηρίων και όχι στις διατάξεις ουσιαστικού δικαίου των ελληνικών νόμων, τις διατάξεις δηλαδή που καθορίζουν το δίκαιο που εφαρμόζεται από τα εκκλησιαστικά δικαστήρια κατά την εκδίκαση των οικογενειακών διαφορών. Η επιλογή αυτή του ποιητή να αναφερθεί σε αρχές δικαιοσύνης και όχι σε ουσιαστικό δίκαιο έχει ιδιαίτερη σημασία. Το ουσιαστικό δίκαιο των ελληνικών νόμων παραμένει ουσιαστικά βυζαντινό δίκαιο με ελάχιστες διαφοροποιήσεις που αποτελούσαν φυσιολογικό επακόλουθο της εξέλιξης του βυζαντινού δικαίου, μέσα από τη χρήση του στα εκκλησιαστικά δικαστήρια και στις ανάγκες προσαρμογής με τις ιδιαίτερες τοπικές συνθήκες της Κύπρου. Αντίθετα, η σημασία της σωζόμενης διαδικασίας είναι ανεκτίμητη, εφόσον φανερώνει αυτούσια δικονομική εφαρμογή σε τοπικό επίπεδο του βυζαντινού δικαίου, με μερικές διαφοροποιήσεις που απορρέουν από τη λατινική εκκλησιαστική δικονομική παράδοση.⁶

Το ποίημα είναι επομένως εξαιρετικής σπουδαιότητας, καθώς συνιστά μοναδικό σωζόμενο τεκμήριο νομικού ποιήματος της μεσαιωνικής περιόδου, αλλά παράλληλα και ερμηνευτικό οδηγό ενός εκ των σημαντικότερων νομικών κειμένων της κυπριακής ιστορίας, δηλαδή των «ελληνικών νόμων της Κύπρου». Μάλιστα ο ανώνυμος ποιητής χαρακτηρίζει στο στίχο 18, ως συντάκτη των ελληνικών νόμων, τον περίφημο λόγιο του Βυζαντίου, Μιχαήλ Ψελλό,⁷ ενώ στο στίχο 20 αποδίδεται στον Ψελλό και η οργάνωση του ορκωμοτικού συστήματος δίκης που ίσχυε στο βυζαντινό κράτος. Οπωσδήποτε στο βαθμό που η μαρτυρία αυτή θεωρηθεί ως αληθής, συνεπάγεται τη μεγιστοποίηση του έργου που διαδραμάτισε ο Ψελλός στην δικονομική οργάνωση των δικαστηρίων της βυζαντινής αυτοκρατορίας.

Σύμφωνα με τον ποιητή, το πρωταρχικό μέλημα του δικαστή θα πρέπει να είναι η τήρηση των θεμελιωδέστερων αρχών δικαιοσύνης. Ως κριτήρια δικαιοσύνης ορίζονται: α) η εχεφροσύνη, β) η μη συμμετοχή σε σκάνδαλα, ώστε να μην υπάρχει δυνατότητα επηρεασμού του δικαστή προς όφελος κάποιου από τους διαδίκους, γ) η αμεροληψία και η αντιμετώπιση των διαδίκων ως ίσων, ανεξάρτητα από τον πλούτο αυτών. Καθίσταται εμφανές ότι τα τρία αυτά κριτήρια συνιστούν βασικές αρχές δικαιοσύνης και στο ισχύον δικονομικό σύστημα των δυτικών πολιτειών. Στο ποίημα εξάλλου καθιερώνεται η σημασία της κατ' αντιμωλιαν δίκης, σύμφωνα με την γνωστή αρχή «μηδενί δίκην δικάσης πριν αμφοίν μύθον ακούσης». Ο δικαστής θα πρέπει να παρέχει σε έκαστο διάδικο το δικαίωμα να αναπτύξει τις απόψεις του και να παρουσιάσει την υπόθεσή του, μεριμνώντας όμως ταυτόχρονα ώστε να αποκαλυφθεί η αλήθεια. Χαρακτηριστικό είναι εξάλλου ότι ο δικαστής θα πρέπει, σύμφωνα με τον ανώνυμο ποιητή, να έχει πάντα υπόψη του ότι αυτοί που αδικούνται επιζητούν τη δικαστική κρίση, ενώ αντίθετα αυτοί που αδικούν προσπαθούν να την αποφύγουν, καθώς και ότι η ταχύτητα στην εκδίκαση των αιτήσεων είναι απαραίτητη, ώστε να ικανοποιούνται το ταχύτερο δυνατό όσοι αδικήθηκαν. Ο νομοθέτης των ελληνικών νόμων καταβάλλει κάθε δυνατή προσπάθεια στο πλαίσιο των αντιλήψεων της εποχής για να ενσωματώσει τις θεμελιώδεις αρχές δικαιοσύνης που προαναφέρθηκαν στη διαδικασία ενώπιον των εκκλησιαστικών δικαστηρίων.⁸

Βοηθεί του κριτή είναι οι συνήγοροι, οι οποίοι καλούνται να ορκιστούν οι ίδιοι στο σταυρό του Κυρίου, ώστε να αποκαλύψουν την αλήθεια στη δίκη και να μην ενεργήσουν ψευδώς προς όφελος του πελάτη τους. Οι συνήγοροι θα πρέπει να δρουν με καλή προαίρεση και να έχουν ως πρωταρχικό τους μέλημα την απονομή της δικαιοσύνης, αναφορικά με αμφότερα τα μέρη. Για το λόγο αυτό θα πρέπει να αποφεύγουν να λαμβάνουν δώρα από οποιοδήποτε μέρος, ώστε να διατηρείται η αμεροληψία τους. Ουσιαστικά, ο ρόλος των συνηγόρων είναι εξ ολοκλήρου αυτός του λειτουργού της δικαιοσύνης και του δικαστηρίου, με στόχο την αποκάλυψη της αλήθειας. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι η παρουσία συνηγόρου αποτελούσε τον κανόνα σύμφωνα με τους ελληνικούς νόμους, σε αντίθεση με τη βυζαντινή δικονομία στην οποία η εμφάνιση συνηγόρου αποτελούσε την εξαίρεση.⁹

Πρωταρχική επομένως είναι η θέση του δικαστή ως ερμηνευτή των νόμων. Ο δικαστής θα πρέπει να είναι διακεκριμένου ηθικού κύρους, να διαθέτει υψηλά πνευματικά προσόντα και να έχει ως στόχο την αναζήτηση της αλήθειας και την ορθή απονομή της δικαιοσύνης. Με τον τρόπο αυτό, το αληθινό ταυτίζεται με το δίκαιο, ενώ η ορθή απονομή της δικαιοσύνης εξαρτάται από την ισότητα και την αμεροληψία του δικαστή και των συνηγόρων.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Σάθας, σ. 514-585. Ο κώδικας πρωτοεπισημάνθηκε από τον Du Cange, *Glossarium ad Scriptores Mediae et Infimae Graecitatis*, Lugdunum, 1688. Νεότερη έκδοση των δικονομικών διατάξεων των ελληνικών νόμων πραγματοποιήσε ο Simon, D., *Zyprische Prozessprogramme*, Münchener Beiträge zur Papyrusforschung und Antiken Rechtsgeschichte, Heft, 65, München, Beck, 1973.
2. Στο συμπέρασμα αυτό μας οδηγεί και η σωζόμενη πληρέστατη απόφαση του επισκόπου Σολέας Λεόντιου, την οποία πρωτοδημοσίευσε ο Λάμπρος, Σ., *Νέος Ελληνομνήμων*, τόμ. ΙΕ', σελ. 156-158 και αναδημοσίευσε ο Χατζηψάλτης, Κ., 'Εκκλησιαστικά Δικαστήρια Κύπρου επί Φραγκοκρατίας', *Κυπριακαί Σπουδαί*, 19 (1955) σελ. 25-34. Οι Ορθόδοξες επισκοπές είχαν μειωθεί κατά την περίοδο της Φραγκοκρατίας σε τέσσερις αντί για 14, ώστε να συμπίπτουν με τις αντίστοιχες λατινικές επισκοπές. Βλ. Παπαδόπουλος, Θ., 'Η Εκκλησία Κύπρου κατά την Περίοδο της Φραγκοκρατίας', *Ιστορία της Κύπρου*, τ. Δ', Ίδρυμα Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ', Λευκωσία, σ. 543 κ.ε.
3. Pardessus, J., *Collection des Lois Maritimes Antérieures au XVIIIe Siècle*, vol. I, Paris 1828, p. 163, Von Lingenthal, Z., *Geschichte des Griechisch - Römischen Rechts*, Berlin 1892, σ. 392-406.
4. Emilianides, A., 'The Hellenic Laws of Cyprus and the Hexabiblos of Armenopoulos', *Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Τόμος Κωνσταντίνου Αρμενοπούλου, Θεσσαλονίκη*, 1951, p. 34. Βλ. ακόμα Σερεμέτης, 'Η Απονομή της Δικαιοσύνης εν Κύπρω κατά την Βυζαντινή και Μεταβυζαντινή Περίοδον' *Πρακτικά του Πρώτου Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου*, τ. Γ', Μέρος Α', Λευκωσία, 1973, σ. 34.
5. Την Bulla ή Constitutio Cypria εξέδωσε ο Πάπας Αλέξανδρος Δ' στις 3 Ιουλίου 1260 και με αυτή αποκρυστάλλωθηκε η θέση της Ορθόδοξης εκκλησίας υπό την Φραγκική κυριαρχία. Για το κείμενο της Bulla Cypria βλ. Σάθας, σ. 501-513.
6. Είναι χαρακτηριστικό πως ο περίφημος Zhisman, *Το Δίκαιον του Γάμου της Ανατολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας*, τ. Β', Αθήνα, 1913, σ. 892-893, περιγράφοντας τη διαδικασία μιας βυζαντινής δίχης διαζυγίου δεν διστάζει να παραπέμψει σε τύπο πληρέστατης απόφασης που περιλαμβάνεται στους ελληνικούς νόμους.
7. Βλ. ενδεικτικά Κριαράς, Ε., *Ο Μιχαήλ Ψελλός, Θεσσαλονίκη*, 1972.
8. Αναλυτικά για τη διαδικασία βλ. εξάλλου Αιμιλιανίδης, Α., 'Οι Ελληνικοί Νόμοι της Κύπρου επί Φραγκοκρατίας' *Επετηρίς του Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών*, 25 (2004) 51-74.
9. Βλ. Τρωιάνου, 'Η Εκκλησιαστική Διαδικασία μεταξύ 565 και 1204' *Επετηρίδα του Κέντρου Ερεύνης της Ιστορίας του Ελληνικού Δικαίου*, 13 (1966) 51. Ορθά επισημαίνει ο Τροναρίτης, *Τα Εκκλησιαστικά Δικαστήρια, ίδια εν Κύπρω*, Λευκωσία 1976, σ. 20.

Αχιλλεύς Κ. Αιμιλιανίδης

Ο Εξόριστος του 1831 του Α. Σούτσου και οι «τύχες» του στον 19^ο αιώνα

Η γοητεία που άσκησε η προσωπικότητα και το ποιητικό έργο του Αλέξανδρου Σούτσου (1803-1863) στον ρομαντικό 19ο αιώνα έχει επισημανθεί και έχει μελετηθεί αρκετά.¹ Όπως φαίνεται όμως και το μοναδικό του πεζογραφικό έργο, το δεύτερο γενεαλογικά νεοελληνικό μυθιστόρημα

Ο Εξόριστος του 1831 (1835),² δεν περιέπεσε στην αφάνεια. Δείγματα του ενδιαφέροντος που έδειξαν ιδιαίτερα οι εκπρόσωποι του ύστερου αθηναϊκού ρομαντισμού προς το μυθιστόρημα αυτό του Α. Σούτσου παρουσιάζονται στη συνέχεια.

Είναι γνωστό πως ο Εξόριστος του 1831 δεν επανекδόθηκε αυτοτελώς όσο ζούσε ο Α. Σούτσος. Διάφορες προσπάθειες που έγιναν για να εκδοθούν τα Απαντά του αμέσως μετά τον θάνατό του δεν τελεσφόρησαν. Ωστόσο κατά τη διάρκεια των δύο δεκαετιών ύστερα από τον θάνατό του η μνήμη του ποιητή παρέμεινε ισχυρή, τροφοδοτούμενη μάλιστα και από τη συγκίνηση που προκάλεσε «ο μοναχικός του θάνατος» στη Σύμωρη τον Ιούλιο του 1863.³ Γνωστό είναι επίσης πως οι εκπρόσωποι της τελευταίας γενιάς του αθηναϊκού ρομαντισμού έτρεφαν ιδιαίτερο θαυμασμό προς το πρόσωπο του Α. Σούτσου, θαυμασμός που συνοψίζεται στον γνωστό στίχο του Αχιλλέα Παράσχου: «Πόσα, ω, πόσα εις αυτόν οφείλομεν οι νέοι!»⁴ Στο τέλος αυτής της περιόδου, στα 1876, το μυθιστόρημα θα επανεκδοθεί αυτοτελώς από τον Νικοκλή Ρωμανίδη, χωρίς όμως κανέναν πρόλογο που να πλαισιώνει και να εξηγεί αυτή την επανέκδοση.⁵

Πριν όμως από αυτή την επανέκδοση, τρία χρόνια νωρίτερα, στα 1873, ο Εξόριστος του 1831 είχε αρχίσει να δημοσιεύεται ως επιφυλλίδα σε συνέχειες στην εβδομαδιαία αθηναϊκή εφημερίδα Θηρεύς. Η δημοσίευση του μυθιστορήματος φαίνεται πως ξεκίνησε από το πρώτο φύλλο της εφημερίδας, κάπου στα μέσα Αυγούστου του 1873, αλλά δυστυχώς στη Βιβλιοθήκη της Βουλής σώζονται μόνο δύο φύλλα, οι αρ. 5 (13. 9. 1873) και 6 (22. 9. 1873).⁶ Στα σωζόμενα αυτά φύλλα δημοσιεύονται σε δύο διαδοχικές συνέχειες τμήματα από το κεφ. Β' (το κείμενο των σελ. 83-93 στην έκδοση Δρούλια). Στην αρχή της κάθε δημοσίευσης προηγείται το γνωστό και από την πρώτη έκδοση μπότο από το «Πανόραμα της Ελλάδος», όπου εκφράζεται η εμπιστοσύνη του Α. Σούτσου στη νεολαία: Βλέπω, βλέπω εις το μέλλον ελευθέραν νεολαίαν, / Του Συντάγματος να φέρη την τρισένδοξον σημαίαν... / Αν του έθνους μου το κλέος δεν ιδώ πριν αποθάνω, / Να την στήσουν επεθύμουν εις το μνήμα μου επάνω, / Και να ψάλη χορός νέων "Ο μονάρχης μας να ζη / Και το Σύνταγμα μαζί".⁷

Τρία χρόνια νωρίτερα από αυτή τη δημοσίευση του μυθιστορήματος, τον Ιούλιο του 1870, η διεύθυνση του αθηναϊκού οικογενειακού φιλολογικού περιοδικού Εθνική Βιβλιοθήκη (1865-1873) των Αριστείδη Βαμπά (9. 10. 1865-15. 4. 1867), Αλέξανδρου Γ. Σκαλίδη (1. 5. 1867-Σεπτ. 1869) και Νικόλαου Ματαράγκα (Οκτ. 1869-1873)⁸ μνημονεύει με επαίνους τον Εξόριστο του 1831, δημοσιεύοντας παράλληλα και μια έμμετρη μετάπλαση του «Ημερολογίου του Εξορίστου μετά τον θάνατον της Ασπασίας» (σελ. 205-207 στην έκδοση Δρούλια) του Αχιλλέα Παράσχου.⁹

Προλογίζοντας τη δημοσίευση της συνεργασίας του Παράσχου η διεύθυνση του περιοδικού σημειώνει τα εξής για το μυθιστόρημα: «Οι αναγνώσται της Εθνικής Βιβλιοθήκης βεβαίως θα ανέγνωσαν τον Εξόριστον του αιμνήστου εθνικού ημών ποιητού Αλ. Σούτσου. Της ωραίας ταύτης μυθιστορίας απόσπασμα τι εις πεζόν γεγραμμένον, ενέπνευσεν εις τον περιπαθή και νευρώδη κάλαμον του γνωστού ποιητού κ. Αχιλλέως Παρά-

σχου την ιδέα να το μεταποιήση εις στίχους. Προς ευχερεστέραν δε κατάληψιν αυτού ενομίσαμεν καλόν να υπομνήσωμεν διά βραχέων τω αναγνώστη την υπόθεσιν του αποσπάσματος της μυθιστορίας του Α. Σούτσου. Ο Εξόριστος ανήρ φιλελεύθερος και ερωτικός διεμοίραζε την ευγενή καρδίαν του μεταξύ πατρίδος και έρωτος. Ηγάπα εμμανώς την Ασπασίαν. Αλλά την Ασπασίαν ηγάπα τρυφερώς και ο ειλικρινής φίλος του Νικήρατος εν αγνοία διατελών τού προς αυτήν έρωτος του Εξορίστου. Βραδύτερον όμως μαθών τούτο παρεχώρησεν εις τον φίλον του την Ασπασίαν και επέθανεν εκ μαρασμού. Εν τούτοις ο ατυχής Εξόριστος έσχε και άλλον τινά αγενή αντεραστήν, όστις επί τέλους εδηλητηρίασε την Ασπασίαν, διότι δεν ανταπεκρίνετο εις τον έρωτά του. Ο Εξόριστος τότε αποχαιρέτα την νεκράν ερωμένην του και απέρχεται μακράν της Ελλάδος φέρον μεθ' εαυτού απαράμυθτος την οδυνηράν ανάμνησιν της φίλης του».¹⁰

Με το «Ημερολόγιον του Εξορίστου μετά τον θάνατον της Ασπασίας» ολοκληρώνεται το μυθιστόρημα του Α. Σούτσου. Πρόκειται για μια από τις πιο δραματικές στιγμές του έργου, όπου ο ήρωας οδηγείται σε ακραίες ενέργειες (ανοίγει τον τάφο της νεκρής αγαπημένης για να πεθάνει μαζί της), στις οποίες, όπως φαίνεται, έβρισκαν τη δικαίωσή τους και οι υπερβολικές αντιδράσεις πολλών εκπροσώπων της τελευταίας γενιάς των αθηναίων ρομαντικών.

Ο Α. Παράσχος κατά την έμμετρη μετάπλαση του αποσπάσματος δεν επιχειρεί καμία παρέμβαση στο πεζό πρότυπο. Όπως φαίνεται και από το παρακάτω απόσπασμα του μυθιστορήματος (που αντιστοιχεί στους στίχ. 1-17 της πρώτης ενότητας του στιχουργήματος που δημοσιεύεται εδώ στη συνέχεια)

Χθες την νύκτα, ολίγας ώρας μετά την κηδείαν της, ήλθα εις του μνήματός της την πλάκα, όπου ακόμη έκαιεν εις το θυμιατήριον η μύρρα και ο λίβανος. Ο επιτάφιος λύχνος της σελήνης περί την δύσιν της εφώτιζε τα βήματά μου. Ανεσήκωσα την πέτραν, και του νεκρικού κιβωτίου κατέθραυσα τας σανίδας... Την είδα... Εκοιμάτο τον διπλούν ύπνον της αθωότητος και του θανάτου... Είχε τον παρθενικόν ανθινόν στέφανον εις την κεφαλήν, ρόδα και ναρκίσσους εις τας εσταυρωμένας της χείρας... Ησπάσθην τα χείλη της, και ματαίως εις αυτά εζήτησα λεπτήν ρανίδα δηλητηρίου... Αλλοίμονον! όλον ήτον εις τας φλέβας της.¹¹

ο ποιητής παρακολουθεί πιστά το κείμενο και ξαναχύνει απλώς σε ομοιοκατάληκτα ισύλλαβα δίστιχα (εκτός από τη Β' ενότητα όπου η ομοιοκαταληξία αλλάζει) την πεζή αφήγηση του ήρωα.

Η έμμετρη μετάπλαση του Α. Παράσχου αναδημοσιεύεται εδώ μόνο με τις απαραίτητες διορθώσεις σε εμφανή τυπογραφικά λάθη και αβλεψίες:

Απόσπασμα [εκ του Ημερολογίου του Εξορίστου,
μετά τον θάνατον της Ασπασίας]¹²

Α'

Την νύκτα χθες ώρας τινάς κατόπιν της κηδείας,
Εις το μνημείον της νεκράς μετέβην Ασπασίας.
Εις το θυμιατήριον εκαίετο ακόμα,
Η σμύρνα και ο λίβανος... εις τ' ουρανού το δώμα
Ωγρά Εκάτη έφεγγεν ως δας επιταφία,
Κ' εφώτιζε το βήμα μου η λάμψις της η κρύα.

Τον λίθον ανεσήκωσα του προσφιλούς μνημείου,
Και τας σανίδας έθραυσα του νεκρικού φορείου.
Την είδα! Οίμοι· ύπνωττεν ύπνον διπλούν, θανάτου
Και αθωότητος, εντός του ζοφερού κραββάτου·
Το στέμμα το παρθενικόν και άνθινον εφόρει,
Και τους βραχιόνιας αγνώως εσταύρωνεν η κόρη·
Η χειρ της ρόδον εύοσμον εκράτει και μυρσίνη·
Ησπάσθην με ανέκφραστον τα χείλη της οδύνης,
Και μάτην με παράφορον εξήτησα ελπίδα,
Δηλητηρίου εις αυτά λεπτήν τινά ρανίδα...
Ματαίως· εις τας φλέβας της διέμενε ματαίως·
Το σήμαντρον μονής τινός εσήμαινε βραδέως·
Κ' εις προσευχήν εωθινήν τους μοναχούς εκάλει,
Ότ' έπεσα αναίσθητος εις τα νεκρά της κάλλη,
Και δεν την είδον έκτοτε... Οίμοι· μ' απανθρωπίαν
Μ' αφήρεσε και την πικράν αυτήν παρηγορίαν
Των Μοναχών ο πόνος...
Μακράν μου η εαρινή μολπή της αηδόνος!
Διαπαντός εσίγησεν εκείν' η μελωδία,
Ήτις αντήχει δι' εμέ ως άρπα ουρανια·
Νυν, επικήδειος ψαλμός μοι φαίνεται παν μέλος,
Και όλα μου ανακαλούν το θλιβερόν σου τέλος,
Το παν, ω Ασπασία,
Πεφιλημένη μου νεκρά και κόνις τρισαγία!

Β'

Μετ' ήχου τα μεσάνυκτα σημαίνουν βραδυτάτου·
Ω, πόσον είν' επίσημοι και σοβαράι του χρόνου
Αι φωναί αύται, ως κραυγή υψούμεναι θανάτου
Μετά ρυθμού απόνου,
Και εις τας πόλεις τας φαιδράς ακούονται των ζώντων
Καθώς και εις τα ήσυχα μνημεία των θανόντων...

Την ώραν ταύτην άπαντες υπνώττουσιν ηδέως·
Οι ειδικοί μου οφθαλμοί δεν θέλουν να κλεισθώσι.
Φευ· την γλυκείαν κοίμησιν του συμπαθούς Μορφέως,
Απολαμβάνουν όσοι,
Αγγέλους ονειρεύονται και τέρψεις ουρανιας,
Και όχι όσοι έχουσι θανάτου αγωνίας!

Ναρκούμαι μόνον, της νυκτός βραδέως προχωρούσης
Επί μικρόν, κ' ενύπνια οδύνης ατενίζω·
Εις ταύτα τα ενύπνια ψυχής παραφρονούσης,
Άλλοτε διασχίζω
Ζοφώδη και ανέξοδον λαβύρινθον εις μάτην,
Και χύνω δάκρυ αληθές εις θρήνων φρεναπάτην...

Και άλλοτε διαπερώ οδόν ορέων πλήρη,
Περώ πελάγη, προσφιλούς σκιάς ν' ακούσω άσμα
Ήτις με φεύγει πάντοτε και πάντοτε με σύρει...
Πώς επανέρχεται συχνά το φίλον αυτό φάσμα!
Πώς με φωνάζει με φωνήν πενθίμου μελωδίας,
Λαμβάνον την θανάσιμον μορφήν της Ασπασίας.

Με προσκαλεί περιλυτον να το ακολουθήσω,
Εκεί όπου ανάπαισις υπάρχει αιωνία·

Πετώ επί τα ίχνη του... ζητώ να το κρατήσω...
Αλλ' οίμοι, μάτην· η σκιά αιθέριος ουσία,
Εις του ανέμου τα υγρά πτερά αρπαζομένη,
Μ' αφήνει, κ' εις των ουρανών τα σύννεφα πηγαίνει.

Από τας όχθας έπειτα φανταστικής θαλάσσης,
Άλλη σκιά εξέρχεται... σκιά ην εκλαμβάνων
Αντί της πρώτης, κυνηγώ εις αχανείς εκτάσεις:
Πλην στρέφει αίφνης προς εμέ το φάντασμα το πλάνον,
Και βλέπω τον Νικήρατον επί της παραλίας,
Το θύμ' αυτό του έρωτος και της αγνής φιλίας!

Γ'

Του Κάιν η φρενιτική μ' ωθεί απελπισία...
Οποίος φλέγων πυρετός και δίψα ολεθρία,
Του αίματός μου! έτομος εμί το ζην ν' αφήσω,
Και μ' αυτοκτόνου μάχαιραν το στήθος μου να σχίσω.
Ουχί, ουχί· εις της ζωής τον Γολγοθάν θα μείνω·
Το βήμα του θανάτου μου ποσώς δεν θα ταχύνω,
Ως το ταχύνουν οι δειλοί όσοι αυτόν φοβούνται,
Και όπως παύσουν πάσχοντες δειλώς αυτοκτονούνται!
Να με μαράνη βαθμηδόν τον πόνον μου θ' αφήνω,
Χωρίς ποτέ εκ της ζωής το βήμα να μακρύνω,
Χωρίς εν βήμα να προβώ ακόμη εις το μνήμα·
Ο θάνατος αυτόκλητος θα έλθη... βήμα βήμα,
Θέλει με εύρει ασθενή, σχεδόν νεκρόν... ζων πτώμα...
Και προς την φύσιν θα ειπώ πριν ή κλεισθή το στόμα·
«Χαίρε! Σ' αφήνω· δεν ζητώ, δεν θέλω σωτηρίαν,
Δεν θέλω των θελγέτρων σου την πλάνον γοητείαν.
Ουδέν εξ όσων μ' έθελγον ποτέ δεν ενθυμούμαι...
Πάσαν σου ματαιότητα παρήγορον αρνούμαι,
Και την αγνήν σου ποιήσιν, και της ζωής τους σάλους.
Ω, όλα ταύτα φύλαξε και δόσε τα εις άλλους!»
Πανύστατον χαιρετισμόν σε δίδω, Ασπασία!
Εις την παρθένον κοίτην σου ανέτειλ' η πρωΐα,
Οπότε ήλθον ν' ασπασθώ μίαν φοράν ακόμα
Πριν της Ελλάδος μακρυνθώ, το ιερόν σου χύμα...
Σε έκραξα, μάτην σ' έκραξα, πλην συ δεν μ' απεκριθής·
Φευ Ασπασία· ύπνωττες ύπνον βαθείας λήθης.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Βλ. κυρίως τις μελέτες των Γιάννη Λέφα, *Ο Αλέξανδρος Σούτσος και οι επιδράσεις του στους συγχρόνους του*. Διδακτορική διατριβή, Αθήνα 1979, και Παν. Μουλλά, «Λογοτεχνία 1830-1880» και «Αλέξανδρος Σούτσος», *Ρήξεις και συνέχειες. Μελέτες για τον 19ο αιώνα*, Αθήνα, Σοκόλης, 1993, σσ. 15-82 και 233-262, αντίστοιχα.
2. *Ο Εξόριστος του 1831*. Κωμικοτραγικόν ιστορήμα υπό Αλεξάνδρου Σούτσου, εν Αθήναις 1835 (βλ. τη νεότερη έκδοση: Αλεξάνδρου Σούτσου, *Ο Εξόριστος του 1831*. Κωμικοτραγικόν ιστορήμα. Φιλολογική επιμέλεια Λουκία Δρούλια, Αθήνα, Νεοελληνική Βιβλιοθήκη-Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη, 1994).
3. Βλ. την «Εισαγωγή» της Λουκίας Δρούλια, ό.π. (σημ. 2), σ. 54.
4. Παν. Μουλλάς, ό.π. (σημ. 1), σ. 57.
5. Αλεξάνδρου Σούτσου, *Ο Εξόριστος του 1831*. Δράμα κωμικοτραγικόν. Έκδοσις δευτέρα υπό Νικοκλέους Ρωμανίδου, εν Αθήναις, τύποις τέκνων Δράκου, 1876.
6. *Θηρεύς*. Εφημερίς πολιτική και των ειδήσεων. Εκδίδοται άπαξ της εβδομάδος (από το τυπογραφείο Α. Καναριώτου και Ζ. Γρυπάρη· ως υπεύθυνος σύνταξης αναγράφεται ο Αλκιβ. Τριανταφύλλου). Στον κατάλογο του Παναγιώτη Φ. Χριστόπουλου, *Εφημερίδες αποκειμένες στη Βιβλιοθήκη της Βουλής (1789-1970)*. Περιγραφικός κατάλογος, Αθήνα, Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων - Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών / Ε.Ι.Ε., 1993, η εφημερίδα

δεν αναγράφεται, κι αυτό γιατί τα 2 φύλλα της που σώζονται στη Βιβλιοθήκη της Βουλής είναι δεμένα, από λάθος, στο σώμα της εφημερίδας *Θησεύς*. Στον κατάλογο της Εθνικής Βιβλιοθήκης αναγράφονται τα φύλλα αρ. 6-8 και 10, αλλά δεν κατόρθωσα να τα δω λόγω της απόσυρσής τους.

7. Οι συγκεκριμένοι στίχοι αποτελούν την τελευταία στροφή από το ποίημα «Εις το Σύνταγμα» που περιλαμβάνεται στο δεύτερο μέρος της συλλογής *Πανόραμα της Ελλάδος* (Ναύπλιο 1833). Η συλλογή επανεκδίδεται το 1875, ένα χρόνο πριν από την επανέκδοση του *Εξόριστου* του 1831.

8. Για το περιοδικό βλ. τώρα τη διδακτορική διατριβή της Ανδριάνας Δημακοπούλου-Καραθανάση, *Το περιοδικό Εθνική Βιβλιοθήκη (1865-1873). Συμβολή στην ιστορία των οικογενειακών φιλολογικών περιοδικών του 19ου αιώνα*. Πανεπιστήμιο Αθηνών – Τμήμα Φιλολογίας, Αθήνα 2003.

9. Αχιλλεύς Παράσχος, «Απόσπασμα [εκ του Ημερολογίου του Εξορίστου, μετά τον θάνατο της Ασπασίας]», *Εθνική Βιβλιοθήκη*, τόμ. Ε', φύλλ. 1 (Ιούλιος 1870) 332-333.

10. Ο.π. (σημ. 9), σ. 332, υποσημείωση, με τα αρχικά Χ. Κ., που προφανώς αντιστοιχούν στον στενό συνεργάτη του περιοδικού Χ. Καρμίτση.

11. Ο *Εξόριστος* του 1831, έκδοση Δρούλια, ό.π. (σημ. 2), σσ. 205-206

12. Το κείμενο αυτό του Α. Παράσχου με τον τίτλο, «Απόσπασμα (Εκ του μυθιστορήματος του Εξορίστου)» αναδημοσιεύεται από τον ποιητή στη συγκεντρωτική έκδοση *Ποιήματα*, τόμος πρώτος, εν Αθήναις, Ανδρέας Κορομηλάς, 1881, σσ. 282-286. Λόγω του υβριδικού του χαρακτήρα, προφανώς, εντάχθηκε στην ενότητα «Μεταφράσεις» μαζί με έμμετρες μεταφράσεις του Α. Παράσχου από τους Byron, Chateaubriand, Hugo κ.ά. Στη μορφή αυτή ο Α. Παράσχος επιφέρει αρκετές (μη ουσιαστικές όμως, και όχι πάντα βελτιωτικές) αλλαγές, μειώνοντας τις τρεις ενότητες σε δύο και αλλάζοντας λέξεις και στίχους, ενώ την χρονολογεί στα 1868.

Λάμπρος Βαρελάς

80

Άβλιχος Μικέλης προς Ανδρέα Λασκαράτο: Ναι στο *Λύχνο*,¹ όχι στις *Λυχνιές*²

Οι δύο επιστολές που δημοσιεύονται στη συνέχεια είναι γραμμένες από τον ποιητή Μικέλη Άβλιχο (1844-1917) και απευθύνονται στο σατιριστή και εκδότη του οικογενειακού περιοδικού *Λύχνος* Ανδρέα Λασκαράτο (1811-1901). Ο πρώτος αρνείται να είναι συνδρομητής του περιοδικού, εφόσον αλλάζει το χαρακτήρα του και από διαφωτιστικό-οικογενειακό γίνεται πολιτικό-σκανδαλοθηρικό. Γνωρίζουμε ότι πράγματι ο Λασκαράτος άλλαξε μαζί με τον εύγλωττο και επιθετικό τίτλο³ και το περιεχόμενο του περιοδικού του, όταν ήρθε σε ευθεία ρήξη με τον Κ. Λομβάρδο,⁴ τις επιθέσεις του δε εναντίον του τις εκδήλωνε μέσα από αυτό. Η όλη συμπεριφορά και οι απροκαλύπτές κατηγορίες του έγιναν αιτία, ως γνωστόν, να καταδικαστεί και να φυλακιστεί.⁵ Ωστόσο, τα φύλλα εκείνα των *Λυχνιών* παρά το σκανδαλοθηρικό και λιβελλογραφικό ήθος τους έχουν εξαιρετικό ενδιαφέρον, διότι αποκαλύπτουν πέρα από το κλίμα της εποχής του φθίνοντος ριζοσπαστισμού στην Κεφαλονιά, την ευθύτητα του χαρακτήρα και την παλικαριά του Λασκαράτου, που είχε εν πολλοίς το δίκαιο με το μέρος του, αλλά ο χειμαρρώδης τρόπος του τού το στερούσε, διότι κατέφευγε σε μέσα που η δικαιοσύνη τα θεωρούσε αξιόποινα.

Χαρακτηριστικό είναι το σοβαρό ήθος του νεαρού, δεκαεξαετούς μόλις, Άβλιχου, που έχει διαμορφώσει ηθική προσωπικότητα από τα

μαθητικά θρανία και με παρηγοσία ανθίσταται και εναντιώνεται, χρησιμοποιώντας μάλιστα ατράνταχτα επιχειρήματα, στις υπερβολές του ηλικιωμένου και καταξιωμένου ήδη το 1860 Λασκαράτου. Επίσης χαρακτηριστική είναι και η φιλομάθειά του και η ενασχόληση με τα κοινά και τα πνευματικά πράγματα του τόπου του, σε μια ηλικία που ο άνθρωπος ακόμη δεν έχει ωριμάσει.

I.

Ληξούρι – 1860 Νοεμβρίου 9

Κύριε Λασκαράτε!

Έως τώρα εδεχόμουνα την εφημερίδασας το «Λύχνο»,⁶ τώρα που εμετεβλήθη εις «Λυχινιές»!!!⁷ παρακαλώ, να παύσετε το στάλασιμότης εις εμέ.⁸

έχε υγείαν

Ο / Μιχαήλ Αβλιχος

Προς τον Κ. Δ. Ανδρέαν Λασκαράτον

II.

Λυξούρι 1860 Νοεμβρίου 21 Π:Ε:9

Κύριε Λασκαράτε,

Με ευχαριστήσιμου εδιάβασα εις την επιστολήσου ότι ελπίξης να ξαναρχίσης το «Λύχνο»¹⁰ όθεν σε παρακαλώ, τότες να με θεωρής ως συνδρομητήσου. Η παραίτησις που έκαμα από ταις «Λυχινιές» μη νομίσης πως είνε από έμπνευσιν άλλου· πάνταμου ακολουθάω τη συνείδησίμου· εναντίοντης δεν κάνω ποτέ τίποτα· αν πλανεθώ απ' αυτή καλά πλανεμένος· κάποιος ίσως θα 'βρεθή να μου δείξη την πλάνημου και τότες; τότες εγώ δε θα 'ντραπώ ναν την ομολογήσω. Τούτο και τούτη τη φορά αυτή μου υπαγόρευσε και τούτο έκαμα· εγώ επαραιτήθηκα από ταις «Λυχινιές» μολονότι ούτε ταις «Λυχινιές» ούτε το «Λύχνο» φοβάται το κόμμαμου· η αρχαίς του κόμματόζμου «ουκ εισίν εκ του κόσμου τούτου».¹¹ Δεν μ' αρέσει πραγματικώς ούτε οι κακοί να λυγνοκοπιώνται και είνε αδιάφορο αν ήνε Λομβάρδος! ή Ιούδας!¹² δε θαν το κάμουμε σα μερικά τρο / πάρια της μεγάλης βδομάδος ή σα μερικούς Ιεροκήρυκες που περνάν τους Εβραίους και τον Ιούδαν από το αρύ¹³ κόσκινον· στο φως του λύχνου μ' αρέσει να βλέπω την κακία φανερωμένη, την κακία για ναν την αποφεύγω· της αγυρτίας όμως της αρέσουνε η λυχινιές γιατί στο σκοτάδι η αγυρτία θριαμβεύει· δέξου ευμενώς κύριε τούτους τους λίγους συλλογισμούζμου που δεν είνε άλλο παρά η αιτιολόγησι της παραιτήσεώζμου. Είμαι νέος¹⁴ και σχεδόν άπειρος στα πράγματα του κόσμου και αν σφάλω δεν θα είμαι τόσο κατακριτέος, θα ευγνωμονώ σε κείνον που με σώση από το λάθος, θα ευγνωμονώ ως σωτήραμου· από έμπνευσιν όμως άλλου εναντίον της συνειδήσεώζμου δεν θα κάμω ποτέ τίποτα. Τούτα και υποσημειούμαι με όλο το σέβας

ο Μιχαήλ Αβλιχος

Προς τον Δ. Κ. Ανδρέαν Λασκαράτον

Υ: Γ Άργησα κομμάτι να σου απαντήσω όντας ενασχολημένος εις μαθήματά μου.

ο ίδιος.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Από το φ. 13, ο Λασκαράτος ετοιμάζεται και προετοιμάζει το αναγνωστικό κοινό του για τη μετατροπή της εφημερίδας του, του Λύχνου, από οικογενειακή σε πολεμική. Βλ., για παράδειγμα, στο φ. αυτό, το άρθρο του «Κατά τί ο Ριζοσπαστισμός ωφέλησε την Κοινωνίαν».

2. Για το περιεχόμενο των εντύπων αυτών, το ήθος και τις διαθέσεις του εκδότη τους δεσ το ευφυές και προκλητικό σλόγκαν-τίτλο που χρησιμοποιεί στην αρχή του φ. 15: *Κακός ο Λύχνος. Χειρότερες η Λυχνιές*. Στα παραθέματα, σημειωτέον, ακολουθήσαμε απαρέγκλιτα την ορθογραφία και τη στίξη του Λασκαράτου.
3. Γράφει σχετικά στο φ. 14 με την ευκαιρία της αλλαγής περιεχομένου και ύφους: [...] *Αν ο Λύχνος μου, Εφημερίδα τελείως Οικογενειακή, δεν σας άρεσε, και δεν τη 'θελήσετε τες Λυχνιές μου, Εφημερίδα τελείως Πολεμική, ναν τη θελήσετε και να σας αρέση. [...]*
4. Για τον Κ. Λομβάρδο, τον ανηλεώς πληττόμενο στις Λυχνιές, βλ. φ. 14 και 15. Ενδεικτικά παραθέτουμε ένα μικρό, όχι όμως και άκακο δείγμα: [...] *Ο Λομπάρδος εδώ και λίγους χρόνους δεν ήτανε πάρι ένας γαϊδουρολάτης μα ήτανε άνθρωπος έξυπνος, κ' έμαθε τέχνη, και, με δύο φαρδιωνιώς Ορθοδοξία, με πέντε λεφτώνε φιλεθνισμό, με μιανού φάσκελου αυταπάρηση, με λίγον αέρα σκαρτουτσάδανε... εστάθηκε καλός να κάμη κατάσταση, και να κάμη και όνομα!... Έτσι κάνουνε οι Τεχνίτες! [...]*
5. Βλ. φ. 14, το ιστορικό της φυλακίσεώς του.
6. Ο Λύχνος, εκτός από την κυριολεκτική σημασία του, του φωτισμού, έχει προφανώς και τη μεταφορική έννοια του ξυπνήματος, της διάλυσης του σκότους, πράγμα που υπαινικτικά αναφέρει και ο Άβλιχος στη δεύτερη επιστολή του. Ωστόσο, σε μεταφορική χρήση, σημαίνει το άνηθος, το οποίο εν προκειμένω συνάπτεται και με τη νεότητα στην οποία απευθυνόταν ως οικογενειακό περιοδικό. Βλ. Ηλία Α. Τσιτσέλη, *Κεφαλληνιακά σύμμικτα*, τ. 3ος, Αθήνα 2003, σ. 310: «λύχνος: το ανοικτόν και ομοιάζον λυχνία άνηθος της κολοκύνθης». Ο Λύχνος για λόγους πολεμικής κατά του Κ. Λομβάρδου μετονομάστηκε σε *Λυχνιές* (με τον εριστικό υπότιτλο «Εφημερίδα πολεμική») από το φ. 14 (29-10-1860) έως το φ. 18 (16-1-1861), οπότε και επανέρχεται στην πρώτη του ονομασία. Στο φ. 18 υπό την επικεφαλίδα «Νέος κανονισμός» διαβάζουμε: *Ο Λύχνος σήμερα ξαναβγαίνει μέσ' από τες Λυχνιές, σαν αχτίνα μέσ' από σύννεφα! Ειρήνη Ημίν! Επειδή ο Λασκαράτος αντιμετώπισε αντιδράσεις λόγω του περιεχομένου των Λυχνιών (μεταξύ αυτών ήταν και εκείνες του Άβλιχου) έγραφε τα εξής, συνεχίζοντας τα προηγούμενα: Όσοι ενδιαφέρονται εις το να μένη ατάραχη και ανεμπόδιση η ΚΑΤΑΧΡΗΣΗ, θα ειδούνε βέβαια μ' ευχαρίστηση το ξανάσασμα που τους δίνω.*
7. Η πεποιημένη από τον Λασκαράτο λυχνιά, κατά το κλωτσιά, βρισιά, μπουνιά κ.λπ., αποτέλεμα της ενέργειας του ρήματος, με επιθετικό χαρακτήρα, λειτουργεί προσφωώς ως συνέπεια των εκ του λύχνου φωτιστικών ιδιοτήτων και αποτελεί το εξαγόμενο του φωτισμού, το οποίο φέρεται από το σκότος στην επιφάνεια διαπομπευτικά, αποκαλυπτικά, σκανδαλοθηρικά. Στη δεύτερη, και πάλι, επιστολή του Άβλιχου είναι χαρακτηριστική η αντιμετώπιση των Λυχνιών από τον αποστολέα της.
8. Η επιστολή αυτή ανταποκρίνεται και συμφωνεί με τα πράγματα. Οι Λυχνιές έχουν κυκλοφορήσει και ο Άβλιχος αρνείται να είναι συνδρομητής τους. Μεσολαβεί απάντηση του Λασκαράτου, στην οποία, όπως εξάγεται από τα γραφόμενα στη δεύτερη επιστολή Άβλιχου, δηλώνει ότι ο Λύχνος θα επανέλθει. Ωστόσο, αυτό δεν συνέβη παρά αρκετά αργότερα.
9. =Παλαιό Έτος. Για τη διάκριση του έτους σε Παλαιό, Νέο, Ελληνικό, Ανατολικό, και τον πολιτικό σατιρισμό τους, αλλά και για τις ιδεολογικές αποχρώσεις της εποχής βλ. *Η Λυχνιές*, αρ. φ. 16.
10. Ο Λασκαράτος είναι προφανές από τα συμφραζόμενα της δεύτερης επιστολής του Άβλιχου ότι απάντησε στην πρώτη, σύντομη και κοφτή, επιστολή εκείνου. Όπως φαίνεται, διότι δεν ήταν στο ήθος του Λασκαράτου να ψεύδεται, ούτε ο ίδιος ήταν σίγουρος για τη μορφή και συνακόλουθα για τον τίτλο των επόμενων φύλλων του περιοδικού του. Έτσι, του έκανε λόγο για επάνοδο στη μορφή του Λύχνου, πράγμα ωστόσο που δεν πραγματοποιήθηκε αμέσως.
11. Είναι χαρακτηριστικό το αναρχικό και ουτοπικό πνεύμα και του Άβλιχου, γνώρισμα λίγο πολύ των περισσότερων Κεφαλλήνων που παρέμειναν στην ιδιαίτερη πατρίδα τους. Με το «κόμμα» εννοεί τον εαυτό του και την ελεύθερη, ανένταχη γραμμή που ακολουθούσε.
12. Στο σημείο αυτό αξίζει να τονιστεί η ευθύτητα και το αμισαλλόδοξο ήθος του, κυρίως δε η καταδική των ανήθικων καταδρομών. Ο Άβλιχος έμμεσα αποδοκιμάζει έτσι και την τακτική που ακολουθεί ο Λασκαράτος με τις Λυχνιές κατά των πολιτικών και των άλλων αντιπάλων του, ιδίως του Λομβάρδου, ορκισμένου εχθρού του Λασκαράτου, ο οποίος έγινε και αίτιος της φυλακίσεώς του επί εξυβρίσει.
13. «αρύ: το αραιώς υφασμένον, [...] το κόσκινον το έχον αραιάς οπάς. 'Τον επέρασε από τ' αρύ και το πυκνό', τον καθύβρισεν». Τσιτσέλης, *ό.π.*, σ. 137-138.
14. Δεν πρέπει να περάσει απαρατήρητη η ηλικία του, διότι ο επιστολογράφος, γεννημένος στα 1844, διανύει τη χρονιά αυτή το 16ο προς το 17ο έτος της. Η αναφορά, εξάλλου, στο υστερόγραφο ότι είναι «ενασχολημένος εις μαθήματά» του, στο ίδιο συμπέρασμα κατατείνει. Ξενίζου, μάλιστα, η ωριμότητα, το θάρρος, η παρηρησία και η ηθική στάση του προς τον ηθικολόγο σατιριστή Λασκαράτο.

Θεοδόσης Πυλαρινός

Ουχί Αστυάναξ, ἀλλ' Ἀνδρομάχη (μικρή διόρθωση στον Ροΐδη)

Αναφερόμενος στις εναλλαγές της έκφρασης που αποτυπώνονταν στο πρόσωπο Αγγλίδας αναγνώστριας σαιξπηρικών έργων, η οποία «εν αρχή μεν ἐδάκρυεν ἢ εμειδία κατὰ του δράματος τας περιπετείας, ἀλλ' ἀναγκαζομένη να κλαίη και να γελά εναλλάξ ἀνά ἐκάστην περίοδον τοσούτον εκουράσθη εκ της τοιαύτης γυμναστικής, ὡστε ακοπώτερον ἤδη εὔρισκε να πράττη ταῦτα συγχρόνως, ἀφίνουσα υγρούς τους οφθαλμούς και διεσταλμένον εις γέλωτα το στόμα», ο Ροΐδης ἔγραψε και τα ἀκόλουθα, στο κείμενό του: «Ὀντως δε περίεργος ἦτο η ἐκφρασις του προσώπου αὐτῆς ἀναγινωσκούσης, ἐνθυμίζουσα το “δακρυόεν γελάσας” του παρ' Ὀμήρω παιδός.»¹

Δεν ὑπάρχει στον Ὅμηρο «δακρυόεν γελάσας» και οὔτε ἀποδίδεται παρόμοια φράση σε οποιοδήποτε παιδί, εἴτε στην *Οδύσσεια* εἴτε στην *Ιλιάδα*. Ὑπάρχει μόνο το «δακρυόεν γελάσασα», ἀπαξ λεγόμενο στον Ὅμηρο, το οποίο ἀναφέρεται στην Ἀνδρομάχη. Εἶναι, λοιπόν, προφανές ὅτι ο Ροΐδης θυμάται και μνημονεύει την περίφημη σκηνή της συνάντησης του Ἐκτορα με την Ἀνδρομάχη, στο Ζ της *Ιλιάδας*. Ὁ Ἐκτορας, ἀφού συνομίλησε με την Ἀνδρομάχη, ἀπλώσε τα χέρια να πάρει τον μικρό Αστυάνακτα στην ἀγκαλιά του, μα το παιδί φοβήθηκε την ὄψη του πατέρα του καθὼς ἦταν με την περικεφαλαία. Ὁ Ἐκτορας ἀπιθώνει τότε την περικεφαλαία στη γη, παίρνει τον Αστυάνακτα, τον φιλά και τον χορεύει στα χέρια και, ἀφού ευχηθεῖ στο Δία και στους ἄλλους θεούς, δίνει το μικρό παιδί στη μητέρα του κι ἐκεῖνη «κῆώδει δέξατο κόλπῳ/ δακρυόεν γελάσασα»² (στ. 483 – 484).³

Η ὀρθή λοιπόν ἐκφραση θα ἦταν: «ἐνθυμίζουσα το “δακρυόεν γελάσασα” της παρ' Ὀμήρω Ἀνδρομάχης» που θα ταίριαζε καλύτερα στην ἐξ Αγγλίας γυναίκα. Κατανοητή και συγγνωστή, εκ παραδρομῆς προφανῶς, η λανθασμένη ὑπόδειξη του Ροΐδη, του οποίου η βαθύτατη ἀρχαιομάθεια εἶναι ἀδιαμφισβήτητη. Χαρακτηριστικά, στο ἴδιο κείμενο, ὑποδεικνύει ὅτι μία εἰκόνα ἀπό τον μονόλογο του Μάκβεθ βρίσκεται αυτολεξεί στον Αισχύλο.

«Το ἀνωτέρω ἡμῶν εὔρημα, ἀν εἶναι τοιούτον» διότι οὐδόλως «παράδοξον να εσημείωσε και ἄλλος τις προ ἡμῶν τούτο»,⁴ το θεωρούμεν μικρῆς σημασίας, ὅμως στιδῆποτε ἀναφέρεται στον Ροΐδη, ἀληθινὸ φαινόμενο της νεοελληνικῆς λογοτεχνίας και κριτικῆς, ἀξίζει να δημοσιοποιεῖται.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Εμμανουήλ Ροΐδης, *Ὁ Μάκβεθ του Σαιξπήρου* [στον τόμο: Εμμ. Ροΐδης, *Σκαλαθύρματα*, ἐπιμέλεια Ἀλκης Αγγέλου, Νέα Ἑλληνικὴ Βιβλιοθήκη, ἐκδ. Ἐρμῆς, Ἀθήνα 1986, σ. 210 – 211].

2. [και αὐτὴ στο μυροβόλο στήθος/ το πήρε γελοκλαιόντας (μετ.: Ι. Πολυλάς)], [κι' ἐκεῖνη πίσω τόγυρε στο μυρισμένο κόρφο/ και πικροχαμογέλασε με μάτια δακρυοσμένα (μετ.: Ἀλέξ. Πάλλης)], [κι αὐτὴ τον δέχθηκε στο μυρωδάτο κόρφο/ δακρυογελώντας (μετ.: Ν. Καζαντζάκης – Ι.Θ. Κακριδῆς)].

3. Εἶναι ἀρκοῦντως ἐνδιαφέρουσα η δεξίωση και χρῆση της φράσης αὐτῆς στα ἔργα νεοελλήνων λογοτεχνῶν, ἀπὸ το «δακρυοσμένο γέλιο» του Σεφέρη μέχρι το «δακρυόεν γελάν» σε κείμενα του Σκαρίμπα [π.χ. Γιάννη Σκαρίμπα, *Χαμογελάστε παρακαλῶ*, *Φιλολογικὴ φωνή*

του Αιγίου, Γενάρης - Μάρτης 1961, σελ. 31 = «τούτο το πράγμα οι αρχαίοι οι δικοί μας τόχαν προσδιορίσει ως "δακρυόεν γελάν" - "κλαυσίγελον" δε το λέμε οι νεώτεροι», η χρήση, ακόμη, της λέξης κλαυσίγελως κ.λπ. Χαρακτηριστικά, ο Στέφανος Α. Κουμανούδης στη *Συναγωγή νέων λέξεων* (Αθήνα 1900) καταγράφει, από δημοσίευμα του 1893, τη μετοχή «δακρυγελών» και σχολιάζει ως εξής: «Ομηρική φράσις ομοιάζουσα τη μετοχή ταύτη είνε η εν Π. Ζ. στ. 484: δακρυόεν γελάσασα». Όμως αυτά αποτελούν αντικείμενο άλλης, εκτενέστερης, μελέτης.

4. Έτσι κλείνει και ο Ροΐδης το μελέτημά του: Ο Μάχβεθ του Σαιξπείρου, αναφερόμενος στο χωρίο του Μάχβεθ το οποίο, όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, βρίσκεται αυτολεξεί και στον Αισχύλο: «Το ανωτέρω ημών εύρημα, αν είναι τοιούτον» και συμπληρώνει σε σημείωση: «Τους αναριθμήτους υπομνηματιστάς του Σαιξπείρου, αποτελούντας χιλιότομον ίσως βιβλιοθήκην, ούτε ανέγνωμεν ούτε καν κατ' όνομα γνωρίζομεν πάντας. Ουδόλως λοιπόν παράδοξον να εσημείωσε και άλλος τις προ ημών τούτο.» (Εμμανουήλ Ροΐδης, *Σκαλαθύρματα*, ό.π., σ. 213)

Σάββας Παύλου

Το «Θαλερό» του Σικελιανού και ο Ρεμπώ

Ο Κώστας Μπουρναζάκης, με το μελέτημά του «Η δυναμική ενός ποιήματος: Άγγελου Σικελιανού "Θαλερό"», δημοσιευμένο στο περιοδικό *Νέα Εστία* (Αφιέρωμα στον Σικελιανό, τχ. 1781, Σεπτέμβριος 2005, 342-358), συζητά και το θέμα των πηγών του εν λόγω ποιήματος. Όσα ακολουθούν, ας θεωρηθούν συμπληρωματικά σε εκείνα που παρέθεσε ο Κ. Μπουρναζάκης.

Όπως παρατηρεί (σ. 345), το «Θαλερό» έχει, κατ' αρχάς, αφετηρία "πραγματική", στο βίο και τις εμπειρίες του ίδιου του ποιητή παράλληλα, όμως, επισημαίνονται σχέσεις και με λογοτεχνικά κείμενα: πρώτα, με το προγενέστερο σικελιανικό ποίημα «Δείπνος» και, στη συνέχεια, με το ποίημα του Μπωντλαίρ «La Chevelure». «Μολονότι», γράφει συμπερασματικά, «ο Σικελιανός για τη σύνθεση του "Θαλερού" στηρίχθηκε, καθώς είδαμε, αφενός σε πρόσφατο βίωμά του και αφετέρου στον "Δείπνο" του 1907, νομίζω ότι στη διαμόρφωση της έμπνευσής του συνέβαλε και τούτο το ποίημα του Μπωντλαίρ» (σ. 357).

Ο Κ. Μπουρναζάκης εύστοχα ανιχνεύει στο «Θαλερό» απόηχους εικόνων, μοτίβων και διαθέσεων από το ποίημα του Μπωντλαίρ. Η σκηνοθεσία, όμως, του «Θαλερού», όπως και (κυρίως) η "υπόθεσή" του (ή αλλιώς, ο "μύθος" του) παραπέμπουν, νομίζω, με μεγάλη ευκρίνεια στο σονέτο του Ρεμπώ «Au Cabaret-Vert, cinq heures du soir». Οι πιθανότητες να υπάρχει πράγματι κάποια σχέση ανάμεσα στα δυο ποιήματα φαίνονται αρκετές.

Για την οικονομία του χώρου δεν παραθέτω εδώ το μακροσκελές «Θαλερό» (βλ. *Λυρικός Βίος*, τόμ. Β', σ. 119-121). Περιορίζομαι μόνο στο γαλλικό ποίημα (το αντλώ από την έκδοση Arthur Rimbaud, *Poésies Complètes*, avec préface de Paul Verlaine et notes de l'éditeur, Paris, 1895, 85, προσιτή στον δικτυακό τόπο <http://galica.bnf.fr/>) και μια κατά λέξη απόδοσή του.

AU CABARET-VERT, cinq heures du soir

Depuis huit jours, j'ai déchiré mes bottines
Aux cailloux des chemins. J'entrais à Charleroi.
– Au Cabaret-Vert : je demandai des tartines
De beurre et du jambon qui fût à moitié froid.

Bienheureux, j'allongeai les jambes sous la table
Verte : je contemplai les sujets tres naïfs
De la tapisserie. – Et ce fut adorable
Quand la fille aux tétons énormes, aux yeux vifs

– Celle-là, ce n'est pas un baiser qui l'épeure ! –
Rieuse, m'apporta des tartines de beurre.
Du jambon tiède, dans un plat colorié,

Du jambon rose et blanc parfumé d'une gousse
D'ail, – et m'emplit la chope immense, avec sa mousse
Que devrait un rayon de soleil arriéré.

Octobre '70

Η ΠΡΑΣΙΝΗ TABEPNA, πέντε η ώρα το βράδυ

Εδώ και οκτώ μέρες τα παπούτσια μου έχουν ξεσκιστεί
Στις πέτρες των δρόμων. Έφτασα στο Σαρλρουά.
– Στην Πράσινη Ταβέρνα: παρήγγειλα ψωμί
Με βούτυρο και χοιρομέρι που είχε σχεδόν κρυώσει.

Ευτυχισμένος, άπλωσα τα πόδια μου κάτω απ' το πράσινο
Τραπέζι: εξέτασα τα απλοϊκά θέματα
Της ταπετσαρίας. – Και ήταν ωραία
Όταν η κόρη με τα τεράστια βυζιά, τα ζωηρά μάτια

– Αυτήν, δεν θα την τρώμαζε ένα φιλί –
Γελαστή, μου έφερε βούτυρο και ψωμί.
Χλιαρό χοιρομέρι, σ' ένα πιάτο χρωματιστό,

Χοιρομέρι ρόδινο και λευκό αρωματισμένο με μια σκελίδα
Σκόρδο, – και μου γέμισε το μεγάλο ποτήρι της μπύρας, και τον αφρό του
Τον χρύσωνε μια αργοπορημένη ηλιαχτίδα.
Οκτώβριος 1870

Η περιπλάνηση (ή ακόμα και η αλητεία), κάτι σαν διαδικασία “πραγ-
μάτωσης” του σώματος, η ανακουφιστική ανάπαυση με τροφή και ποτό,
το κορίτσι που περιποιείται τον ξένο και του ξυπνά την ερωτική επιθυμία,
η πραιντική ώρα του δειλινού – θα μπορούσε κανείς να σκεφτεί ακόμα
και την επισήμανση των τοπωνυμίων –, όλα αυτά σχηματίζουν ένα κοινό
πλαίσιο, ίσως και σε πείσμα επιμέρους διεισδυτικοτήτων. Μα, πάνω απ'
όλα, είναι η παραδείσια αίσθηση πληρότητας (εκείνο το «bienheureux» του
Ρεμπώ, «η ψυχή, πασίχαρο μελίσι, που όλο κρυφά πληθαίνοντας» του
Σικελιανού), που διαπερνά και στο τέλος κατακλύζει τα δύο ποιήματα.

Δεν είναι αναγκαστικά υποχρεωτικό να δεχτούμε την άμεση συμμετο-
χή του γαλλικού ποιήματος στη σύνθεση του «Θαλερού». Οι αντιστοιχίες
ανάμεσά τους, ακόμα κι αν αναπτύσσονται αυτόνομα, προκαλούν την
αίσθηση ότι πρόκειται για “δίδυμα”, τολμώ να πω, κείμενα, και αυτό από
μόνο του έχει τη δική του αξία. Από τη στιγμή όμως που αναγνωρίσου-

με μια πιο συνειδητή επαφή, τότε αξίζει τον κόπο με την αφορομή αυτή να σκεφτούμε, γενικότερα, πώς ο «ανήσυχος» Σικελιανός προβάλλει στην ποιητική του συνείδηση τον «μύθο Ρεμπώ».¹

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Την εποχή που γράφεται το «Θαλερό» (1914), ο Σικελιανός φαίνεται να ασχολείται περισσότερο εντατικά με τη γραφή σονέτων, φαινόμενο που έχει άλλωστε ευρύτερες διαστάσεις (βλ. Γ. Π. Σαββίδης, *Λυχνοστάτες για τον Σικελιανό*, εισαγωγή και επιμέλεια Αθηνά Βογιατζόγλου, Αθήνα, Ερμής, 2003, 237 κ.ε.). Αναρωτιέται κανείς αν η αύξηση της παραγωγής δεν συμβαδίζει και με την αύξηση της ανάγνωσής τους. Καθώς και αν έπαιξαν ρόλο στις στιχουργικές αναζητήσεις του Σικελιανού την ίδια περίοδο ανάλογα σχήματα (εναλλασσόμενοι μακροί και βραχείς σίχτοι) των *Poésies* (για παράδειγμα, οι δύο πρώτες στροφές του «Rêné pour l'hiver»). Ας σημειωθεί και άλλη μία «σύμπτωση», χωρίς καμιά φιλοδοξία να είναι τεκμηρίο. Ο Γ. Π. Σαββίδης (ό.π., 285), παρουσιάζοντας μια πρόωμη κριτική (1909) για τον *Αλαφροϊσκιωτο* από τον γάλλο Pierre Baudry, σχολιάζει την απόδοση του ελληνικού τίτλου με το «Le Voyant»: «μετατοπίζει σιωπηρά τα συμφραζόμενά του από τον Σολωμό στον Ρεμπώ».

Γιάννης Εούριαν

“Στοιχεία αισθητικής θεωρίας” στον Φώτη Κόντογλου: νεωτερικότητα και παράδοση

για τα σαραντάχρονα από το θάνατο
του Φώτη Κόντογλου (1965-2005)

Το πεζογραφικό έργο του Φώτη Κόντογλου διατρέχεται από έντονο ενδιαφέρον για ζητήματα ‘αισθητικής θεωρίας’, όπου συμπλέκονται νεωτερικές αντιλήψεις με παραδοσιακές ιδέες και αξίες. Οι απόψεις αυτές εκφράζονται κατά το πλείστον σε προλογικά ή επιλογικά σημειώματα των πρώτων του πεζογραφημάτων (*Πέδρο Καζάς* 1920, *Βασάντα* 1923, *Αστρολάβος* 1935), αλλά και εν παρόδω, εν μέσω της αφήγησης, ή τέλος σε αυτοτελή δοκίμιά του πάνω σε θέματα αισθητικής. Κεντρικός άξονας των νεωτερικών ‘αισθητικών απόψεων’ του Κόντογλου είναι η αντίληψη της *Τέχνης* ως βαθύτατα *αντι-ρεαλιστικής* και *μη αναπαραστατικής*. Σύμφωνα με τον Κόντογλου η τέχνη δεν ‘μιμείται’ την πραγματικότητα, αλλά δημιουργεί μια νέα διαμεσολαβημένη πραγματικότητα, θέση που τον συνδέει, τόσο σε επίπεδο θεωρίας όσο και σε επίπεδο συγγραφικής πρακτικής (τουλάχιστον στα πρώτα έργα του), με τις μοντερνιστικές αναζητήσεις των αρχών του 20ού αιώνα. Η τέχνη μετουσιώνει τη ζωή, προσφέροντας στον αναγνώστη μια συγκίνηση «άλλου ποιού» [sic] (*Βασάντα*, σ. 234).¹ «Κείνο που κάνει στα μάτια μου την τέχνη πολύτιμη, είναι η απόλυτη ελευθερία που έχει να σοφίζεται και να φτιάνει πράγματα που δεν υπήρχαν πριν να τα φτιάξει, νέα πράγματα κι όλο νέα κι όλο νέα» (*Πέδρο Καζάς*, σ. 14).

Λίγα χρόνια αργότερα ο Κόντογλου καταδικάζει απερίφραστα τον ρεαλισμό, υπογραμμίζοντας ότι ο τελευταίος περιορίζεται σε μια επιφα-

νειακή, επίπεδη και στατική ενατένιση της ζωής, αδυνατώντας να συλλάβει το «άπειρο των όντων»: «Κείνο που λέμε ρεαλισμό δεν μπορεί να είναι τέχνη, κατά τη γνώμη μου, αφού, η τέχνη πρέπει να συγκινά [sic] με άλλον τρόπο παρά η ζωή. [Ο ρεαλισμός] δεν μπάζει το κάθε τι μέσα στον ανοιχτό κύκλο του, δεν το τοποθετεί μέσα στο άπειρο των όντων (...) Παρά σταματά και κολνά στην εντύπωση που πιάνει το στενό και άβαθο μάτι ή αυτί. Ακινήθει!» (Βασάντα, σσ. 234-5)²

Τομέα αισθητικού ενδιαφέροντος αποτελεί για τον Κόντογλου και το μέσο της τέχνης του, δηλαδή η γλώσσα. Σε πρώτο επίπεδο διερευνά τη 'σχέση γλώσσας και πραγματικότητας', προβληματισμός κοινός μεταξύ των μοντερνιστών συγγραφέων της εποχής του.³ Ο Κόντογλου υιοθετεί την άποψη ότι η γλώσσα παρεμβαίνει, 'αλλοιώνοντας' τα πράγματα, ελαφρύνοντας το βάρος τους, ημερώνοντας την αγριότητά τους και ντύνοντας με φιλική διάθεση τη γύμνια τους: Κατά παρόμοιο τρόπο επισημαίνει τη «φτώχεια» της γλώσσας και την αδυναμία της να εκφράσει είτε τον εξωτερικό είτε τον εσωτερικό κόσμο (Πέδρο Καζάς, σ. 58).⁴

Σε δεύτερο επίπεδο καταθέτει τις απόψεις του για τη 'σχέση που (πρέπει να) έχει ο Ποιητής (=ο συγγραφέας) με τη γλώσσα'. Ο ποιητής πρέπει να είναι «δεινός μάστορας της γλώσσας» και μαζί «μετρημένος» και «αυστηρός», χωρίς ίχνος «επιτήδεψης» και ρητορείας (Βασάντα, σ. 233). Όμως, τούτος ο ποιητής-μάστορας στέκεται μπρος στη γλώσσα με μια αίσθηση «αένας αμηχανίας» και «ανεπάρκειας», καθώς «παλεύει με νοήματα και αισθήματα ανέκφραστα» (σ. 232-3). Οπότε, άλλοτε χρειάζεται να εξαντλήσει την «εκφραστικότητα» της γλώσσας, κι άλλοτε να καταφύγει στη «σιωπή» της, έχοντας πάντα επίγνωση των ορίων της. Εν τέλει όμως, στη 'μάχη' αυτή με τη γλώσσα ο ποιητής φαίνεται να κερδίζει, αφού καταφέρνει να εκφράσει το ανείπωτο και να γίνει έτσι ο ίδιος «η Γλώσσα όλης της Ανθρωπότητας» και «ο Κλειδοκράτορας του κοινού θησαυρού» (σ. 236). Με την παραπάνω ρομαντική άποψη του Κόντογλου για τον ποιητή και τη γλώσσα συνταιριάζεται και η πρόσθετη γνώμη του πως ο συγγραφέας πρέπει να έχει «χαρίσματα ζωγράφου» (σ. 235), για να μπορέσει να εκφράσει ιδέες και συναισθήματα, μεταστοιχειώνοντάς τα σε εικόνες, που υπερβαίνουν τα στεία, λογικά σχήματα της σκέψης.

Ο Κόντογλου εκφράζει έναν ακόμη σύγχρονο τρόπο θεώρησης, όταν αναφέρεται στο δέσιμο «ουσίας και έκφρασης», δηλαδή μορφής και περιεχομένου σε ένα έργο τέχνης. Οι ιδέες ενός συγγραφέα γεννιούνται ταυτόχρονα με την έκφρασή τους, συνιστώντας ένα άρρηκτο σύνολο: «όλο τούτο (ουσία και έκφραση) γεννιέται άρτιο, όπως το μωρό με ψυχή και με κορμί. (...) Τα βαθιά πράγματα δε λαβαίνουν ποτές μέσα μας υπόσταση σαν γυμνοί πρωτόπλαστοι που τους ντύνει η τέχνη μας, παρά ξεπετούνται στολισμένα με τη λαμπρή στολή τους.» (Βασάντα, σ. 234). Εδώ ο Κόντογλου φαίνεται να αναγνωρίζει την σχεδόν 'υλική υπόσταση' της γλώσσας, που κάνει τις λέξεις αδιαπέραστα 'πράγματα' και όχι διάφανα 'σημεία', δηλαδή δείκτες που απλώς παραπέμπουν στη σημασία τους.⁵

Άλλο πεδίο αισθητικού ενδιαφέροντος, αποτελούν οι απόψεις του Κόντογλου για τον αναγνώστη, οι οποίες προσεγγίζουν σύγχρονες αντι-

λήψεις της 'αναγνωστικής θεωρίας',⁶ σύμφωνα με τις οποίες το λογοτεχνικό κείμενο ενεργοποιεί στο μυαλό του αναγνώστη ήδη υπάρχοντες προβληματισμούς και ευαισθησίες, που όμως βρίσκονται σε ασαφή και λανθάνουσα κατάσταση: Συχνά ο συγγραφέας κάνει με το έργο του να γίνουμε πιο ξεκαθαρισμένα και πιο σίγουρα κάποια πράγματα που τα είχε πριν ο αναγνώστης μέσα του πιο θαμπά και πιο ακαθόριστα («Υφος και θέματα. Δεμένα μεταξύ τους», *Μυστικά άνθη*, σ. 173).

Κλείνουμε τον κύκλο των νεωτερικών αναζητήσεων του Κόντογλου με την έντονη αποστροφή του για τον «σωβινισμό», που συχνά χαρακτηρίζει ανθρώπους της τέχνης, δηλαδή τη «φανατική και κουτή προσήλωση σε μικρόν κύκλο», που τους κάνει να μοιάζουν με «ψάρια του λιμανιού» (*Πέδρο Καζάς*, σ. 15-6). Βαθύτατο πιστεύω του Κόντογλου είναι πως ο καλλιτέχνης οφείλει να υπερβαίνει τα «σύνορα» της εποχής του και του τόπου του και να υψώνεται στη σφαίρα του απείρου, αναπνέοντας έναν αέρα απόλυτης ελευθερίας: «Για μένα ο καλλιτέχνης έχει τη ζωηρή εντύπωση πως ζει μέσα στο άπειρο. Έτσι μονάχα βγαίνει όξω από τα στενά σύνορα της εποχής και της πατρίδας, και υψώνεται στο μοναδικό τύπο, που ζει μες στον αιθέρα της απόλυτης ελευθερίας» (σ. 16).

Παράλληλα με τις παραπάνω αντιλήψεις που συνδέουν τον Κόντογλου με τις αναζητήσεις του μοντερνισμού, αλλά και με σύγχρονους τρόπους αντιμετώπισης αισθητικών ζητημάτων, το έργο του εμπεριέχει και κάποιες άλλες απόψεις, που απηχούν τις παραδόσεις του τόπου του (Αϊβαλί της Μικράς Ασίας) και τη λαϊκή καταγωγή του.

Για τον Κόντογλου η τέχνη του λόγου δεν είναι, όπως είδαμε, μια 'μιμητική' αναπαράσταση του κόσμου, ούτε όμως και μια 'ναρκισσοειδής' ενασχόληση, αποξενωμένη από την κοινωνία, αλλά μια πράξη επικοινωνίας με τον συνάνθρωπο με κοινωνικό περιεχόμενο. Μια τέτοια αντίληψη μαρτυρεί τον αρχικό, θεμελιωδώς λειτουργικό ρόλο της τέχνης, σε μια κοινωνία αγροτική και σε έναν κατά βάση προφορικό πολιτισμό. Γράφει χαρακτηριστικά ο αφηγητής στον *Πέδρο Καζάς*: «Κάι να, τώρα, σε ηλικία πενήντα χρονών, ξαναπιάνω την πένα. (...) όμως, αν όχι η ματαιοδοξία, μια αδυναμία πάντα με κάνει συγγραφέα. (...) η περιεργή εκείνη ιδιοτροπία της ψυχής να θέλει να μοιράζεται με άλλους της συγκινήσεις της» (*Πέδρο Καζάς*, σ. 21).

Επιπροσθέτως, το βιβλίο διατηρεί για τον Κόντογλου την 'εγκυκλοπαιδική', γνωστική του διάσταση και τον ψυχαγωγικό αλλά και παιδευτικό του ρόλο: κατά κάποιον τρόπο συνιστά μια σύγχρονη -και επί το μυθολογικότερο- εκδοχή της *Γεωγραφίας* του Στράβωνα και των *Ιστοριών* του Ηροδότου, με εθνογραφικές, γεωγραφικές και ιστορικές πληροφορίες, που το κάνουν ένα ανοιχτό παράθυρο στη «διακοσμητική ποικιλία του κόσμου» (*Πέδρο Καζάς*, σ. 16). Στο σημείο αυτό αξίζει μάλιστα να υπογραμμίσουμε την 'διευρυμένη' οπτική του Κόντογλου -με σύγχρονους όρους θα την χαρακτηρίσαμε πολυπολιτισμικότητα- που αγκαλιάζει 'ήρεμους Αϊβαλιώτες' και 'άγριους ανθρωποφάγους', παρουσιάζοντας την διαφορετικότητά τους χωρίς αξιολογικές κρίσεις.

Παραδοσιακό στοιχείο σύνθεσης είναι και η 'αναφορικότητα' των θεμά-

των του Κόντογλου, που έχει σχολιαστεί ποικιλοτρόπως από την κριτική. Ο ίδιος ο Κόντογλου παραδέχεται τη ρεαλιστική πηγή έμπνευσης των ιστοριών του, που στη συνέχεια χάρη στη δημιουργική του φαντασία μετασυσώνεται σε γνήσια μυθοπλασία (*Ταξείδια*, σσ. 11-12). Έτσι έχουμε ένα έργο γαντζωμένο στον κόσμο των αισθήσεων και των πραγμάτων, αλλά συχνά εμπλουτισμένο με τα στοιχεία του 'θαυμαστού' και του 'εξω-λογικού'. Ως προς το τελευταίο σημείο, αναγνωρισμένος δάσκαλος του Κόντογλου είναι ο Στράβωνας, που προτείνει το «φοβερόν» και το «τερατώδες», ως μέσα προσέλκυσης του «φιλειδήμονος» αναγνωστικού κοινού: «Κι αν τα πιπερώνω και λιγάκι, αυτό να μη σε παραξενέψει, γιατί το σωστό δεν είναι με κείνον που βάζει στο χαρτί τα περιστατικά απaráλλαχτα όπως γινήκανε, μα με κείνον ίσια ίσια που χαιρέται να τα στολίζει. Αυτό το δείχνουνε και τα λόγια του Στράβωνα που βάζω παρακάτω. 'Φιλειδήμων γαρ άνθρωπος. Προοίμιον γαρ τούτου το φιλόμυθον. (...) Ηδύ δε το καινόν (...) Όταν δε προστή και το θαυμαστόν και το τερατώδες, επιτείνει την ηδονήν, ήπερ εστί του μανθάνειν το φίλτρον'» (*Αστρολάβος*, σ. 15).

Όσo όσο είναι ανάγκη να επισημάνουμε την αγάπη του Κόντογλου και για τον Πόε, με το έργο του οποίου αναπτύσσει γόνιμο διάλογο στα φανταστικά του αφηγήματα: παράλληλα μεταφράζει κάποια διηγήματα του Αμερικανού συγγραφέα (π.χ. «Χειρόγραφο που βρέθηκε σε μπουκάλι»). Έτσι η χρήση του φανταστικού στοιχείου στον Κόντογλου γίνεται ένας συνδυασμός παράδοσης και νεωτερικότητας.

Τέλος, βασικό σημείο αναφοράς σε ολόκληρο το έργο του Κόντογλου είναι η σύνδεση της Τέχνης με την Πίστη. Ο Θεός, ως «το ακένωτο ταμείο», είναι παρών, είτε με τρόπο διακριτικό και πηγαίο, είτε με τρόπο εντονότερο, κυρίως στα μεταγενέστερα κείμενά του, προσφέροντας στον εφήμερο άνθρωπο την ελπίδα αλλά και τη δυνατότητα της δημιουργίας. Εξάλλου το προσωπικό και αυθεντικό «ύφος» ενός συγγραφέα είναι, κατά τον Κόντογλου, απόρροια της πίστης του.

Τα παραπάνω 'στοιχεία αισθητικής θεωρίας' του Φώτη Κόντογλου αξίζει να διερευνηθούν περισσότερο, και να ιδωθούν ως μια ιδιότυπη «αισθητική» παρέμβαση στη νεοελληνική λογοτεχνία και κριτική του 20ού αιώνα. Ο Κόντογλου από τη μια μεριά συμμετέχει στη ζωή της ορθόδοξης κοινότητας του Αιβαλιού, αφομοιώνοντας τις αξίες και τα βιώματα μιας αγροτικής, προφορικής κοινωνίας. Από την άλλη μεριά ταξιδεύει στην Ευρώπη και διαμένει δύο χρόνια στο Παρίσι πριν το 1920, σε μια εποχή μεγάλων ιδεολογικών ζυμώσεων και νεωτεριστικών πειραματισμών, διευρύνοντας έτσι τις προσλαμβάνουσές του για τη γλώσσα και την τέχνη. Ανήσυχη και ακραία καλλιτεχνική φύση, καταφέρνει να συναιρέσει δυναμικά τις δύο πολιτιστικές ορίζουσες και να μπολιάσει τις μοντερνιστικές αναζητήσεις της εποχής του στις λαϊκές του ρίζες και στις παραδόσεις του τόπου του.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Οι παραπομπές γίνονται στην έκδοση Φώτης Κόντογλου, *Πέδρο Καζάς, Βασάντα κι άλλες ιστορίες*, τ. Ε', Αθήνα, Αστήρ, 1978.
2. Παρόμοια πολεμική ασκεί ο Κόντογλου στη νατουραλιστική-φωτογραφική απεικόνιση της πραγματικότητας στη ζωγραφική. Βλ. Φώτης Κόντογλου, «Λίγες σκέψεις για τη μοντέρνα

ζωγραφική», *Νεοελληνικά Γράμματα*, (Μέρος Α, Β, Γ, Δ, Ε στα τεύχη 41 έως 45 αντίστοιχα), 1929.

3. Βλ. για παράδειγμα D. H. Lawrence, *Ερωτευμένες γυναίκες* (1921) και Virginia Woolf, *Το δωμάτιο του Ιακώβου* (1925).

4. Για μια διερεύνηση των μοντερνιστικών στοιχείων της νουβέλας Πέδρο Καζάς βλ. την αδημοσίευτη διδακτορική μου διατριβή *Tradition and Modernity in Greek prose fiction of the 1920s*, University of Cambridge, 1998.

5. Ανάλογος προβληματισμός τίθεται στο κείμενο «Ύφος και θέματα. Δεμένα μεταξύ τους», στο Φώτης Κόντογλου, *Μυστικά άνθη*, Αθήνα, Αστήρ, 1977, σσ. 171-174.

6. Βλ. για παράδειγμα W. Iser, *The Act of reading: A Theory of Aesthetic Response*, Baltimore, Johns Hopkins University Press, 1978, σ. 157.

Φιλοθέη Κολίτση

Η ποιητική της υπέρβασης: Εμπειρικός - Επισκοπόπουλος

Μια συνάντηση του Ν. Επισκοπόπουλου με τον Α. Εμπειρικό έχει ήδη προσδιοριστεί¹ ως θεματική σύγκλιση στην ερωτική περιοχή που στην περίπτωση του Εμπειρικού ορίζεται² ως ερωτική ισοτοπία³ ως χώρος συνάντησης των δύο λογοτεχνών αναγνωρίστηκε το θέμα όπου ενεργοποιείται ο χώρος συνυπαρξης δύο κειμένων: «ηδονή κοριτσιού μέσα σε κήπο» θα μπορούσε να ονομάζεται το θέμα που πραγματεύονται τα δύο κείμενα, το «Φιλί του ήλιου» του Επισκοπόπουλου και το «Φως παραθύρου» του Εμπειρικού. Η συνάφεια των δύο κειμένων, ωστόσο, εκτείνεται πέρα από το θέμα και αποκτά ιδιαίτερο βάθος μέσα από την προοπτική του τρόπου³: η υπέρβαση της θεματικής ανάγει τον ερωτισμό με τον οποίο διαλέγονται τα δύο κείμενα σε ζήτημα ρητορικής, εμπεδώνοντας έτσι την πεποίθηση της εκλεκτικής συγγένειας των δύο λογοτεχνών.

Η ρητορική του ερωτισμού, όπως αρθρώνεται μέσα από την αναπαράσταση του σώματος, προσδίδει στην ομορφιά αισθησιακή ταυτότητα: η παράλληλη ανάγνωση δύο αποσπασμάτων δίνει απλά ένα δείγμα που επιβεβαιώνει τον παραπάνω ισχυρισμό:

Υπό το λεπτόν συνεστραμμένον περιβλημα, το κατάλευκον μόλις χλιαρόν εν τη θερμή σκιάδι διεγράφετο αγαλματώδες το σώμα όλον εν μιᾷ γραμμῇ φευγαλέα παιγνιώδει, ἡ οποία ανεχώρει εκ των ευρώστων ὤμων, ἐξωγκούτο ἀπείρωσ εἰς τὰ ἰσχία, διέγραφε νευρώδεις τοὺς μηρούς, ἐκαμπυλούτο υπερμέτρως εἰς τὰς κνήμας καὶ ἐξέπνευ μικρὰ εἰς τοὺς κομψοὺς πόδας [...] τῶρα ἦτο βεβαίως ζωντανός ὁ ἀήρ, βεβαίως ἐφαίνετο ὡς ἀναλελυμένη σαρξ, ἡ οποία τὴν περιέχυνε, τὴν ἐθώπευε με τὰς μυρίας χρυσσαλίδας, με τὰ μύρια δάκτυλα τὰ λεπτά -ὄχι δάκτυλα- χεῖλη, διότι ἦσαν χεῖλη, χεῖλη τὰ οποία τῆς ἐδίδον μικρὰ φευγαλέα φιλήματα καθ' ὅλον τὸ σῶμα [...] (Ν. Επισκοπόπουλος, «Το φιλί του ήλιου»)⁴

Το φόρεμά της από λευκή, διαφανή μουσουλίνα, εχάιδευε ολόκληρον σχεδόν το σώμα της. Τα μέλη του εδονούντο υπό την θωπείαν, όπως τα χρώματα μέσα στο φως, και παρ' ὅλον ὅτι τα ἐκάλυπτε τὸ φόρεμα, διεφαίνοντο ὑπὸ τὰς

πτυχάς του, ιδίως οι σφύζοντες εν τη σφαιρικότητι των μαστοί, οι οποίοι έμοιαζαν να ευρίσκονται εις τα πρόθυρα διαρρηξέως του υφάσματος, εν τη επιθυμία των να ελευθερωθούν ακόμη και από τον ελαφρότατον κλοιόν της αφρώδους εσθήτος (Α. Εμπειρίκος, «Φως παραθύρου»).⁵

Μέσα από την αισθησιακή διάσταση του σώματος ο Εμπειρικός πραγματοποιεί διαβάσεις προς το παρακμιακό κίνημα του τέλους του 19^{ου} αι. και ταυτόχρονα δημιουργεί έναν ισχυρό σύνδεσμο με το έργο του Ν. Επισκοπόπουλου. Και τα δύο κείμενα λειτουργούν ως διαδικασία μύησης στην ερωτική ηδονή. Ύστερα από την παραμονή του μέσα στο κείμενο και αφού έχει δεχθεί την επενέργεια της ερωτικής διεργασίας το ανυποψίαστο σώμα ξυπνά μεταμορφωμένο σε αισθησιακό σώμα. Αυτό που παρατηρεί κανείς είναι ότι η διάρκεια του κειμένου ισοδυναμεί με τη διάρκεια μιας βιολογικής λειτουργίας, γεγονός που συνεπάγεται την «άρση των ορίων ανάμεσα στο σώμα και το κείμενο». ⁶ Αν το μεταίχμιο αυτό στην περίπτωση του Επισκοπόπουλου λειτουργεί ως εργαστήρι όπου το αισθησιακό σώμα δομείται ως εκδοχή του τεχνητού, στην περίπτωση του Εμπειρικού η παράλληλη διάρκεια λογοτεχνικού κειμένου και ερωτικής λειτουργίας ορίζει το «ποίημα-γεγονός».

Δεν είναι, νομίζω, αυθαρεσία να διαβάσει κανείς το κείμενο του Επισκοπόπουλου ως εργαστήρι όπου το σώμα φτιάχνεται, τεχνουργείται, όπου ένα σώμα χωρίς προηγούμενες αισθήσεις –άρα χωρίς ταυτότητα– δουλεύεται, ώστε να του αποδοθεί τελικά ο αισθησιασμός ως διακριτή ταυτότητα. Η δημιουργία του αισθησιακού σώματος μεταφράζει, λοιπόν, τη δημιουργία του τεχνητού σώματος δικαιώνοντας μια προσδοκία η οποία εκφράστηκε πρωταρχικά από το αισθητιστικό κίνημα του τέλους του 19^{ου} αι. Η ίδια ακριβώς διαδικασία χρόνια αργότερα θα δικαιώσει μια προσδοκία του Εμπειρικού, την προσδοκία για «ένα ποίημα δυναμικό και ολοκληρωτικό, ένα ποίημα αυτούσιο, ένα ποίημα γεγονός» που «να αποτελείται από οποιαδήποτε στοιχεία που θα παρουσιάζοντο μέσα στην ροή του γίγνεσθαι του, ανεξάρτητα από κάθε συμβατική ή τυποποιημένη αισθητική, ηθική ή λογική κατασκευή». ⁷

Η εκλεκτική συγγένεια που έχει αρχίσει να διαφαίνεται παγιώνεται με την εκφορά του ερωτικού λόγου σε καθαρεύουσα. Το κείμενο ως δημιουργία εν τω γίγνεσθαι δραστηριοποιεί ταυτόχρονα στοιχεία υψηλής θερμοκρασίας που είναι τα στοιχεία της θεματικής και στοιχεία χαμηλής θερμοκρασίας, ένα λεκτικό σε καθαρεύουσα με εγγενή τον ορθολογισμό του επιστημονικού λόγου. Αυτή η διαφορά θερμοκρασίας ανάμεσα στη θεματική και τη ρητορική υπονομεύει την ίδια την έννοια του αισθησιακού λόγου, όπως τον νοηματοδοτεί ο Σεφέρης: «γλωσσικά αισθησιακή ιδιοσυγκρασία είναι εκείνη που μπορεί να φτιάξει στίχους που δίνουν το αίσθημα της αφής, χωρίς να είναι ανάγκη να μιλούν για τα ερωτικά. [...] Αισθησιασμός είναι ακόμη (μιλώ πάντα για τη γλώσσα) η έκφραση του χορού ενός σώματος, μια έκφραση μουσική». ⁸

Τόσο στο «Φιλί του ήλιου», όμως, όσο και στο «Φως παραθύρου» η αισθησιακή εμπειρία εκτυλίσσεται μέσα από την περιγραφική ακρίβεια ενός ιατρικού γεγονότος που εξισώνει το λογοτεχνικό με ιατρικό κείμενο:

Η φυγόκεντρο σύζευξη λογοτεχνικού-ιατρικού αποσταθεροποιεί την ταυτότητα του λόγου και κατακυρώνει τον ανοικειωτικό χαρακτήρα ως απόδειξη μιας συνέχειας από τον Επισκοπόπουλο στον Εμπειρικό. Η εξάρτηση αλληλοαναιρούμενων οντοτήτων, λειτουργώντας ως πρόκληση κατά την πρόσληψη του κειμένου, επιτρέπει να θεωρήσουμε το σώμα της γυναίκας ως ιατρική μεταφορά για το σώμα της λογοτεχνίας. Η καταξίωση της ιατρικής στο διακείμενο της λογοτεχνίας εξασφαλίζει τελικά το δικαίωμα να προβάλει και τον Επισκοπόπουλο στο διακείμενο του Εμπειρικού.

Αν η σύγχρονη κριτική⁹ αναφέρεται στην άποψη του Μπόρχες ότι κάθε συγγραφέας δημιουργεί τους προδρόμους του υποδεικνύοντας τον Ροδοκανάκη ως πρόδρομο του Εμπειρικού, μπορούμε, νομίζω, επικαλούμενοι την ίδια άποψη να υποδείξουμε και τον Επισκοπόπουλο ως πρόδρομό του.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Γ. Δάλλας, «Νικόλαος Επισκοπόπουλος», *Η παλαιότερη πεζογραφία μας. Από τις αρχές της ως τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο*, τ. Θ' (1900-1914), Αθήνα, Σοκόλης, 1997, 43.
2. Ο Γ. Κεχαγιόγλου («Διαβάζοντας ποιήματα από την ΟΚΤΑΝΑ: 'Αι Λέξεις'», *Μνήμη Ανδρέα Εμπειρικού*, Αθήνα, Ύψιλον, 1987, 99) έχει επισημάνει την οργάνωση της θεματικής ύλης του Εμπειρικού σε «τρεις, τουλάχιστον, ευδιάκριτες όσο και συναιρούμενες ισοτοπίες, την πολεμική-ηρωική, την ερωτική-ηδονική και τη δοξαστική-λειτουργική».
3. Τον τρόπο ως περαιτέρω πεδίο συνάντησης των δύο κειμένων εμφανίζει και ο Γ. Δάλλας (βλ. σημ. 1).
4. Ν. Επισκοπόπουλος, «Το φίλι του ήλιου», *Τα διηγήματα του δειλινού και Ασμα Ασματών*, Αθήνα, Εστία, 1992, 66, 69, 70.
5. Α. Εμπειρικός, «Φως παραθύρου», *Γραπτά ή προσωπική μυθολογία*, Αθήνα, Άγρα, 1980, 63.
6. Δανείζομαι τον όρο από την V. Pohland, «Kafka's Corpus: Writing Tuberculosis and Being Literature», στον A. Hunsaker Hawkins - M. Chandler McEntyre (επιμ.), *Teaching Literature and Medicine*, New York, Modern Language Association, 2000, 236.
7. Α. Εμπειρικός, «Αμούρ-Αμούρ», *Γραπτά ή προσωπική μυθολογία*, Αθήνα, Άγρα, 1980, 10.
8. Γ. Σεφέρης, «Ακόμη λίγα για τον Αλεξανδρινό», *Δοκίμες*, τ. 1 (1936-1947), Αθήνα, Ίκαρος, 1984, 403.
9. Πλ. Ροδοκανάκης, *De Profundis*, επιμ. Ν. Βαγενάς, Αθήνα, Στιγμή, 1987, 66-67.

Λένα Ι. Αραμπατζίδου

Δυο λεπτομέρειες στην *Eroica* του Κοσμά Πολίτη

Η *Eroica*, το πλέον δημοφιλές μυθιστόρημα εφηβείας στον ελληνικό χώρο, είχε την τύχη να εκδοθεί με την επιμέλεια του P. Mackridge (Αθήνα, Ερμής, 1980), ο οποίος στη συστηματική Εισαγωγή του μελέτησε κομβικά σημεία του κειμένου με έμφαση στις «συμβολικές και ειρωνικές δομές» του. Όπως φαίνεται και από την πιο πρόσφατη έρευνα (βλ. κυρίως τα άρθρα των P. Mackridge, Γερασιμίας Μελισσαράτου και Μαρίτας Παπαρούση στο περ. *Πόρφυρας* 48, 1999, σσ. 66-106 και τη μονογραφία του Γ. Καλλίνη *Ο μοντερνισμός ενός κοσμοπολίτη. Στοιχεία και τεχνικές του*

μοντερνισμού στο μεσοπολεμικό μυθιστόρημα του Κοσμά Πολίτη, Θεσσαλονίκη, University Studio Press, 2001), η *Eroica* αναδεικνύεται και από τα πιο ουσιαστικά μυθιστορήματα του ελληνικού μοντερνισμού κατά την οριακή δεκαετία του 1930, δίπλα στον *Μαριάμπα* ή στο *Σόλο του Φίγκαρω* του Γ. Σκαρίμπα και τις *Δύσκολες νύχτες* της Μέλπως Αξιώτη, έστω και αν στα κείμενα αυτά βασικά στοιχεία του μοντερνισμού δεν εμφανίζονται πάντα ή δεν αναπτύσσονται σε όλη τους την έκταση.

Διδάσκοντας επανειλημμένα την *Eroica*, με προβληματίσε η διόρθωση την οποία προτείνει ο P. Mackridge στο παρακάτω χωρίο: «Είναι λοιπόν μια τόσο προσφιλής ανάγκη να διατηρηθούν τα όσα ζήσαμε – ακόμη κι αν τα ζήσαμε σαν θεατές, παίρνοντας μέρος εσωτερικά στη δράση;...» (σ. 68). Ο επιμελητής της έκδοσης σχολιάζει στη σημείωση 66 τη λέξη «εσωτερικά»: «Πιθανόν να πρόκειται για λάθος αντί 'εξωτερικά'» (σ. 198)· προφανώς υπονοεί ότι οι έφηβοι ζούσαν «εξωτερικά», δηλαδή χωρίς να λαμβάνουν μέρος στα γεγονότα. Ωστόσο, κατά την αντίληψή μου, η λέξη «εσωτερικά» (λέξη-κλειδί στην πεζογραφία του μοντερνισμού) φαίνεται περισσότερο ταιριαστή, αν την εκλάβουμε με τη σημασία του «νοερά», «με τη φαντασία μας», «όχι έμπρακτα». Άλλωστε κάτι τέτοιο συνάδει με τον κόσμο των παιδιών, που βρίσκονται στην αρχόμενη εφηβική ηλικία και περισσότερο κάνουν σχέδια για το μέλλον και ονειροπολούν παρά αναλαμβάνουν ουσιαστική δράση σε βασικά ζητήματα της ζωής. (Βέβαια, δεν λείπουν εξαιρέσεις, κυρίως από τη μεριά του Λοΐζου, κάποτε και του Αλέκου.) Ο αφηγητής Παρασκευάς, μιλώντας εκ μέρους της παρέας των παιδιών, αναστοχάζεται (με την άνεση και την υπεροχή που του παρέχει το ώριμο εγώ της αφήγησης απέναντι στο ανώριμο εγώ της εμπειρίας) τα γεγονότα που σημάδεψαν τον τρυφερό κόσμο των εφήβων. Στην αρχή του κεφαλαίου IV (από όπου προέρχεται το παραπάνω χωρίο), μόλις έχει προηγηθεί ο θάνατος του Αντρέα, και ο ώριμος αφηγητής θεωρεί επιβεβλημένο, «τη δωδεκάτη ετούτη ώρα, να συγχρονίσουμε το λογικό με την ευαισθησία» (σ. 69). Όπως πολύ πειστικά έδειξε στην εισαγωγική μελέτη του ο P. Mackridge, αυτή η ειρωνική αποστασιοποίηση του ώριμου αφηγητή Παρασκευά απέναντι στον «ηρωικό» και ιδεαλιστικό κόσμο των παιδιών είναι ένα από τα πιο γοητευτικά και τα πλέον δραστικά δομικά στοιχεία του μυθιστορήματος.

Και άλλη μια λεπτομέρεια: Στη σημείωση 109 (σ. 199), που αφορά το χωρίο «*Poco dura la festa dei matti*» (=«Λίγο κρατάει το πανηγύρι των τρελλών») η οδηγία του επιμελητή «βλ. σ. 13» (που παραπέμπει στην *Τρικυμία* του Σαίξπηρ) θα πρέπει να διορθωθεί σε «βλ. σημ. 15», όπου ακριβώς δηλώνεται ότι τα παραπάνω λόγια «ανήκουν στον Μαζέττο» και προέρχονται από τον *Don Giovanni* του Μότσαρτ.

Λευτέρης Παπαλεοντίου

Μια επισκεπτήριο κάρτα και μια άρνηση του Λεωνίδα Παυλίδη

Στην κυρία Κρήνη Παυλίδη

Ο Κύπριος την καταγωγή ποιητής και κριτικός Λεωνίδας Παυλίδης (Γερόλακκος Λευκωσίας 1890-Λονδίνο 1957), από τα φοιτητικά του χρόνια στη Νομική Αθηνών, στις αρχές της δεκαετίας του 1910, ως την τελειωτική εγκατάστασή του στην Αγγλία (1951) είχε μια περιπετειώδη, πολυκύμαντη αλλά και ενδιαφέρουσα ζωή. Με φάσεις έντονα δημιουργικές, και φάσεις αλλεπάλληλων διώξεων για τις πολιτικές του πεποιθήσεις. Στη Γενεύη της Ελβετίας, όπου συνέχισε τις σπουδές του στις πολιτικές επιστήμες, γνωρίστηκε το 1917 με τον εξόριστο Λένιν, προσχωρώντας στις σοσιαλιστικές ιδέες του κύκλου του. Μάλιστα, επιστρέφοντας στην Αθήνα αφιέρωσε σειρά άρθρων του με τον τίτλο «Το κοινωνικό πρόβλημα» (περ. *Ο Νουμάς*, 1919) στην ήδη νικηφόρα ρωσική επανάσταση του '17. Το 1922, μετά από σύντομη παραμονή στην Ελλάδα, γύρισε στην Κύπρο, και ως την διώξή του από την αγγλική διοίκηση της νήσου για πολιτικούς λόγους και την αναγκαστική φυγή του, εξέδωσε την βραχύβια εφημερίδα *Ημερησίος Κήρουξ* (1922-1923) και υπήρξε συνεργάτης του περ. *Αβγή* της Λεμεσού.¹ Φαίνεται ότι από τότε χρονολογείται και η ένθερμη φιλία του με τον Αιμίλιο Χουρμούζιο, με τον οποίο ξαναβρέθηκαν όταν ο Παυλίδης, μετά από πολυετή παραμονή του στην Ελβετία και στη Γαλλία, εγκαταστάθηκε στην Αθήνα το 1928. Αρκετά από τα ποιήματα και τα κριτικά άρθρα που δημοσίευε έκτοτε εμφανίστηκαν σε έντυπα που ήταν υπό την εποπτεία του Χουρμούζιου, είτε με το πραγματικό επώνυμό του είτε με το γνωστότερο στον κύκλο των αριστερών λογίων ψευδώνυμό του, Αντρέας Ζεβγάς: λ.χ., στη *Φιλολογική Καθημερινή*² αλλά και στη *Νέα Επιθεώρηση*, στον δεύτερο εκδοτικό της κύκλο (1933-1934), όταν στις σελίδες της απηχούνταν ιδέες και θέσεις της διεθνούς αριστερής αντιπολίτευσης.

Προς τα τέλη της δεκαετίας του '30, τόσο τα ιδεολογικά δεδομένα της εποχής που αναμφίβολα ήταν σε μεγάλη όξυνση, όσο και η φιλία και συμπόρευση του Παυλίδη με τον Χουρμούζιο, μας κάνουν να υποθέσουμε ότι ανάμεσα στους συγγραφείς που προτιμούσαν δεν θα πρέπει να συγκαταλεγόταν ο Κωστής Μπαστιάς.³ Ανεξάρτητα από την εργώδη και γόνιμη παρουσία του τελευταίου στο δημοσιογραφικό, στο συγγραφικό και στο θεατρικό προσκήνιο της εποχής, είναι εύλογο ότι βάραινε αρνητικά η στενή σχέση του με το μεταξικό καθεστώς, αλλά και η εμφανής αντιπαλότητά του τόσο με τον ιδιοκτήτη της *Καθημερινής*, Γεώργιο Βλάχο, όσο και με τον Χουρμούζιο, ο οποίος, γενικά, είχε κρατήσει αρνητική θέση απέναντι στα θεατρικά σχέδια και εγχειρήματα του Μπαστιά.⁴ Με αυτά τα δεδομένα πιστεύω ότι αποκτά ιδιαίτερο ενδιαφέρον το κείμενο μιας επισκεπτηρίου κάρτας (*carte-visite*) που στάλθηκε από τον Νικόλαο Θ. Συναδινό προς τον Λεωνίδα Παυλίδη και μου έγινε γνωστή από την κόρη του, κ. Κρήνη Παυλίδη. Ο Ν. Συναδινός ήταν γιος του δημοσιογράφου, θεατρικού συγγραφέα και εκδότη Θεόδωρου Ν. Συναδινού (1878-1959),

και το γεγονός στο οποίο αναφέρεται ανάγεται στην περίοδο κατά την οποία εξέδιδαν οι δυό τους την θεατρική, κινηματογραφική και καλλιτεχνική εφημερίδα *Παρασκήνια* (1938-1940), όπου τη στήλη της βιβλιοκριτικής είχε ο Παυλίδης.

Φίλε κ. Παυλίδη. Ο πατέρας μου μού είπε να σας γράψω τα εξής. Επειδή σεις δεν θελήσατε να γράψετε κριτική για τον Μπαστιά και οπωσδήποτε, αφού το ζήτησε και ο ίδιος, πρέπει να έχουμε σ' αυτό το φύλλο, θα σας πείραζε να δημοσιεύονταν κριτική του Γ. Πράτσικα,⁵ και στο τέλος να αναγγέλετο ότι στο «ερχόμενο φύλλο θα υπάρχει η τακτική κριτική του κ. Α. Παυλίδη»;

Απαντάτε στον επιφέροντα. Παρακαλώ σας.

16-8-39

Δικός σας / φιλικότατα
[N. Συναδινός]

Να υποθέσουμε, έχοντας υπ' όψη τη μακροχρόνια γνωριμία του Μπαστιά με τον Συναδινό,⁶ κάποιες «άνωθεν πιέσεις», διατυπωμένες όμως σε φιλικό τόνο; Κάπως έτσι θα πρέπει να έγιναν τα πράγματα, όσο μπορούμε να διαβάσουμε ανάμεσα στις γραμμές της επισκεπτήριας κάρτας. Γι' αυτό και μετά την δηλωμένη άρνηση του Παυλίδη να ασχοληθεί με κάποιο από τα πρόσφατα βιβλία διηγημάτων του Μπαστιά, εμφανίστηκε στο φύλλο των *Παρασκηνίων* της 19ης Αυγ. 1939, όπως άλλωστε ήταν εύλογο, ένα κάπως γενικόλογο αλλά ωςτόσο θερμά διακεείμενο σχόλιο του Γεωργίου Πράτσικα. Εκεί, αφού ο Πράτσικας αναφέρεται εν εκτάσει στην ως τότε συγγραφική και θεατρική εισφορά του Μπαστιά, αναφέρεται συνοπτικά στην αγάπη του νησιώτη για τη θάλασσα, και στο πως η αγάπη αυτή περνάει στα ενάλια μικρά πεζά των *Λιμανιών* (1939).

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Αρκετά στοιχεία για τον Α. Παυλίδη υπάρχουν στο αντίστοιχο λήμμα του *Βιογραφικού Λεξικού Κυπρίων, 1800-1920* (2005) του Αριστείδη Α. Κουδουνάρη. Χρήσιμο είναι να συμβουλευτεί κανείς τον πρόλογο της κόρης του, Κρήνης, στην πρόσφατη έκδοση μιας ευρείας επιλογής ποιημάτων του (Α. Π., *Ποιήματα*, Εκδόσεις Γαβριηλίδης 2005) με επιμέλεια της Κρ. Παυλίδη. Προσεχώς πρόκειται να συγκεντρωθεί, με επιμέλεια του Α. Παπαλεοντίου, μεγάλο μέρος από τα μεσοπολεμικά και μεταπολεμικά κριτικά του κείμενα.

2. Υπονοώντας τη φιλική σχέση και την συνεργασία Χουρμούζιου-Παυλίδη ο Αλεξ. Αργυρίου (*Ιστορία της Ελληνικής Λογοτεχνίας*, Β' 1918-1940, σ. 1074) γράφει ότι ο Παυλίδης, που πολλά ποιήματά του δημοσιεύτηκαν στη σελίδα της *Φιλολογικής Καθημερινής*, ενδεχομένως είχε ένα λόγο στην κατάρτιση της ύλης της.

3. Από έναν ομολογουμένως όχι εξονυχιστικό έλεγχο της *Φιλολογικής Καθημερινής* προκύπτει ότι σ' αυτήν δημοσιεύτηκαν οκτώ συνεργασίες του Μπαστιά, πέντε άρθρα και τρία πεζά και ανάμεσα σ' αυτά η φημισμένη συνέντευξή του με τον Ανδρέα Εμπειρίκο (αλλά όλες οι συνεργασίες έγιναν στο χρονικό διάστημα Σεπτέμβριος 1935 -Μάρτιος 1937). Δεν είναι τυχαίο βέβαια, έχοντας υπ' όψη το σχόλιο αρ. 4 που ακολουθεί, ότι και η μόνη βιβλιοκριτική του Χουρμούζιου στην *Φιλολογική Καθημερινή* είναι για Τ' Αλιευτικά, τον Ιούλιο του 1935. Πάντως, η εναντίωση του Χουρμούζιου προς τον Μπαστιά δεν ήταν μόνο ιδεολογικής φύσεως. Η ενασχόληση του τελευταίου με το θέατρο κατά την περίοδο της 4ης Αυγούστου, και η σύγκρουσή του με τον Γεώργιο Βλάχο, εκδότη της *Καθημερινής*, ο οποίος ως τότε είχε πρώτο λόγο στα διοικητικά του Βασιλικού Εθνικού Θεάτρου, αναμφισβήτητα επηρέασαν αρνητικά και τις σχέσεις με τον Χουρμούζιο (βλ. σχ. 4).

4. Στο έργο του *Ο Κωστής Μπαστιάς στα χρόνια του μεσοπολέμου*, Β', 1997, σ. 164, ο Γιάννης Μπαστιάς κάνει μια επισήμανση που νομίζω ότι τουλάχιστον εξηγεί εν μέρει τη διάσταση Χουρμούζιου-Μπαστιά μετά το 1937: «Κατά τη θητεία του Κωστή Μπαστιά, ως γενικού διευθυντή του 'Βασιλικού Θεάτρου' (1937-1941), [ο Χουρμούζιος] κράτησε αρνητική θέση από τις στήλες της *Καθημερινής*, ευθυγραμμίζομενος με τον διευθυντή του Γ. Α. Βλάχο».

5. Ο Γιώργος Πράτσικας (Αλεξάνδρεια 1897-Αθήνα 1974) ήταν μια πολυσχιδής παρουσία

στον λογοτεχνικό μεσοπόλεμο. Λογοτεχνικός και θεατρικός κριτικός σε εφημερίδες (*Πρωία, Η Καθημερινή*) και σε περιοδικά (*Νέα Εστία*), ασχολήθηκε ιδιαίτερα με τη μετάφραση και τη συγγραφή βιογραφιών για ξένους λογοτέχνες και καλλιτέχνες.
6. Ιδιαίτερα για τον Θ. Συναδινό (Τρίπολη 1878-Αθήνα 1959) βλ. τη συνέντευξή του με τον Μπασιτά στη σειρά των 'Φιλολογικών Περιπάτων' της εφ. *Εβδομάς*, στις 28 Φεβρ. 1931. Τώρα έχει περιληφθεί στην έκδοση, Κωστής Μπασιτάς, *Φιλολογικοί Περιπάτοι*. Β', εισαγωγή-σόγια Αλέξης Ζήρας, πρόλογος Κώστας Γεωργουσόπουλος, Καστανιώτης 2002, σ.126-131, όπου και αρκετά βιογραφικά του Συναδινού.

Αλέξης Ζήρας

8

Ο Μελής Νικολαΐδης και η Πνευματική Ζωή

Θα ήθελα καταρχάς να εκφράσω τις ευχαριστίες μου στον φίλο συνάδελφο Λ. Παπαλεοντίου για την επισήμανση της παραδρομής που εντόπισε στην εργασία μου "Δύο ανέκδοτα γράμματα του Κύπρου Χρυσάνθη στον ποιητή Όμηρο Μπεκέ", (*ΕΕΦΣΠΑ*, 35 (2003-4) 256) και δημοσίευσε στο υπ' αριθμό 17 τεύχος του περιοδικού *Μικροφιλολογικά* (άνοιξη 2005, σελ. 33). Για την αποκατάσταση της αλήθειας σημειώνω τα ακόλουθα:

Έχοντας υπ' όψη ότι ο ποιητής Όμηρος Μπεκές άρχισε το 1947 να δημοσιεύει τη μετάφραση των *Τραγουδιών της Γκείσας* στο περιοδικό *Ο Αιώνας μας* του Κ. Δαρρίγου¹ και ότι μερικά χρόνια αργότερα, από το 1952 κ.ε., τα έστειλε στην *Πνευματική Ζωή* του Μ. Νικολαΐδη,² έγραψα ότι «ο Μελής Νικολαΐδης εξέδιδε το περιοδικό *Ο Αιώνας μας*». Ασφαλώς, ο Μ. Νικολαΐδης εξέδιδε το περιοδικό *Πνευματική Ζωή* (1936-1941, 1952-1954), όπως σωστά σημειώνει ο Λ. Παπαλεοντίου.

Ως αντίδωρο στην επισήμανση του Λ. Παπαλεοντίου αποστέλλω για τα *Μικροφιλολογικά* δύο ανέκδοτες επιστολές του Μ. Νικολαΐδη στον Όμηρο Μπεκέ με περιεχόμενο σχετικό με το θέμα που μας απασχολεί.³

Το 1936 ο Μ. Νικολαΐδης άνοιξε στην Αθήνα Γραφείο Πνευματικών Δικαιωμάτων με την επωνυμία "Ελληνική Ζωή". Το πιθανότερο είναι ότι αποτελούσε ανάλογο γραφείο του οικο-βιβλιοπωλείου "Λογοτεχνία", που αναφέρει ο Λ. Παπαλεοντίου (ό.π.). Το Γραφείο Πνευματικών Δικαιωμάτων "Ελληνική Ζωή" εξέδιδε και το περιοδικό *Πνευματική Ζωή*.⁴ Για τη λειτουργία του ο Νικολαΐδης ενημέρωσε τον Ό. Μπεκέ με το ακόλουθο σημείωμα:

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΖΩΗ

«ΓΡΑΦΕΙΟΝ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΩΝ ΥΠΗΡΕΣΙΩΝ
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ - ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΜΕΛΗΣ ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ

Εν Αθήναις τη 6^η Ιανουαρίου 1936

Φίλε κύριε Μπεκέ,

Με ξεχωριστήν ευχαρίστηση και συναδελφικό θάρρος (σαν μέλος κι' εγώ της Εταιρείας Λογοτεχνών) απευθύνομαι σε σας, για να σας αναγγείλω την ίδρυση του Γραφείου μου και να ζητήσω την ηθική σας ενίσχυση.

Όσο κι αν πρόκειται για μιαν οικονομική επιχείρηση, στο βάθος της θα βρισκείται πάντα μια πνοή, που θα την εμπνέη και θα την υψώνη και θα την ωθή: η αγάπη της Τέχνης [...].

Το Γραφείο μου θα σας δέχεται πάντα με ολότρελα ξεχωριστή αγάπη και χαρά και θα ενδιαφέρεται και θα φροντίζει για τα έργα σας μ' αληθινή στοργή.

Ο πόθος μου, η φιλοδοξία μου είναι να κάμω το Γραφείο αυτό ένα κέντρο πνευματικό, ένα μέσο ψυχικής και διανοητικής επικοινωνίας των ανθρώπων που πρωτοστατούν στην πνευματική πρόοδο και στον πολιτισμό του τόπου μας. Βοηθήστε με να το επιτύχω.

Με αγάπη κι' εκτίμηση
Μελής Νικολαΐδης

Υ.Γ. Παρακαλώ να μου στείλετε μερικά αντίτυπα των βιβλίων σας για να φροντίσω για τη διάθεσή τους».

Η παραπάνω επιστολή του Νικολαΐδη ήταν η πρώτη επιστολή του Κύπριου λογίου, που έχει εντοπιστεί στο αρχείο του ποιητή Όμηρου Μπεκέ. Προφανώς αφορμή για την αρχή της σχέσης των δύο λογίων έδωσαν οι άριστες κριτικές που γράφτηκαν στον αθηναϊκό Τύπο για το ψευνικό δράμα Πέερ Γκυντ, το οποίο ανέβασε το Εθνικό Θέατρο Αθηνών, τον Οκτώβριο 1935, σε έμμετρη μετάφραση Όμηρου Μπεκέ.⁵ Με την πάροδο του χρόνου η επαγγελματική σχέση τους εξελίχθηκε σε αδελφική φιλία, όπως έχει αναφερθεί και στην παραπάνω μελέτη μου και όπως καταδεικνύεται από την προσφώνηση και την υπογραφή μεταγενέστερης επιστολής του Νικολαΐδη. Το 1968, συγκεκριμένα, με αφορμή την έκδοση των *Τραγουδιών της Γκέισας* σε απόδοση Όμηρου Μπεκέ,⁶ ο Μελής Νικολαΐδης έγραφε και πάλι στον Μπεκέ:

ΜΕΛΗΣ ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ
ΖΑΙΜΗ 29- ΤΗΛ. 817.056
ΑΘΗΝΑΙ Τ. 147

17/3/968

Όμηρέ μου, διαλεχτέ και αγαπημένε μου φίλε,

Σε ασπάζομαι με όλη μου την καρδιά, για να σ' ευχαριστήσω και να σε συγχαρώ για τα "Τραγούδια της Γκέισας". Έτσι, καθώς μου ήταν αγαπητά και οικεία από τη δημοσίευση στην "Πνευματική Ζωή",⁷ [η υπογραμμισή δική μου], μπόρεσα να τα χαρώ και να τ' απολαύσω ακόμη περισσότερο όπως είναι τόσο ωραία και καλλιτεχνικά παρουσιασμένα μαζί με τη θαυμάσια εισαγωγή σου [...].

Με ασπασμούς αγάπης και τιμής
Μελής.

Λυπάμαι ειλικρινά που απέδωσα το περιοδικό *Ο Αιώνας μας* στον Μ. Νικολαΐδη. Στη δημοσιευμένη στην *ΕΕΦΣΠΑ* μελέτη μου η προσοχή μου επικεντρώθηκε στους δύο λογίους που παρουσίασα. Πρόθεσή μου ήταν άλλωστε -και εξακολουθεί να είναι- να αναφερθώ ειδικότερα στην πνευματική σχέση του Μπεκέ με τον Νικολαΐδη σε εκτενέστερη μελέτη μου με θέμα τις σχέσεις, γενικότερα, του ποιητή Όμηρου Μπεκέ με την Κύπρο.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Βλ. ενδεικτικά Όμηρος Μπεκές, "Τραγούδια της Γκέισας 1-5", περ. *Ο Αιώνας μας*, φ. 10, Δεκέμβρης 1947, σελ. 295, όπου ο Μπεκές δημοσιεύει και τον πρόλογο που συμπεριέλαβε στην έκδοση της μετάφρασης, το 1968.

2. Βλ. ενδεικτικά Όμηρος Μπεκές, "Από τα Τραγούδια της Γκέισας", περ. *Πνευματική Ζωή*, αρ. φ. 13, 15 Μαρτίου 1953, σελ. 269. Σχετικά με το θέμα βλ. και την αδημοσίευτη διδα-

κτορική διατριβή μου με τίτλο *Η παρουσία του ποιητή Όμηρου Μπεκέ (1886-1971) στην πνευματική ζωή της Κωνσταντινούπολης και της Αθήνας και ο κύκλος του περιοδικού "Ο Λόγος" (1918-1922)*, σελ. 342. [Σπουδαστήριο Βυζαντινής και Νεοελληνικής Φιλολογίας Φιλοσοφικής Σχολής Αθηνών].

3. Η πρώτη επιστολή του 1936 είναι δακτυλόγραφη με ιδιόχειρη υπογραφή του Μ. Νικολαΐδη και η δεύτερη του 1968 είναι χειρόγραφη. Στη δική μου δακτυλογράφηση έχει τηρηθεί η ορθογραφία και η στίξη του συντάκτη τους. Οι αγκύλες που σημειώνονται και στις δύο επιστολές, δηλώνουν ότι χάριν συντομίας έχουν παραλειφθεί λέξεις ή προτάσεις που κρίθηκαν ως επουσιώδεις.

4. Αυτό προκύπτει από τις ενδείξεις των τευχών της *Πνευματικής Ζωής* της πρώτης περιόδου (1936-1941), που μπορεί κανείς να δει στη δελτιοθήκη της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Ελλάδος. Τα τεύχη αυτά έχουν δυστυχώς αποσυρθεί.

5. Με αφορμή τις αλλεπάλληλες θετικές κριτικές του Τύπου, ο Μάριος Βαϊάνος αποκάλεσε τότε τον Ο. Μπεκέ «άνθρωπο της ημέρας» και του ζητούσε επίμονα τη συνεργασία του, καθώς και τη δημοσίευση της μετάφρασης του *Peer Gynt* σε συνέχειες στο περιοδικό του *Ελληνικά Φύλλα*. Θετικό απόηχο είχε η μετάφραση αυτή και στην ομογενειακή κοινότητα της Αιγύπτου, σύμφωνα με τις μαρτυρίες του Αγη Βορεάδη, διευθυντή τότε των "Εκπαιδευτηρίων" της ελληνικής κοινότητας Τάντας και αρθρογράφου της εφημερίδας *Ημέρα* της Αλεξάνδρειας. Βλ. Βούλα Ποσάντζη, *ό.π.*, σελ. 293-294. Το περιοδικό *Νεοελληνικά Γράμματα* δημοσίευσε εκτενές απόσπασμα από τη μετάφραση του Μπεκέ. Βλ. *Νεοελληνικά Γράμματα*, τχ. Νοεμβρίου 1935, σελ. 12. Σχετικά με την παράσταση του Πέερ Γκυντ που ανέβασε το Εθνικό Θέατρο Αθηνών βλ. Αλκης Θρούλος, *Το Ελληνικό Θέατρο*, τόμ. 2 (1934-1940) σελ. 113-118.

6. Βλ. *Τραγούδια της Γκέισας*, απόδοση Όμηρου Μπεκέ, έκδ. Α. Καραβία, Αθήνα 1968.

7. Βλ. σημ. 2.

Βούλα Ποσάντζη

80

Αθέλητες [;] σκαριμπικές παρενδυσίες III Όπου επανεμφανίζονται ο Ντόρρος και ο Ντορής

Στο προηγούμενο (18) τεύχος των *Μικροφιλολογικών* είχα επισημάνει την κατ' επανάληψη λανθασμένη αναφορά που έχει εμφιλοχωρήσει σε ορισμένα χρονολόγια Γιάννη Σκαρίμπα, για τη δήθεν συνάντησή του το 1930 με τον ελληνικής καταγωγής συγγραφέα Θεόδωρο Ντόρρο. Ενώ στην πραγματικότητα συναντήθηκε με τον ιδιόρρυθμο Μυτιληνίο δάσκαλο και πεζογράφο Ντόρο Ντορή, ο οποίος είχε έρθει στην Εύβοια με δυσμενή μετάθεση από το τότε μεταξικό καθεστώς. Ο φίλος ποιητής Σωτήρης Σαράκης, προς επίρρωση των όσων έγραψα, μου υπενθύμισε με πρόσφατη επιστολή του ότι η φανταστική συνάντηση του τριγώνου Σκαρίμπα - Ντόρρου - Ντορή έχει περιγραφεί με κάθε λεπτομέρεια στη μονογραφία του Γιώργου Παπαστάμου *Σκαρίμπα, Η ζωή και το έργο ενός ασυμβίβαστου πρωτοπόρου*, εκδόσεις Γιάννη Β. Βασδέκη 1986. Δηλαδή, πέντε ολόκληρα χρόνια πριν από την πρώτη λανθασμένη αναφορά (διαβάζω 269, 4 Σεπτ. 1991: αφιέρωμα στον Γ. Σκαρίμπα) που ανέφερα στο σημείωμα των *Μικροφιλολογικών*. Στην εν λόγω μονογραφία, όπως μου γράφει ο Σ. Σαράκης, ο Παπαστάμος, στηριγμένος ίσως και σε «πληροφορίες» του ίδιου του Σκαρίμπα, αναφέρεται διεξοδικά και με διάθεση μυθοπλαστική σ' αυτήν την περίφημη συνάντηση, όπου ο Ντόρρος Ντορής εισβάλλει στο εκτελεωστικό γραφείο του Σκαρίμπα στη Χαλκίδα, κραδαίνοντας το βιβλίο «των

μόνων του στίχων [!] Στου γλυτωμού το χάζι [!]. Ακολουθεί μάλιστα ολόκληρη συνομιλία στην οποία ο Ντορής, άλλοτε ως Ντορής και άλλοτε ως Ντόρρος, εξομολογείται στον Σκαρίμπα τα βάσανά του και τις περιπέτειες της γελοιογραφικής υποδοχής του ...βιβλίου. Πλήρης σύγχυση; Ίσως, αλλά μπορεί εξίσου να έχει μεταφερθεί διασκευασμένη καταλλήλως η όλη τούτη φανταστική συνάντηση από τον ίδιο τον Σκαρίμπα προς τον Παπαστάμο, αν έχουμε υπ' όψη μας τα ανορθόδοξα παιχνίδια της φαντασίας στα οποία αρεσκόταν πάντοτε να επιδίδεται ο φοβερός Χαλκιδαίος γέρον.

Αλέξης Ζήρας

Κρυπτομνησία ή ενσυνείδητη χρήση ξένου στίχου;

Στὸ τρίστιχο ποίημά του με τὸν τίτλο «Ὁνειρο» ποὺ περιέχεται στὴ συλλογὴ *Ἡμερολόγιο Καταστρώματος Γ'*, ὁ Σεφέρης προτάσσει, προφανῶς χάριν ἐμφάσεως, τὸ στίχο: «κοιμοῦμαι κι ἡ καρδιά μου ξαγρυπνᾷ». Ὁ στίχος αὐτὸς ἀναφέρεται αὐτούσιος τόσο στὸ βιβλίο τῆς Π. Διαθήκης *Ἄσμα Ἀσμάτων*, ὅσο καὶ στὴν «Κλίμακα» τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Σιναΐτου. Κι ἐνῶ ἐκεῖνος τοῦ *Ἄσματος* εἶναι πασίγνωστος, τὸ συναφές χωρίον τῆς «Κλίμακος» δὲν εἶναι. Γίνεται φανερὸ πάντως πὼς καὶ ὁ Ἰωάννης ἀντλεῖ ἀπὸ τὸ *Ἄσμα*.

Συγκεκριμένα, ὁ Ἰωάννης ἀναφέρει: «Ἡσυχαστὴς ἐστὶν ὁ βοήσας ἐναργῶς. Ἐτοιμὴ ἡ καρδιά μου, ὁ Θεός (Θεὲ μου, ἡ καρδιά μου εἶναι ἔτοιμη)». Καὶ συνεχίζει: «Ἡσυχαστὴς ἐστὶν ἐκεῖνος ὁ εἰπών. Ἐγὼ καθέδω, καὶ ἡ καρδιά μου ἀργυπνεῖ».

Ἡ πρώτη ἀπὸ τὶς παραπάνω δύο φράσεις τῆς «Κλίμακος» προέρχεται ἀπὸ τὸν 56.8 Ψαλμό, ἐνῶ ἡ δεύτερη, ποὺ ἐνσωματώνει στὸ τρίστιχό του ὁ Σεφέρης προέρχεται, ὅπως σημειώσαμε ἤδη, ἀπὸ τὸ *Ἄσμα Ἀσμάτων* (5.2). Ἀπὸ ποῖα πηγὴ ἀντλήσε ὁ Σεφέρης; Μᾶλλον ἀπὸ τὸ *Ἄσμα Ἀσμάτων*, ὅπως φαίνεται νὰ δέχεται καὶ ὁ Γ. Π. Σαββίδης στὴν «χρηστικὴ ἔκδοση» τῶν ποιημάτων τοῦ Σεφέρη, ποὺ ἐπιμελεῖται. Καὶ στὴν κρίση του αὐτὴ βαραίνει, προφανέστατα, καὶ ἡ μεταφραστικὴ ἐνασχόληση τοῦ ποιητῆ μετὰ τὸ βιβλίο αὐτὸ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. Δὲν ἀποκλείεται ὅμως ὁ Σεφέρης, ποὺ εἶχε καλὴ καὶ συχνὴ ἐπαφὴ τόσο μετὰ κλασικὰ ὅσο καὶ μετὰ ἐκκλησιολογικὰ κείμενα, νὰ γνωρίζε καὶ τὴν παραπάνω περικοπὴ τῆς «Κλίμακος».

Θανάσης Παπαθανασόπουλος

Αντιπαραθέσεις του Συκουτρή στην Κύπρο

Ἡ ἀφιξή, τὸν Οκτώβριο τοῦ 1922, τοῦ Ἰωάννη Συκουτρή (1901-1937) στὴν Κύπρο, ὅπου υπηρέτησε στὸ Παγκύπριο Ἱεροδιδασκαλεῖο τῆς Λάρνακας μέχρι

τον Μάιο του 1924, υπήρξε, κατά γενική ομολογία, ιδιαίτερα σημαντική για την ανάπτυξη των κυπριολογικών σπουδών. Παρά το σύντομο χρονικό διάστημα των μόλις δεκαπέντε μηνών της διαμονής του στο νησί, ο νεαρός Μικρασιάτης φιλόλογος δημοσίευσε στις εφημερίδες της εποχής, και κυρίως στο περιοδικό *Κυπριακά Χρονικά*, στην έκδοση του οποίου πρωτοστάτησε, μαζί με τον Μητροπολίτη Κιτίου (1918-1937) Νικόδημο Μυλωνά, τον γιατρό Νεοκλή Κυριαζή (1877-1956) και τον λόγιο Λουκή Πιερίδη (1865-1933), αρκετές λαογραφικές, φιλολογικές και ιστορικές μελέτες και συνέτεινε με το πάθος και την αγάπη του για την έρευνα, ώστε αρκετοί λόγιοι της εποχής να ασχοληθούν συστηματικά με την καταγραφή και τη διάσωση του λαϊκού πολιτισμού του νησιού και την εκπόνηση συνθετικών εργασιών για διάφορες πτυχές της ιστορίας του.¹

Η πολύμορφη πνευματική δράση του, όμως, δημιούργησε αμφισβητήσεις και επικρίσεις για ορισμένες από τις απόψεις και ενέργειές του, με αποτέλεσμα να εμπλακεί το όνομά του σε συζητήσεις για ποικίλα ζητήματα. Από ό,τι έχουμε υπόψη μας, η πρώτη επικριτική αναφορά στον νεαρό φιλόλογο έγινε από ανώνυμο αρθρογράφο, ο οποίος σχολίασε κατά τρόπο αρνητικό τη διάλεξή του «Περί Κρατισμού», τον Μάρτιο του 1923, στον «Φιλολογικό Όμιλο» των νέων της Λάρνακας και την υποστήριξη που παρέσχε προς «τας θεωρίας μερικών κοινωνιολόγων περί του κράτους, ως απορροφούντες τας δυνάμεις του έθνους και εμποδίζοντας το άτομον εις την ανάπτυξίν του», αφήνοντας αιχμές για υιοθέτηση της αναρχικής ιδεολογίας.² Αντιδράσεις προκάλεσε, επίσης, και η «καθαρευουσιάνικη» γλώσσα, που χρησιμοποιούσε στις διαλέξεις και στα γραπτά του. Τον Απρίλιο του 1923, επιστολογράφος εφημερίδας με το ψευδώνυμο «Γαλιάνος» δήλωνε την αντίθεσή του στη στάση του στο γλωσσικό ζήτημα και τον πληροφορούσε ότι η πλειονότητα όσων έγγραφαν θεωρούσαν ορθό να χρησιμοποιούν γλώσσα που μετείχε τόσο της καθαρευουσας όσο και της δημοτικής.³ Από ό,τι έχουμε υπόψη μας, ο Συκουτρής δεν έδωσε συνέχεια σε κανένα από τα δύο δημοσιεύματα.

Ο Συκουτρής κατάφερε, σε σχετικά πολύ σύντομο χρονικό διάστημα μετά την άφιξή του στο νησί, με την ευρυμάθεια και τη συστηματική μελέτη να γνωρίσει την πνευματική δημιουργία των κατοίκων του και να καταθέσει την άποψή του για ποικίλα θέματα που την αφορούσαν. Θέλοντας δε να βοηθήσει στην κατά το δυνατόν εγκυρότερη καταγραφή και διάσωση των διαφόρων εκφάνσεων του λαϊκού βίου εξέδωσε, τον Οκτώβριο του 1923, το τομίδιο: *Δημοσιευμάτων Κυπριακών Χρονικών αρ. 1. Οδηγία προς συλλογήν γλωσσικού και λαογραφικού υλικού*, το οποίο έστελλε δωρεάν σε κάθε ενδιαφερόμενο.⁴ Τότε, ο ιεροδιάκονος της Μονής του Αγίου Παντελεήμονα και τακτικός αρθρογράφος των κυπριακών εφημερίδων Κλήμης Φαρίδης επέκρινε με εύσχημο τρόπο την έκδοση, σημειώνοντας ότι ήταν προτιμότερο να διέθετε πλήρες διάγραμμα καταγραφής γλωσσικού και λαογραφικού υλικού και να είχε συνταχθεί με βάση τα κυπριακά δεδομένα και όχι να αναπαρήγαγε τα όσα παρόμοια είχαν υιοθετηθεί από τον Νικόλαο Πολίτη.

Ο Συκουτρής απέρριψε τις αναφορές του Φαρίδη, χρησιμοποιώντας άκρωσ υποτιμητικές εκφράσεις, που πήγαιζαν, ίσως, από τη βεβαιότητα για την επιστημονική υπεροχή του. Ο κύπριος ιεροδιάκονος επανήλθε, όμως, επιμένοντας στις απόψεις του και κατηγορώντας τον νεαρό φιλόλογο, ότι χρησιμοποιούσε ειρωνικά λογοπαίγνια για να αποφύγει να τοποθετηθεί επί της ουσίας των παρατηρήσεών του. Ο τελευταίος δεν άφησε αναπάντητη την επιστολή Φαρίδη και σε νέο κείμενό του άφησε πολλά υπονοούμενα για την πνευματική ανεπάρκεια του συνομιλητή του, γεγονός που, όπως σημείωνε, καθιστούσε άνευ

νοήματος τη συνέχιση της μεταξύ τους συζήτησης. Ο Φαρίδης ανταπάντησε, προσθέτοντας τη φορά αυτή απαξιωτικούς χαρακτηρισμούς για τον νεαρό καθηγητή και ζητώντας την παύση του από το Ιεροδιδασκαλείο, κατηγορώντας τον για εισαγωγή καινών δαιμονίων στην κυπριακή γραμματολογία, με αφορμή την αναφορά του Συκουτρή στα «απελπιστικά αηδή φράγικα και εβραϊκά» ονόματα Ιωάννης, Μιχαήλ, Παναγιώτης, Μαρία και Αικατερίνα.⁵ Ο Συκουτρή δεν έδωσε συνέχεια, ο Φαρίδης, όμως, δεν λησμόνησε τη μεταξύ τους αντιπαράθεση και, τον Ιούλιο του 1924, δημοσίευσε επικριτικό κείμενο για τον μικρασιάτη φιλόλογο, όπου καυτηρίαζε κάποιες, κατά τη γνώμη του, ανακρίβειες που παρέθετε σε μελέτη του για δύο Μονές της επαρχίας Λεμεσού.⁶

Το αίτημα για παύση του Συκουτρή από το Ιεροδιδασκαλείο δεν πρέπει να είναι άσχετο με τα όσα διαδραματίστηκαν σε αυτό στα τέλη του σχολικού έτους 1922-1923, οπότε κατηγορήθηκε για αθεΐα, λόγω κάποιων απόψεων που εξέφρασε στο μάθημα της φιλοσοφίας. Τότε, οι ιεροσπουδαστές ζήτησαν εγγράφως από την Εφορευτική Επιτροπή να μην τον επαναδιορίσει, κάτι, όμως, που απερρίφθη από τον Μητροπολίτη Κιτίου Νικόδημο.⁷ Όπως σημείωσε ο αντικαταστάτης του στο Ιεροδιδασκαλείο Μάνος Αλευράς, ο νεαρός φιλόλογος αντιμετώπισε επίσης μεγάλα προβλήματα στις σχέσεις του με τους συναδέλφους του, που κορυφώθηκαν μετά τη δημοσίευσή, στο τεύχος Μαρτίου 1924 των *Κυπριακών Χρονικών*, κριτικής για βιβλίο του καθηγητή της θεολογίας στο ίδιο εκπαιδευτήριο αρχιμανδρίτη Μακάριου Μαχαιριώτη (1885-1941), το οποίο θεωρούσε απλοϊκό στη σύνθεση και χωρίς επιστημονικές βάσεις και πρωτότυπη σκέψη.⁸

Στο ίδιο περιοδικό δημοσίευσε και αρκετές βιβλιοκρισίες, άλλες με ευνοϊκά σχόλια, όπως για την ποιητική συλλογή του Δ.Μ. Δημητριάδη *Βήματα στη χλόη* (1923), και άλλες με επικριτικές αναφορές, όπως για τα θεατρικά έργα *Η κόμησσα ζητιάνια* και *Οι επιστήμονες* (1923) της Ιουλίας Περισιτιάνη.⁹ Στα «Κυπριακά Χρονικά» δημοσίευσε επίσης επαινετική κριτική για την ποίηση του Δημήτρη Λιπέρη, όπου υποβάθμισε την κυπριακή ποιητική παράδοση και χαρακτήρισε άστοχα τον Βασίλη Μιχαηλίδη ως «εξευγενισμένο ποιητάρη».¹⁰ Η αναφορά αυτή προκάλεσε την αντίδραση του δημοτικιστή λογοτέχνη Γιάννη Λεύκη (1899-1991), ο οποίος δημοσίευσε, τον Νοέμβριο του 1923, σχετικό άρθρο στην εφημερίδα της Λεμεσού *Σάλπιγξ*. Μερικές ημέρες αργότερα, ο Συκουτρή ανταπάντησε στην ίδια εφημερίδα με εκτενές άρθρο για το θέμα, με αποτέλεσμα να ακολουθήσει νέο κείμενο του Λεύκη, στο οποίο καταπιάστηκε με διάφορα ζητήματα, που σχετίζονταν με την κυπριακή λογοτεχνία της εποχής, την ιστορία της, τη χρήση της δημοτικής γλώσσας, τη λαογραφία και άλλα.¹¹ Ο Συκουτρή δεν έδωσε συνέχεια, κρίνοντας πιθανότατα πως δεν επέτρεπε κάτι τέτοιο η διαφορετική προσέγγιση των δύο συνομιλητών για το θέμα.

Την αξία της ποίησης του Βασίλη Μιχαηλίδη ανέλαβε να υπερασπιστεί, τον Μάιο του 1924, στο λογοτεχνικό περιοδικό *Αβγή*, ο Αντώνης Ιντιάνος (1899-1968), ο οποίος σχολίασε με ειρωνικές αιχμές τις θέσεις του Συκουτρή.¹² Στον Ιντιάνο απάντησε με τον ίδιο τρόπο κάποιος «Φιλολογών» από τη Λάρνακα, με επιστολή σε εφημερίδα της Λευκωσίας, με την οποία καλούσε τον διευθυντή της *Αβγής* να μην δημοσιεύει «ορνιθοσκαλίσματα».¹³ Σύμφωνα με αρκετές εσωτερικές ενδείξεις, η επιστολή αυτή ανήκει πιθανότατα στον Συκουτρή, ο οποίος, όπως αναφέρεται στην ίδια εφημερίδα, ετοιμαζόταν τότε για να μεταβεί στην Αθήνα.¹⁴

Τον τελευταίο μήνα πριν από την αναχώρησή του από την Κύπρο, η παρουσία του στην πνευματική ζωή του νησιού έγινε για άλλη μια φορά έντονη με

την εμπλοκή του στον Α΄ Φιλολογικό Διαγωνισμό, που προκήρυξε ο Αρχιεπίσκοπος Κύριλλος Γ΄ με θέμα την ιστορία των ελληνικών γραμμάτων στην Κύπρο κατά την Τουρκοκρατία (1571-1878). Η ανακοίνωση των αποτελεσμάτων έγινε στα πλαίσια των ΙΕ΄ Παγκυπρίων Αγώνων από κριτική επιτροπή που την αποτελούσαν οι Μητροπολίτης Κιτίου Νικόδημος, πρόεδρος, Γεώργιος Μαρκίδης και Ιωάννης Συκουτρής, εισηγητής.¹⁵ Στον διαγωνισμό συμμετείχαν μόνο δύο συγγραφείς, οι Λοΐζος Φιλίππου και Ιερώνυμος Περισιτιάνης, με εκτενή έργα, τα οποία ο χαλκέντερος και οξυδερκής νεαρός φιλόλογος μελέτησε επισταμένα και τα έκρινε με τη χαρακτηριστική εξονυχιστική πρακτική του.

Σύμφωνα με την κριτική επιτροπή, το πρώτο βραβείο απονεμήθηκε στον Λοΐζο Φιλίππου, ενώ το δεύτερο, επειδή «ο Κανονισμός του Διαγωνισμού ρητώς υποχρέωνε την Κριτική Επιτροπείαν να ανακηρύξη και δευτερεύον έργον»,¹⁶ δόθηκε στον Ιερώνυμο Περισιτιάνη. Η δημόσια εκφώνηση της φράσης αυτής ενόχλησε τον Περισιτιάνη, ο οποίος διαμαρτυρήθηκε έντονα στον πρόεδρο της κριτικής επιτροπής Μητροπολίτη Νικόδημο με επιστολή του, ημερομηνίας 4 Μαΐου 1924, την οποία κοινοποίησε στον Τύπο.¹⁷ Τις αμέσως επόμενες ημέρες δημοσίευσε δύο εκτενή άρθρα, όπου κατηγορούσε την επιτροπή, και ειδικότερα τον Συκουτρή, για μεροληψία και παραβίαση άρθρων του κανονισμού του διαγωνισμού και ζητούσε την ακύρωσή του.¹⁸ Το αποτέλεσμα του διαγωνισμού, βέβαια, δεν ήταν δυνατόν να διαφοροποιηθεί, ενώ ο Περισιτιάνης έδωσε συνέχεια στην αντιπαράθεσή του με τον Μικρασιάτη λόγιο και μερικώς μήνες αργότερα δημοσίευσε οξεία κριτική για μελέτη του τελευταίου, αμφισβητώντας την επιστημονική του σκέψη και τις κριτικές ικανότητές του.¹⁹

Η εργασία του Συκουτρή για τα δύο διαγωνιζόμενα έργα εξεδόθη τον Νοέμβριο της ίδιας χρονιάς στη σειρά των «Δημοσιευμάτων των Κυπριακών Χρονικών».²⁰ Ωστόσο, οι απόψεις και παρατηρήσεις του για τα δύο κρινόμενα έργα προκάλεσαν τις διαμαρτυρίες των δύο διαγωνιζόμενων, οι οποίοι δημοσίευσαν εκτενή κείμενά τους, με τον Περισιτιάνη να αποκαλεί την εισήγηση του Συκουτρή «ψευδή και μοχθηρά» και να αφήνει αιχμές για τον παλαιό απόφοιτο του Ιεροδιδασκαλείου Νέαρχο Κληρίδη (1892-1967), ότι απέστειλε στον Συκουτρή τη μελέτη του για την παιδεία στον Αγρό, την οποία και περιέλαβε στην Έκθεση με σκοπό να επικρίνει τυχόν παραλείψεις των διαγωνιζόμενων.²¹ Ο Κληρίδης υπεραμύνθηκε της εντιμότητας του Συκουτρή, ενώ ο Περισιτιάνης επανήλθε θέτοντας διάφορα ερωτήματα, για τα οποία ο Κληρίδης ανταπάντησε, δίνοντας συνέχεια στο ζήτημα.²² Τα γραφόμενα του Περισιτιάνη για μεροληψία της κριτικής επιτροπής σε βάρος του προκάλεσαν, επίσης, τις διαμαρτυρίες του έτερου των διαγωνιζόμενων Λοΐζου Φιλίππου, με αποτέλεσμα να ακολουθήσει ανταπάντηση του Περισιτιάνη και να συντηρηθεί η γενικότερη αντιπαράθεση.²³

Ας σημειωθεί ότι η μελέτη του έργου των Φιλίππου - Περισιτιάνη βεβαιώνει ότι αμφότεροι έλαβαν σοβαρά υπόψη τις παρατηρήσεις του Συκουτρή, που αποτέλεσαν χρήσιμο μεθοδολογικό και βιβλιογραφικό βοήθημα, ώστε να συμπληρώσουν τα κενά των εργασιών τους και να προχωρήσουν στην έκδοσή τους, διασώζοντας μοναδικές πτυχές της ιστορίας της κυπριακής εκπαίδευσης, ιδίως του 19ου αιώνα, αναγνωρίζοντας, κατά τον τρόπο αυτό, τη μεγάλη συμβολή του Μικρασιάτη φιλόλογου στην ανάπτυξη της ιστορικής έρευνας στο νησί.²⁴

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Για τη σχέση του Συκουτρή με την Κύπρο βλ. Θεόκλητου Σοφοκλέους, «Ο Συκουτρής στην Κύπρο», *Κυπριακά Γράμματα* 13 (1948) 106-116· Κώστα Κύρρη, «Ο Ιωάννης Συκουτρής και η Κύπρος», *Κυπριακά Χρονικά* 35-36 (1963) 368-379 και 37-38 (1963) 433-446 [βλ. και Αντί 560

- (1994) 35-38, όπου αποσπάσματα της ίδιας μελέτης]. Κύπρου Χρυσάνθη, «Ο Ιωάννης Συκουτρής και η κυπριακή λαογραφία», στον τόμο: Χρυσάνθου Κυπριανού (επιμ.), *Συμπόσιον Λαογραφίας*, Λευκωσία 1972, σ. 19-21· Κωνσταντίνου Σπυριδάκη, «Λόγος εις το επιστημονικόν μνημόσυνον του Ιωάννου Συκουτρής», *Κυπριακαί Σπουδαί* 36(1972)11-11· Φοίβου Σταυρίδη, «Ο Νεοκλής Γ. Κυριαζής και η ομάδα έκδοσης του περιοδικού *Κυπριακά Χρονικά Λάρνακος*», *Πνευματική Κύπρος* 353-355 (1990) 147-159· Λευτέρη Παπαλεοντίου, «Η κριτική παρέμβαση του Ιωάννη Συκουτρή στην κυπριακή λογοτεχνική κίνηση», *Ακτή* 22 (1995) 193-206 [=Του ίδιου, *Στοχαστικές προσαρμογές για την ιστορία της ευρύτερης νεοελληνικής λογοτεχνίας*, Αθήνα 2000, σ. 205-223].
2. Βλ. *Ελευθερία* 14.3.1923· *Κυπριακός Φύλαξ*, 14.3.1923. Η διάλεξη αυτή παρέμεινε αδημοσίευτη και, μάλλον, πρέπει να θεωρείται οριστικά χαμένη.
 3. Βλ. *Φωνή της Κύπρου*, 22/5.5.1923.
 4. Ανωνύμου, «Χρονικά», *Η Αγωγή* 3/50-51 (1923) 16 (ημερ. 1/14.7.1923).
 5. Για τη συζήτηση Φαριδίη - Συκουτρή βλ. *Ελευθερία*, 17.10.1923, 24.10.1923, 7.11.1923, 17.11.1923 και 24.11.1923. Για την άποψη του Συκουτρή στο ζήτημα της ονοματολογίας βλ. Eugen Oberhammer, «Κύπρος. Κατά μετάφρασιν και συμπλήρωσιν Ι. Αντιφώντος Γ. Συκουτρής», *Κυπριακά Χρονικά* 1 (1923) 294.
 6. Βλ. *Ελευθερία*, 5.7.1924. Για το κείμενο του Συκουτρή, που αποτέλεσε το αντικείμενο κριτικής του Φαριδίη βλ. Ι. Αντιφώντος Γ. Συκουτρή, «Μοναστήρια εν Κύπρω», *Κυπριακά Χρονικά* 2 (1924) 108-120.
 7. Για το περιστατικό αυτό βλ. Κώστα Κύρρη, «Ο Ιωάννης Συκουτρής και η Κύπρος», ό.π., σ. 376, όπου παρατίθενται μαρτυρίες των τότε μαθητών του Ιεροδιδασκαλείου Γ. Αβραάμ και Λ. Κύρρη.
 8. Μάνου Αλευρά, «Στην Κύπρο», *Νέα Εστία* 63 (1958) 553. Για την κριτική του Συκουτρή βλ. Ι. Α. Γ. Συκ[ουτρή], «Μακαρίου Μαχαριώτου, Α'. Η μέλλουσα να συγληθή Οικουμενική των Ορθοδόξων Εκκλησιών Σύνοδος και αι Εκκλησιαστικά μεταρρυθμίσεις, Β'. Το Πανορθόδοξον Συνέδριον», *Κυπριακά Χρονικά* 2 (1924) 89-91. Ας σημειωθεί, ότι ο Αλευράς αναφέρει, λανθασμένα, ότι τα γεγονότα με τους μαθητές ακολούθησαν την κριτική για το βιβλίο του Μακαρίου.
 9. Βλ. Ι. Α. Γ. Συκ[ουτρή], «Δημ. Μ. Δημητριάδη: *Βήματα στη γλῶση*», *Κυπριακά Χρονικά* 1 (1923) 164· «Ιουλίας Ι. Περισιάνη: *Η κόμησσα ζητιάνα*, δράμα εις πράξεις εἰς μετά κωμωδίας, *Οι επιστήμονες*, εις πράξεις δύο», *Κυπριακά Χρονικά* 278-279.
 10. Ι. Α. Γ. Συκ[ουτρή], «Δ.Θ. Λιπέρτη: *Τζιμπρωτικά Τραούδια*», *Κυπριακά Χρονικά* 1 (1923) 305-308.
 11. Ο Λεύκης χρησιμοποίησε στα κείμενά του το ψευδώνυμο «Ο Εκείνος». Για τη συζήτηση Συκουτρή - Λεύκη βλ. Ο Εκείνος, «Σημειώματα», *Σάλπιγξ*, 23.11.1923· Ι. Αντιφών Γ. Συκουτρής, «Ποιητικόν αίσθημα εν Κύπρω», *Σάλπιγξ*, 30.11.1923 και 7.12.1923· Ο Εκείνος, «Σημειώματα», *Σάλπιγξ*, 14.12.1923, 21.12.1923 και 28.12.1923. Χρόνια αργότερα ο Λεύκης συγκέντρωσε τα κείμενά του και τα αναδημοσίευσε σε ξεχωριστή έκδοση. Βλ. Γιάννη Λεύκη, *Απ' αφορμή μια κριτική του καθηγητή Ι. Συκουτρή*, Λεμεσός 1966. Για τις θέσεις και τα επιχειρήματα των Συκουτρή - Λεύκη βλ. Λ. Παπαλεοντίου, *Στοχαστικές προσαρμογές*, ό.π., σ. 207-215.
 12. Α. Κ. Ιντιάνος, «Δ. Λιπέρτη: *Τζιμπρωτικά τραούδια*», *Αβγή* 2 (Μάιος 1924) 39-42.
 13. Φιλολογών, «Διά την Λεμεσιανήν Αυγήν», *Νέος Κυπριακός Φύλαξ*, 28.5.1924, όπου σημειώνεται ότι η επιστολή φέρει την τοπογραφική ένδειξη «Λάρναξ, 26 Μαΐου 1926». Βλ. Λευτέρης Παπαλεοντίου, *Κυπριακά λογοτεχνικά περιοδικά στα χρόνια της αγγλοκρατίας*, Λευκωσία 2001, σ. 313-314, όπου και αναδημοσιεύεται.
 14. Για τη σχετική επιχειρηματολογία βλ. Λ. Παπαλεοντίου, *Στοχαστικές προσαρμογές*, ό.π., σ. 207-215. Για την αναχώρησή του από την Κύπρο βλ. *Κυπριακός Φύλαξ*, 14.5.1924.
 15. Βλ. *Αλήθεια*, 9.5.1924.
 16. Για το σκεπτικό βράβευσής βλ. *Κήρυξ*, 16.5.1924· *Φωνή της Κύπρου*, 17.5.1924. [= Ι. Αντιφών Γ. Συκουτρής, *Εκθέσεις της κριτικής Επιτροπείας του Α' Φιλολογικού Διαγωνισμού της Α.Μ. του Αρχιεπισκόπου Κύπρου κ.κ. Κυρίλλου Βασιλείου του από Κερυνείας*, Λευκωσία 1924, σ. 4-5].
 17. Ένδεικτικά βλ. *Αλήθεια*, 9.5.1924· *Φωνή της Κύπρου*, 10.5.1924· *Κήρυξ*, 9.5.1924.
 18. Ι.Κ. Περισιάνη, «Επί του Φιλολογικού Διαγωνίσματος. Αι πράξεις της Κριτικής Επιτροπείας άκυροι», *Φωνή της Κύπρου*, 17.5.1924 και «Επί του Φιλολογικού Διαγωνίσματος. Η απόφασις της επί του Διαγωνίσματος Επιτροπείας», *Φωνή της Κύπρου*, 31.5.1924.
 19. Ι.Κ. Περισιάνη, «Κρίσεις επί των παλαιογραφικών Συκουτρή», *Ελευθερία*, 16.8.1924 και 6.9.1924. Για τη σχετική μελέτη του Συκουτρή βλ. Ι. Συκουτρή «Παλαιογραφικά εκ Κύπρου», *Κυπριακά Χρονικά* 2(1924)149-174.
 20. Βλ. *Κήρυξ*, 15.11.1924. Ας σημειωθεί, ότι η *Εκθέσεις της κριτικής Επιτροπείας* επανεκδόθηκε, το 2003, από τις εκδόσεις «Αιχμή».
 21. Λούζου Φιλίππου, «Ανοικτή επιστολή επί της εκθέσεως της κριτικής Επιτροπείας του Α' Φιλολογικού Διαγωνισμού του Μ. Αρχιεπισκόπου», *Ελευθερία*, 22.11.1924, 26.11.1924 και 3.12.1924· Ι.Κ. Περισιάνη, «Ελεγχος επί της Εκθέσεως της Κριτικής Επιτροπείας του Α' Φιλολογικού Διαγωνισμού του Αρχιεπισκόπου Κύπρου Κυρίλλου του από Κερυνείας», *Ελευθερία*, 7.3.1925, 11.3.1925, 1.4.1925 και 4.4.1925.

22. Βλ. τα σχετικά κείμενα στην *Ελευθερία*, 18.3.1925, 28.3.1925 και 8.5.1925, στις στήλες «Γράμματα προς την "Ελευθερίαν"» και «Επιστολαί».

23. Για τα κείμενα των Φιλίππου και Περισιτιάνη βλ. *Ελευθερία*, 28.3.1925 και 29.4.1925, στη στήλη «Επιστολαί».

24. Αμφότερα τα έργα εκδόθηκαν το 1930. Βλ. Λοΐζου Φιλίππου, *Τα Ελληνικά Γράμματα εν Κύπρω κατά την περίοδον της Τουρκοκρατίας (1571-1878)*, Λευκωσία 1930· Ιερώνυμου Περισιτιάνη, *Ιστορία των ελληνικών γραμμάτων. Από της Τουρκικής κατακτήσεως μέχρι της Αγγλικής Κατοχής*, Λευκωσία 1930.

Κωστής Κοκκινόφτας

Διορθωτικό στὸν Συκουτρῆ
(Μελέται καὶ Ἄρθρα, Ἀθῆναι 1956, σελ. 194)

Στὴν κριτικὴ τοῦ μελέτη γιὰ τὸ βιβλίον τοῦ Γιάννη Ἀποστολάκη *Τὰ δημοτικὰ τραγούδια, Μέρος Α΄, Οἱ συλλογές* (Ἀθῆναι 1929), δημοσιευμένη στὸ περιοδικὸν *Βυζαντινὰ καὶ Νεοελληνικὰ Χρονικὰ - Byzantinisch - Neugriechische Jahrbücher*, τόμ. 7 (1928-1929), Athen 1930, σελ. 499-514, καὶ ἀναδημοσιευμένη στὸν τόμον Ἰωάννου Συκουτρῆ *Μελέται καὶ Ἄρθρα*, Ἀθῆναι 1956, σελ. 189-202, ὑπάρχει καὶ τὸ ἐξῆς χωρίον (BNJb σελ. 504-505 = ΜΧΑ σελ. 194):

Ὁ ἐκδότης κείμενον ἐντέχνου ἐργάζεται πάντοτε ὑπὸ τὴν ῥητὴν ἢ σιωπηρὰν προϋπόθεσιν, ὅτι ὑπῆρξεν ἐν ἀρχικὸν κείμενον καταγραφέν, τὸ αὐτόγραφον τοῦ συγγραφέως, τὸ ὅποιον πρέπει ν' ἀποκατασταθῆ, ἀπομακρυνόμενων τῶν ἀλλοιώσεων, ποὺ ἐπέφεραν εἰς αὐτὸ ἀντιγραφεῖς, στοιχειοθεταὶ καὶ παρεμβολεῖς (interpolatores). Ὅπου τὸ αὐτόγραφον σώζεται, τὸ ἔργον τοῦ ἀπλοποιεῖται· ὅπου ὅμως ἔχει ἀπολεσθῆ, ἀνάγκη εἶναι ν' ἀποκατασταθῆ εἰς τὴν ἰδεωδῶς καθαρὰν τοῦ μορφῆν. Καὶ ὅπου δὲ τοῦτο διὰ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου ἢ διὰ τὸ ποιὸν τῆς παραδόσεως εἶναι ἀδύνατον ἢ ἐν μέρει μόνον ἐφικτόν, ὡς ἰδεῶδες παραμένει τὸ κείμενον τοῦ συγγραφέως.

Ἄν ἡ ἀκροτελευτία φράση, ὡς ἰδεῶδες παραμένει τὸ κείμενον τοῦ συγγραφέως, ἐνταχθεῖ στὰ συμφραζόμενά της, ἐμφανίζεται ἀσυνάρτητη· διότι πῶς εἶναι δυνατόν νὰ ἰσχυρίζεται κανεὶς ὅτι ὡς ἰδεῶδες παραμένει τὸ κείμενον ἐνὸς συγγραφέα, στὴν περίπτωσιν ὅπου δὲν ὑφίστανται προϋποθέσεις πρὸς ἀποκατάστασιν τοῦ ἀπολεσθέντος αὐτογράφου στὴν πλήρη ἢ μερικὴ ἔστω μορφὴ του; Προφανῶς, στὸ σημεῖον αὐτό, ἡ ἐντυπὴ μορφὴ μὲ τὴν ὁποία ἔχει παραδοθεῖ τὸ κείμενον τοῦ Συκουτρῆ πάσχει· καὶ δὲν θὰ ἦταν ἴσως εὐκόλον νὰ τὸ ἀποκαταστήσουμε στὴ γνήσια μορφὴ του, ἂν δὲν διαθέταμε τὸ αὐτόγραφο τοῦ Συκουτρῆ,¹ ὅπου ὀλόκληρη ἢ ἐπίμαχη φράση ἔχει ὡς ἐξῆς:

Καὶ ὅπου δὲ τοῦτο διὰ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου ἢ διὰ τὸ ποιὸν τῆς παραδόσεως εἶναι ἀδύνατον ἢ ἐν μέρει μόνον ἐφικτόν, ὡς ἰδεῶδες παραμένει πάντοτε κείμενον προσεγγίζον, κατὰ τὸ δυνατόν, τὸ κείμενον τοῦ συγγραφέως.

Οἱ λέξεις ποὺ τυπώθηκαν ἐδῶ μὲ παχύτερά· στοιχεῖα ὑπάρχουν στὸ αὐτόγραφο, παραλείφθηκαν ὅμως, ἀπὸ σφάλμα τοῦ στοιχειοθετῆ, στὴν

πρώτη δημοσίευση του 1930, απ' όπου ή παράλειψη πέρασε στην άναδη-
μοσίευση τοῦ 1956.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Σπαράγματα τοῦ αὐτογράφου φυλάσσονται, μαζί με ἄλλα χειρόγραφα τοῦ Συκουτρῆ (δλα
κατὰ φιλική παραχώρηση τοῦ καθηγητῆ Μιχάλη Μερακλή), στό ἀρχειό μου.

Γεώργιος Α. Χριστοδούλου

Μια παράδοξη ἔννοια στον Ἄγνωστο του Ν. Βραχίμη

Συμφωνώ με τον Α. Παπαλεοντίου για ὅσα επισημαίνει στην Εισα-
γωγή του στον Ἄγνωστο και ἄλλα ἀφηγήματα του Ν. Βραχίμη (Λευκωσία,
Πολιτιστικές Υπηρεσίες Υπουργείου Παιδείας και Πολιτισμοῦ, 1997, σσ. 15-
19). Προσωπικά εἶχα προσέξει στον Ἄγνωστο μια παράδοξη ἔννοια, σύμ-
φωνα με την οποία ο συγγραφέας προσπαθεῖ να ξεφύγει ἀπό τη μορφή
της υποστάσεώς του. Ολάκερος ο κόσμος γύρω του κατατεμαχίζεται σε
σκιές ἀσύλληπτες. Κινεῖται σ' ἓνα σύμπαν λαβυρινθώδες, ονειρικό, παρά-
δοξο, μηδενιστικό, αυτοδιαλυμένο, φάχοντας ἓνα νόημα υπάρξεως που
τελεῖ υπό ἀμφισβήτηση, ἓνα νόημα που κάθε φορά, ὅταν παρουσιάζεται
αμυδρά και ἐπίφοβα, χάνεται χωρίς να ολοκληρώνεται:

«Για καιρό ξέφευγα ἀπό τη μορφή της υποστάσεως. Ζούσα μέσα στις
παράξενες σκιές των ὁμοίων μου. Πόσες μεγάλες νύχτες ἔζησα ἔξω ἀπό τον
εαυτό μου!» (σ. 90). Και ἀλλοῦ: «Ἐβλεπες τότες τις σκιές να κινούνται πάνω
στο μαύρο παραπέτασμα και κατανοῦσαν ἀγνώριστες κάτω ἀπό τα νέα τους
σχήματα. Ἦταν φανερό. Ζητούσανε νέα ἔκφραση» (σ. 91).

Απ' αὐτά φαίνεται ὅτι στόχος του συγγραφέα εἶναι να δώσει μια νέα
σημασία στην ὑπαρξή. Υπήρξε πρωτοποριακός. Το πνευματικό σύμπαν
στο ὁποῖο κινεῖται και προβληματίζεται μάς θυμίζει ἐκεῖνο του Jorge Luis
Borges. Η πνευματική του επαναστατικότητα εἶναι ὅτι «σπάζει τα δεσμά
της μοίρας και προκαλεῖ το Δημιουργό» (σ. 92).

Γιώργος Λυσιώτης

Για το ἀνέκδοτο ἔργο του Νίκου Βραχίμη

Ο Χριστόφορος Μηλιώνης μάς ἔστειλε ἀπό το προσωπικό του ἀρχειό ἓνα τεύ-
χος του περιοδικοῦ *Μαθητική Φλόγα* (Μηνιαῖον Δελτίον των μαθητῶν και μαθη-
τριῶν του Οικονομικοῦ Γυμνασίου Αμμοχώστου, ἔτος τέταρτο, τεύχος 2, Νοέμ-
βριος 1961), ἀφιερωμένο στη μνήμη του πρόσφατα, τότε, χαμένου Νίκου Βραχίμη
(1914-1961), ο ὁποῖος δίδασκε στο σχολεῖο αὐτό. Απὸ τις μαθητικές συνεργασίες

του περιοδικού ενδιαφέρον οι πληροφορίες που δίνει η Μαρία Δεσπότου, η οποία προσέγγισε το αρχείο του συγγραφέα και κατέγραψε ανέκδοτα και άγνωστά κείμενά του, τα περισσότερα από τα οποία λανθάνουν και ίσως να έχουν χαθεί. Πιο συγκεκριμένα, μνημονεύονται (σ. 9) τα παρακάτω κείμενα: α) ομάδα ποιημάτων που είχαν τακτοποιηθεί από τον συγγραφέα με σκοπό να αποτελέσουν συλλογή με τον τίτλο «Ο Υβ ταξιδεύει πάλι»: β) τρία διηγήματα με τους τίτλους «Κυβερνητικός υπάλληλος», «Η Αννίτσα» και «Η Μάχη», για τα οποία δεν γνωρίζουμε αν δημοσιεύτηκαν ποτέ: γ) τρεις νουβέλες, «Γράφοντας ένα μυθιστόρημα», «Η σκιά του Σύλβι» και «Του Ζητιάνου το πορτραίτο», από τις οποίες η δεύτερη δημοσιεύτηκε σε συνέχειες στα *Κυπριακά Χρονικά* (1962-1963) και περιλήφθηκε στη συγκεντρωτική έκδοση των αφηγημάτων του Ν. Βραχίμη (επιμ. Λ. Παπαλεοντίου, Λευκωσία, Πολιτιστικές Υπηρεσίες Υπουργείου Παιδείας και Πολιτισμού, 1997, σσ. 277-340) και δ) δυο θεατρικά κείμενα, το ένα άτιτλο και το άλλο με τον τίτλο «Ζούσε στην Αμμόχωστο».

Όσο γνωρίζουμε, είναι η πρώτη φορά που ο Ν. Βραχίμης αναφέρεται ως συγγραφέας θεατρικών κειμένων. Ο Αλ. Κωνσταντινίδης, που αρχικά ανήκε στην ομάδα του περιοδικού *Κυπριακά Χρονικά* (Λευκωσία 1960-1972), είχε υπόψη του το ανέκδοτο έργο του Βραχίμη και είχε μνημονεύσει τις νουβέλες του «Γράφοντας ένα μυθιστόρημα» («με πολλά βιογραφικά στοιχεία») και «Του Ζητιάνου το πορτραίτο» (*Κυπριακά Χρονικά* 18, Απρ. 1962, σσ. 272, 273). Όπως αναφέρει ο κριτικός αυτός στο ίδιο δημοσίευσμά του, «το ανέκδοτο έργο του Νίκου Βραχίμη, που είχε την καλοσύνη να παραχωρήσει στα *Κυπριακά Χρονικά* η γυναίκα του συγγραφέα, αν και δείχνει ότι ο συγγραφέας τίποτα σχεδόν δεν έγραψε για μιαν ολόκληρη δεκαετία (1950-1960) είναι αξιόλογο κι αποτελεί φυσιολογική προέκταση του δημοσιευμένου του έργου» (σ. 272). Δυστυχώς τα κείμενα αυτά δεν βρέθηκαν στα κατάλοιπα του αρχείου των *Κυπριακών Χρονικών* και μάλλον έχουν χαθεί.

Λ. Π.

«Ο Κωνσταντίνος Γεράκης» ανυμνούμενος

Είναι –και πόσο– ο «Μπολιβάρ» του Νίκου Εγγονόπουλου ποίημα ειρωνικό; Προσωπικά, δεν αισθάνομαι επαρκής να απαντήσω στο ερώτημα. Αισθάνομαι ωστόσο το βάρος ενός δεύτερου –ή δευτερογενούς– ερωτήματος: Ο Δ. Π. Παπαδίτσας, όταν έγραφε το ποίημά του «Ο Κωνσταντίνος Γεράκης», είχε μήπως στον νου του αυτήν ακριβώς την ιδιότητα (ή διάσταση) του «Μπολιβάρ»;

Διότι: Ναι μεν, στο ποίημα του Παπαδίτσα, παρότι αφθονούν οι αναγωγές στον –πρόσφατο τότε– «Μπολιβάρ», μάλλον δεν εμφανίζονται τα στοιχεία εκείνα που εκτιμάται ότι του προσδίδουν τον «ειρωνικό χαρακτήρα» (Μιχάλης Τσιανίνας, «'Μπολιβάρ', η οριακή ποίηση», *Θέματα Λογοτεχνίας* 2, Μάρτ.-Ιούν. 1996). Εξάιρεση –τουλάχιστο αρχικόντως εμφανή– αποτελεί κατά τη γνώμη μου μόνο ο στίχος *Ήσουν και σου ταιριάζει ο φωνακλάς της ελευθερίας*, όπου η λέξη «φωνακλάς» μάλλον ...φωνάζει εναντίον του υπόλοιπου ποιήματος. Ναι μεν τονίζεται η ελληνικότητα του Κωνσταντίνου Γεράκη (με αποσιώπηση –παρεμπιπτόντως– της αυτόβουλης

«μεταγλώττισης» του «σαπφείριου» επωνύμου του σε Falcon) και μάλλον αυτή προβάλλεται, μαζί με την υποσημειούμενη διάδοση των προοδευτικών ιδεών του καιρού του, ως ο βασικός λόγος της εξύμνησής του, αλλά:

Στη συνείδηση, τουλάχιστο, του «μέσου αναγνώστη» της εποχής του ποιήματος, ο Κωνσταντίνος Γεράκης δεν θα μπορούσε, κατά τη γνώμη μου, να προσγράφεται παρά ως ένας ικανός τυχοδιώκτης – όπως και σήμερα. Προφανώς ευφυέστατος, ανήσυχος, τολμηρός, «δαιμόνιος» και ό,τι άλλο συναφές –και οπωσδήποτε άξιος θαυμασμού για όλα αυτά– αλλά τυχοδιώκτης. Οπότε, πού θα στηριχθεί ο μεγαλόπνοος ύμνος; Αφού ο ιδεολόγος, ο οραματιστής, ο μάρτυρας (ο άγιος ή ο ήρωας μ' ένα λόγο) ή απουσιάζει ή υπάρχει «επ' ευκαιρία». Προηγείται η περιπέτεια και η διακινδύνευση «δι' ίδιον όφελος». Ούτε, εξ' άλλου, το ποίημα εμφανίζεται ως «ανατρεπτικό» – αυτό θα συνέβαινε μόνο αν ο ποιητής ομολογούσε ή διεκήρυττε ότι υμνεί έναν «μη ήρωα» ή έναν ήρωα αλλιώτικο απ' αυτούς που έχουμε συνηθίσει να υμνούονται: έναν, ας πούμε με τη δέουσα «πολιτική ορθότητα», ατομιστή ήρωα, πράγμα που έτσι κι αλλιώς δεν θα μπορούσε να συμβεί, αφού το απέκλειε το ήθος του Παπαδίτσα.

Γι' αυτό κάνω την υπόθεση μήπως «Ο Κωνσταντίνος Γεράκης» δεν μαρτυρεί εξιδανίκευση του υμνούμενου εκ μέρους του ποιητή, αλλά ανάγνωση ενός προτύπου («Μπολιβάρ») ως/και ως ειρωνικού ποιήματος.

Σωτήρης Σαράκης

Γιώργος Ιωάννου, Γκρίζος Λύκος και γκρίζες ζώνες ή Περί της ακηδίας ελλαδικών σχολικών εγχειριδίων

Στο πρόσφατο ελλαδικό σχολικό διδακτικό εγχειρίδιο *Νεοελληνική Λογοτεχνία Γ' Ενιαίου Λυκείου. Θεωρητική κατεύθυνση – Θετική κατεύθυνση (επιλογής)*, Αθήνα, ΟΕΔΒ, χ.χ.έ. (έκτη έκδοση 2004), που κατάρτισε «ομάδα συγγραφής» (Κ. Η. Ακρίβος, Δ. Πτ. Αρμάος, Τ. Καραγεωργίου, Ζ. Κ. Μπέλλα, Δ. Γ. Μπεχλικούδη) με υπεύθυνο του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου για «την τελική επιλογή των κειμένων» τον Κ. Μπαλάσκα και «επιτροπή κρίσης» τους Α. Δανιήλ, Λ. Κούσουλα και (τη μόνη πανεπιστημιακό) Ε. Σταυροπούλου, το πεζογραφικό έργο του Γ. Ιωάννου («Σελίδες του Γιώργου Ιωάννου», σσ. 241-275) αντιπροσωπεύεται με έξι πεζά κείμενα (κατά σειρά: «Μεσ στους Προσφυγικούς Καταυλισμούς», «Το Γάλα», «Παναγία η Ρευματοκρατόρισσα», «Ομίχλη», «Στου Κεμάλ το Σπίτι», «Το Λειρί του Πετεινού»).

Δεν θα ξαναθίξω το γενικά χαμηλό φιλολογικό επίπεδο των ελλαδικών σχολικών εγχειριδίων λογοτεχνίας, δυστυχώς ακόμη και των μεταπολιτευτικών και εντελώς σύγχρονων παλιότερα, σε ειδικά φιλολογικά σεμινάρια και εκδηλώσεις μερικοί από τους κριτές λαθών ή παρανοήσεων των συντακτών των εγχειριδίων αυτών κατηγορηθήκαμε από έναν από τους

ανθολόγους ότι «σαρκάζαμε» (φαίνεται πως, όταν κάποιος αυτοπροβάλλεται στην Ελλάδα ως «σαρκαζόμενος», αποκτά αυτόχρημα και το δικαίωμα να αφήνει τις εργασίες του αδιόρθωτες εσαεί). Ούτε θα αναριθμήσω όλες τις γλωσσοερμηνευτικές και πραγματολογικές ακυριολεξίες ή ανακρίβειες του υλικού (σχόλια και ερωτήσεις) που συνοδεύει καθένα από τα έξι παραπάνω κείμενα του Ιωάννου· περιορίζομαι να σημειώσω μονάχα: τη χρήση της ονομ. *Μοναστήριο*, αντί *Μοναστήρι*, και τον αχρείαστο, χωρίς την απαραίτητη χρονολογική διευκρίνιση για την κρατικοπολιτική κατάσταση του 1964, προσδιορισμό «πόλη της Νοτιοσλαβίας», σ. 248, σημ. 3· την ισοπεδωτική μετάφραση του *υψιπετής* σε *υψηλός*, σ. 254· την υποβολή της εντύπωσης πως η λεγόμενη Πύλη του Αξιού (Βαρδαρίου) στα βυζαντινά τείχη της Θεσσαλονίκης ήταν «χρυσή» και την αγεωγράφητη ταύτισή της με άλλη πύλη, την Πορτάρα (δηλ. την Πύλη του Τριγωνίου) στην περιοχή της Ακρόπολης, σ. 263, σημ. 2· το μπέρδεμα του (νεότερου) κτιρίου όπου στεγάζεται το σημερινό τουρκικό προξενείο στη Θεσσαλονίκη με το παρακείμενο οθωμανικό και διατηρητέο σπίτι-μουσείο του Κεμάλ, σ. 265, σημ. 1· τον ανεξήγητο ερμηνευτικό υποκορισμό του *μπαχτσέ* σε *περιβολάκι*, σ. 266, σημ. 4, κ.ά.

Δεν είναι δυνατόν, όμως, να μη στιγματίσω μερικές άλλες, ιστορικοϊδεολογικού περιεχομένου συνοδευτικές πληροφορίες για τα κείμενα του Ιωάννου, λιγότερο αθώες μέσα στις ρητές διατυπώσεις ή τις παρεξηγήσιμες αποσιωπήσεις τους· έτσι, π.χ., κατά σειρά:

στη σ. 247, σημ. 1, οι δεκαεφτάχρονοι μαθητές – μόνο μερικοί από τους οποίους έχουν, βέβαια, παππούδες και γονείς με μικρασιατική καταγωγή, ώστε να μπορούν να ελέγχουν αυθεντικότερα ανακρίβειες αυτού του τύπου – πληροφορούνται από τους συντάκτες και «επιθεωρητές» του εγχειριδίου πως *Καραμανλής* είναι: «ο καταγόμενος από την *Καραμανία*: [*Καραμανία*: πόλη περί τα 90 χλμ. Ν.Δ. του *Ικονίου*].» Η αινιγματική αναγωγή στην τουρκομανική επικράτεια («*Καραμανία*») των υστερομεσαιωνικών (και, συχνά, αντιπάλων των Οθωμανών Τούρκων) *Καραμανιτών*, η αποσιώπηση του παλιότερου και νεότερου γεωγραφικού όρου *Καππαδοκία*, και, το χειρότερο, ο περιορισμός της κοιτίδας των ελλήνων μικρασιατών της *Κεντρικής*, *Ανατολικής* και *ΝΑ. Ανατολίας* σε μία και μόνη (και αρκετά ασήμαντη, με βάση τον αριθμό των παλιών ελλήνων κατοίκων της) πόλη, το *Karaman* ή *Darende* (και όχι *Καραμανία*), 99 χλμ. ΝΑ. (και όχι Ν.Δ.) του *Ικονίου*, προκαλούν κάτι περισσότερο από θυμηδία:

στη σ. 256, σημ. 12, η πρόταση «κάθε φορά που συμβαίνει τίποτε το ύποπτο» (σε πεζογράφημα της συλλογής *Η σαρκοφάγος* του Ιωάννου, δημοσ. το 1971, που περιγράφει τον γνώριμο, μεταπολεμικά, ελλαδικό πανικό της μαζικής αγοράς και αποθήκευσης τροφίμων όχι κάτω από την προοπτική πληθωριστικών ανατιμήσεων, αλλά υπό την επήρεια του φόβου ενδεχόμενης επικείμενης εθνικής κρίσης και στρατιωτικής, συνήθως, εμπλοκής) ερμηνεύεται γενικευτικά: «όταν υπάρχει φόβος για ενδεχόμενη αποσταθεροποίηση», αλλά με την εξής περίεργη επακόλουθη διευκρίνιση-αναγνωστική οδηγία, που εκφέρεται χωρίς κανένα ενδιασμό: «Υπαινιγμός [του Ιωάννου] για τη στρατιωτική δικτατορία (1967-1974)»· δεν φτάνει,

λοιπόν, που οι «παράγοντες» της σχολικής έκδοσης βγάζουν, ασύστατα, αντιστασιακό τον Ιωάννου, παραβλέποντας τις σαφείς επισημάνσεις της κριτικής (Δ. Ν. Μαρωνίτης κ.ά.) για την απουσία πολιτικών σχολίων για τη Δικτατορία στο σύγχρονο μ' αυτήν έργο του πεζογράφου, αλλά και αγνοούν ότι ως το 1971 – με εξαίρεση την ελληνοτουρκική κρίση του Νοεμβρίου-Δεκεμβρίου 1967, που οδήγησε στην άδοξη χουντική ανάκληση της ελληνικής «μεραρχίας» από την Κύπρο – το ελλαδικό καταναλωτικό κοινό επέδειξε, γενικά, αναισθησία κατά την επιβολή και στερέωση της Δικτατορίας.

στη σ. 258, σημ. 2, οι τσέτες επεξηγούνται απλώς ως «Τούρκοι αντάρτες», χωρίς να διευκρινίζεται η συγκεκριμένη ιστορική συγκυρία της αναφοράς (δηλ. όσα προηγούνται άμεσα ή είναι σύγχρονα της Μικρασιατικής Καταστροφής): εκτός από αυτό, χρειάζεται να ειπωθεί πως, αν το τουρκ. ζετε σημαίνει συμμορία (ληστών, ανταρτών, κομιτατζήδων κτλ.), εδώ ορθότερη – και απογοιμνωμένη από κάθε «ανταρτική» αίγλη, που έτσι κι αλλιώς δεν θα ταίριαζε διόλου σ' αυτούς τους σφαγείς του άμαχου πληθυσμού – θα ήταν η απόδοση με το «άτακτοι», αφού είναι γνωστή η συντονισμένα επικουρική συνεργασία τους με τον «τακτικό» (έστω και μη ελεγχόμενο από τη νόμιμη οθωμανική κυβέρνηση της Κωνσταντινούπολης) στρατό του Κεμάλ στα χρόνια 1919 κ.ε.:

τέλος, στη σ. 265, σημ. 1, οι μαθητές χρειάζεται να καταπιούν, μαζί με τα κύρια βιογραφικά στοιχεία του Κεμάλ (τοποχρονολογίες γέννησης και θανάτου, στρατιωτική και πολιτική ιδιότητα, θεμελίωση του σύγχρονου τουρκικού κράτους και πρώτη προεδρία της Τουρκικής Δημοκρατίας, 1923 κ.ε.), και την εξής αμίμητη – για έλληνες εκπαιδευτικούς – φράση: *Ηγήθηκε του απελευθερωτικού αγώνα εναντίον των δυνάμεων της Αντάντ (συμμαχία Γαλλίας, Αγγλίας και Ρωσίας) μετά την ήττα της Τουρκίας κατά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο. Αλλά, απ' όσο ξέρουμε, ενώ με τις δυνάμεις της Αντάντ πολέμησε, τουλάχιστον από το 1917, και ο στρατός της ελλαδικής κυβέρνησης Εθνικής Αμύνης της Θεσσαλονίκης, ο αλβανοτούρκος Θεσσαλονικιός Μουσταφά Κεμάλ πασάς τις μόνες δυνάμεις της Εγκάρδιας Συμμαχίας και των (μη ελλήνων) συμμάχων της που αντιμετώπισε (όχι, όμως, ως «ηγέτορας») στα χρόνια του Α' Παγκόσμιου Πολέμου, 1915-1918, τις αντιμετώπισε στην Καλλίπολη, στην Ανατολική Μ. Ασία και στη Συρία: οπότε προκύπτει πως ο μόνος υστερότερος, δήθεν «απελευθερωτικός» αγώνας τού οποίου «ηγέθηκε» ο μετέπειτα μουμιοποιημένος Atatürk ή Γκρίζος Λύκος δεν είναι κάποιος αγώνας εναντίον των Αγγλογαλλορώσων της Αντάντ, ούτε η εμφύλια πάλη του εναντίον της σουλτανικής κυβέρνησης της Κωνσταντινούπολης, αλλά οι στρατιωτικές επιχειρήσεις του εναντίον του νόμιμα εγκατεστημένου στη Μ. Ασία, ύστερα από διεθνείς ρυθμίσεις, ελληνικού εκστρατευτικού σώματος, 1919 κ.ε. Ό,τι και να σκεφτεί κανείς για το τί ήταν εκείνο που ώθησε τους «συντάκτες» και τους δήθεν «επόπτες» του ελλαδικού σχολικού εγχειριδίου να προδώσουν το γράμμα και το πνεύμα των πεζών του Γιώργου Ιωάννου, χαρακτηρίζοντας έμμεσα τον ελληνικό στρατό κατακτητικό (έχουν τόσο μεγάλη άγνοια; αντλούν τις κεμαλικές πληροφορίες τους μονάχα από τουρκικό τυφλοσύρτη, που δεν ξέρουν να διαβάσουν ή να μεταφράσουν καλά; φιλοδοξούν και αυτοί, όπως πρόσφατα ο*

καραμανλομπουλούκος μας, να συνάψουν κουμπαριές της συμφοράς; επεκτείνουν τις γκριζες ζώνες με μια καινούρια κατασκευή της ιστορίας μέσα στο πλαίσιο της «καλής γειτονίας»); το εξαγόμενο είναι ένα: η κωμωδία που προσφέρουν στους μαθητές εγγίζει τα όρια της κακόγουστης φάρσας.

Γιώργος Κεχαγιόγλου

Από την ιστορία της Κριτικής: Μια οφειλή

Η Κριτική (1959-1961) του Μανόλη Αναγνωστάκη κυκλοφορούσε στη Θεσσαλονίκη και ήταν το μόνο περιοδικό της εποχής του με αποκλειστικά κριτική και δοκιμιακή ύλη, χωρίς καθόλου λογοτεχνικές και καλλιτεχνικές συνεργασίες. Η βραχεία ζωή της ήταν αντιστρόφως ανάλογη τόσο της ανταπόκρισης που βρήκε όσο και της σημασίας της, όπως έδειξαν παλαιότερες αλλά και σχετικά πρόσφατες μελέτες.¹

Στις σελίδες της η Κριτική φιλοξένησε κείμενα σημαντικών πνευματικών ανθρώπων, ποιητών-κριτικών και διανοούμενων, κυρίως της Πρώτης Μεταπολεμικής Γενιάς. Άλλωστε αυτός ήταν και ο κύριος προγραμματικός στόχος του εκδότη και διευθυντή της, του Μανόλη Αναγνωστάκη: Να αποτυπωθεί το στίγμα και η πνευματική φυσιογνωμία της γενιάς του. Στην ομάδα, λοιπόν, των τακτικών και σχετικά τακτικών συνεργατών περιλαμβάνονται, εκτός βεβαίως του Μανόλη Αναγνωστάκη, σημαντικά ονόματα της γενιάς αυτής αλλά και νεότεροι – με αλφαβητική σειρά: Νόρα Αναγνωστάκη, Ελένη Βακαλό, Πάνος Κ. Θασίτης, Μίχης Θεοδωράκης, Μανόλης Λαμπρίδης, Παν. Μουλλάς, Παύλος Παπασιώπης, Τάκης Σινόπουλος, Θ. Δ. Φραγκόπουλος και Βασίλης Φράγκος.

Το περιοδικό επιχείρησε να συνθέσει απόψεις και να ανανεώσει, στο μέτρο των δυνάμεών του, τον κριτικό λόγο περί τέχνης και ειδικότερα περί της λογοτεχνίας, ρίχνοντας το βάρος του σε δύο κυρίως επίπεδα: Αφενός στον έλεγχο αντιλήψεων για τα ζητήματα της τέχνης που από την παραδοσιακή αριστερά θεωρούνταν λυμένα χάρη στα άκαμπτα σχήματα του σοσιαλιστικού ρεαλισμού και αφετέρου στην προαγωγή των θέσεων και των απόψεων των ποιητών-κριτικών και κριτικών της Πρώτης Μεταπολεμικής Γενιάς, προκειμένου να αποκατασταθεί σε πιο δίκαιη βάση το έργο των ομοτέχνων και περίπου συνομηλίκων τους.

Κατά τη διάρκεια της ζωής της, η υποδοχή που αντιμετώπισε η Κριτική ήταν απόρροια του ασφυκτικού ιδεολογικοποιημένου κλίματος και της συνεπακόλουθης πολιτικής και πνευματικής αντιπαλότητας της πρώτης μετεμφυλιακής περιόδου. Η διανόηση της παραδοσιακής αριστεράς διέκρινε στο εκδοτικό εγχείρημα του Μανόλη Αναγνωστάκη τον εσωτερικό αντίπαλο που έπρεπε να αντιμετωπιστεί δυναμικά: κείμενα του Μάρκου Αυγέρη, του Στάθη Δρομάζου και άλλων στην Αυγή πολεμούν το περιοδικό και προσωπικά τον ίδιο, ενώ η Επιθεώρηση Τέχνης φαίνεται να σιωπά. Η διανόηση της άλλης πλευράς, αν και επέμενε στην ανάγκη να

διατυπωθούν ξεκάθαρες θέσεις εκ μέρους της *Κριτικής*, τελικά αποδείχτηκε περισσότερο ελαστική και ενδεχομένως διορατική: Είναι χαρακτηριστικό ότι η *Νέα Εστία* αντιμετωπίζει μάλλον ευνοϊκά, αν όχι φιλικά, την παρουσία της *Κριτικής*. Το συμπέρασμα είναι πως η *Κριτική* περισσότερο (επι)κρίθηκε για την ιδεολογική της «ουδετερότητα» παρά για τον επιχειρούμενο εκσυγχρονισμό της συζήτησης για την τέχνη.²

Το κλίμα αυτό φαίνεται να αλλάζει κάπως μετά τη διακοπή της έκδοσης του περιοδικού, το 1961, αν και θα χρειαστεί να περάσουν πολλά χρόνια ώσπου να αποτιμηθεί πιο ουσιαστικά ο ρόλος του. Η διαφοροποίηση του κλίματος διαφαίνεται ήδη από το 1962, χάρη σε κείμενα του Αλέξ. Αργυρίου στην *Επιθεώρηση Τέχνης* και του Γιάννη Δάλλα –τακτικού συνεργάτη της *Κριτικής*– στην *Ενδοχώρα*.³ Σχεδόν αμέσως μετά τη διακοπή της έκδοσης και ο Mario Vitti, ο οποίος ελάμβανε ως συνδρομητής την *Κριτική* στην Ιταλία, δημοσιεύει στην ιταλική επιθεώρηση *L'Europa Letteraria* ένα σημείωμα. Το κείμενο αυτό έχει την αξία μιας πρώιμης αναγνώρισης του ρόλου του περιοδικού από έναν πνευματικό άνθρωπο που ζούσε από μακριά την εσωτερική περιπέτεια της πολιτικής και πνευματικής αντιπαλότητας και που στόχευε, ας μην ξεχνάμε, και στην ενημέρωση του ιταλικού αναγνωστικού κοινού.

Το σημείωμα του Mario Vitti δεν καταπιάνεται με βιβλιογραφικές πληροφορίες, ούτε σημειώνει ονόματα και είδη συνεργασιών, όπως θα περίμενε, ίσως, κανείς. Ανασύρει, όμως, στην επιφάνεια τον πυρήνα της παρεμβατικής πρωτοβουλίας του Μανόλη Αναγνωστάκη: Να καταστεί η *Κριτική* όργανο της γενιάς, της Πρώτης Μεταπολεμικής, και να ασκηθεί αυστηρός αλλά γόνιμος έλεγχος στην πνευματική φυσιογνωμία της ώριμης πια αυτής γενιάς, με όρους που προϋποθέτουν ευθύνη, σοβαρότητα και δημοκρατικό πνεύμα. Το σημείωμα, επηρεασμένο από το κείμενο-απολογισμό του Μανόλη Αναγνωστάκη στο τελευταίο τεύχος της *Κριτικής*, απηχεί τις πικρές διαπιστώσεις του ίδιου του Μανόλη Αναγνωστάκη, ο οποίος μοιάζει να έχει πλέον την πεποίθηση ότι οι συνομήλικοί του είναι μια γενιά αποδεκατισμένων.⁴

Η σκόπευση αυτή εκ μέρους του Mario Vitti φαίνεται να μονοπωλεί το ενδιαφέρον του. Το αποτέλεσμα είναι να μη σημειώνονται πτυχές της ζωής του περιοδικού, όπως για παράδειγμα η δημοσίευση για πρώτη φορά στην Ελλάδα κειμένου του Roland Barthes αλλά και η μεταφορά της συζήτησης για το «νέο μυθιστόρημα» στη Γαλλία. Με αυτόν τον τρόπο και πριν από την «ηθική χρεοκοπία της», η ομάδα της *Κριτικής* έχει προλάβει να φανεί πνευματικά και πολιτισμικά γενναϊόδωρη.

Το τελευταίο μέρος του σημειώματος, παρά την αυστηρότητα της πρόβλεψης που εμπεριέχει, μπορούμε να πούμε ότι δεν διαψεύστηκε. Η επανάληψη ή η συνέχεια του πειράματος δεν θα μπορούσε να οδηγήσει στα ίδια αποτελέσματα. Αυτό, εξάλλου, μαρτυρούν και οι δύο αποτυχημένες απόπειρες του Μανόλη Αναγνωστάκη να προχωρήσει το 1963 και το 1965 στην υλοποίηση του σχεδιασμού έκδοσης ενός άλλου περιοδικού ή επανέκδοσης της ίδιας της *Κριτικής*.⁵

Το περιοδικό και η σημασία του απασχόλησε τον Mario Vitti και αργότερα, στην *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*. Πιο συγκεκριμέ-

να, τόσο στην πρώτη ιταλική όσο και στην πρώτη ελληνική έκδοση της *Ιστορίας* (1971 και 1978 αντίστοιχα), η *Κριτική* χαρακτηρίζεται ως «η πιο ουσιαστική προσπάθεια των νέων» για ένα προσκλητήριο των «ζωντανών δυνάμεων στα ελληνικά γράμματα». ⁶ Εξάλλου, η παράθεση ενός σχετικά εκτενούς χωρίου από το απολογιστικό κείμενο του Μανόλη Αναγνωστάκη, το οποίο αποτέλεσε και τη βάση του σημειώματος του 1962, ήταν μια εύστοχη όσο και επίκαιρη, τότε, επιλογή, δεδομένου ότι είχε αρχίσει μια ευρύτερη συζήτηση για τη διερεύνηση των χαρακτηριστικών της γενιάς αλλά και των εσωτερικών της διακυμάνσεων.

Στην έκδοση της *Ιστορίας* του 1987, που ουσιαστικά είναι μια ενημερωμένη επανέκδοση της *Ιστορίας* του 1978, το χωρίο αυτό δεν επανέρχεται. Ενδεχομένως, οι συνθήκες που μεσολάβησαν και διαμόρφωσαν ένα διαφορετικό τοπίο σε σχέση με τον ρόλο και τη θέση της γενιάς (οι ποιητές της είχαν αρχίσει πια να μελετώνται πιο πυκνά και είχαν πλέον καταξιωθεί) δεν επέβαλαν αυτήν την αναγκαιότητα. Ωστόσο, υπενθυμίζεται στις σελίδες που αφορούν την ποίηση του Μανόλη Αναγνωστάκη η πεποίθηση του τελευταίου για τον «απορφανισμό» της Πρώτης Μεταπολεμικής Γενιάς και της πλαστογραφημένης αντιπροσώπευσής της. ⁷

Στην τελευταία –και πρόσφατη– ιταλική και ελληνική έκδοση της *Ιστορίας* (το 2001 και 2003 αντίστοιχα), ο Mario Vitti επαναφέρει στο προσκήνιο ένα μεγάλο μέρος από το χωρίο που είχε παραθέσει στην *Ιστορία* του 1978. Τούτη τη φορά, όμως, η «κραυγή απελπισίας» του Μανόλη Αναγνωστάκη εγγράφεται σε μια ευρύτερη αντίληψη, με βάση την οποία επιχειρείται να φωτιστεί η ποιητική ορισμένων ποιητών της Πρώτης Μεταπολεμικής Γενιάς, οι οποίοι, από την αρχική κοινή ιστορική εμπειρία, πέρασαν, αργότερα, στην πιο ατομική ποιητική ιδιοσυστασία. ⁸ Με την απόσπαση και τον σχολιασμό, λοιπόν, από τον Mario Vitti του χωρίου του κειμένου διαμαρτυρίας που δημοσίευσε ο Μανόλης Αναγνωστάκης στην *Κριτική* φωτίζονται ήδη από το 1962 η σημασία που είχε το περιοδικό για την Πρώτη Μεταπολεμική ποιητική Γενιά και οι συνθήκες εντός των οποίων κλήθηκε να υπερασπιστεί τη φυσιογνωμία της, ώσπου τελικά να βρει τη θέση της στα γράμματά μας.

Το κείμενο του Mario Vitti δημοσιεύεται στις φιλόξενες σελίδες των *Μικροφιλογικών* μετά τη σύμφωνη γνώμη του ίδιου του Mario Vitti, σε μετάφραση του φίλου και συναδέλφου φιλόλογου Κοσμά Τουλούμη, τον οποίο και ευχαριστώ. Κυρίως οφείλω να ευχαριστήσω τον Mario Vitti για τη συγκατάθεσή του, την προθυμία του να ελέγξει τη μετάφραση και να παράσχει όποια πληροφορία και διευκρίνιση κρίθηκε αναγκαία. Στον Γιάννη Κουβαρά χρωστώ την επισήμανση ότι θα μπορούσα να είχα συμπεριλάβει το μάλλον δυσεύρετο στη χώρα μας κείμενο του Mario Vitti στο σχετικό Επίμετρο της μελέτης μου. ⁹

Mario Vitti

Στο θάνατο μιας ελληνικής επιθεώρησης
(μετάφραση Κοσμά Τουλούμη)

Στην Ιταλία, όπως και στο εξωτερικό, γεννιέται και πεθαίνει ένα ατελείωτο πλήθος λογοτεχνικών επιθεωρήσεων, οι οποίες προτείνονται από νέους,

κυρίως, ανθρώπους. Η Ελλάδα δε συμμετέχει σ' αυτόν τον οξυμένο, πράγματι, τα τελευταία χρόνια πληθωρισμό. Η «Κριτική» είναι η μοναδική περίπτωση που πρέπει να μας ανακουφίζει. Ύστερα από μια τριετή δράση αυστηρής κριτικής, το τελευταίο τεύχος, στο οποίο ανακοινώνεται η ηθική χρεοκοπία της ομάδας, περιέχει διάφορες καταγγελίες και εξομολογήσεις. Στο εκδοτικό σημείωμα, ο εμψυχωτής της επιθεώρησης Μ. Αναγνωστάκης, μιλά ακόμα και για τη γενιά του, μια γενιά που ωρίμασε μετά τον πόλεμο και η οποία στην Ελλάδα, περισσότερο από τις άλλες ευρωπαϊκές χώρες, βρισκόταν στο περιθώριο σε οποιαδήποτε πολιτική παράταξη και αν ανήκε, αποδεκατίστηκε μέσα από τις πολιτικές και εμφυλιοπολεμικές «περιπέτειες», και, τώρα, δεν έχει να επιδείξει κανένα αξιόπιστο αντιπροσωπευτικό έργο στο χώρο των γραμματών. Αυτήν την κατάσταση και την καταστροφική εχμεταλλεύτηκαν οι λιγότερο χαρισματικοί και οι λιγότερο εξουσιοδοτημένοι να εγείρουν τη φωνή τους. Ακόμα κι αυτοί, όμως, προχώρησαν μπροστά χωρίς να πραγματοποιήσουν τίποτα κοινοροτοποιημένοι και εγκυκαλούμενοι, συχνά, από τους μεγαλύτερους σε ηλικία, όπως ήταν σωστό. Δεδομένων αυτών των συνθηκών φαίνεται εντελώς προβληματική η ελπίδα και η ευχή της «Κριτικής» ότι μια άλλη επιθεώρηση της ίδιας γενιάς μπορεί να ενσωματώσει εποικοδομητικά τις θετικές της εμπειρίες.

L'Europa Letteraria, Έτος Β', τχ. 14/16 (1962) 126-127.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Κατά σειρά δημοσίευσης: Ανδρέας Μπελεζίνης, «Μια αναφορά στο περιοδικό Κριτική της Θεσσαλονίκης», εφ. Η Αυγή, 21.8.1983· Αλέξ. Αργυρίου, «Η Κριτική», περ. Αντί, τχ. 527-528 (30.7.1993) 71-78· Βενετία Αποστολίδου, «Το περιοδικό Κριτική (1959-1961). Η δόμηση της υποκειμενικότητας της γενιάς», περ. Νέο Επίπεδο, τχ. 32 (Νοέμ. 2000) 51-60· Μιχ. Γ. Μπακογιάννης, Το περιοδικό «Κριτική» (1959-1961). Μια δοκιμή ανανέωσης του κριτικού λόγου, Θεσσαλονίκη, University Studio Press, 2004 [σειρά: «Νέα Ελληνική Φιλολογία», αριθμ. 4].
2. Γενικότερα για το κλίμα υποδοχής που συνάντησε η Κριτική βλ. Μιχ. Γ. Μπακογιάννης, ό.π., σ. 38-53.
3. Αλέξ. Αργυρίου, «Η λογοτεχνική ζωή της Θεσσαλονίκης στα τελευταία τριάντα χρόνια. Σχέδιο εισαγωγής», περ. Επιθεώρηση Τέχνης, τ. 16, τχ. 94/95 (Οκτ.-Νοέμ. 1962) 390-415 [Γιάννης Δάλλας], «Η προσφορά της Κριτικής», περ. Ένδοξα, τ. 3, τχ. 16 (Μάρτ.-Απρ. 1962) 905-906.
4. [Μανόλης Αναγνωστάκης], «[Με το τεύχος αυτό...]», περ. Κριτική, τχ. 17/18 (Σεπτ.-Δεκ. 1961) 196-198.
5. Το 1963 ο Μανόλης Αναγνωστάκης διατύπωσε τις πρόγραμματικές αρχές της Δημοκρατικής Πρωτοπορίας, με έμφαση στο ιδεολογικό και πολιτικό στίγμα αυτής της έκδοσης, η οποία, όμως, ποτέ δεν υλοποιήθηκε (Μανόλης Αναγνωστάκης, Αντιδογματικά. Άρθρα και σημειώματα 1946-1977, Αθήνα, Στιγμή, 1985, σ. 105-110). Δυο χρόνια αργότερα, το 1965, όταν ο Μανόλης Αναγνωστάκης σκέφτηκε την επανέκδοση της Κριτικής, ο Κώστας Κουλουφάκος αρνήθηκε με επιστολή του να πάρει μέρος στη νέα προσπάθεια, με την αβάσιμη δικαιολογία της μονόπλευρης εκ μέρους της Κριτικής ελεγκτικής της στάσης απέναντι στην αριστερά (Κώστας Κρεμμυδάς, «Μια πρώτη προσέγγιση ή άλλως πινάξ ημιτελής περί Επιθεώρησης Τέχνης», περ. Μανδραγόρας, τχ. 6/7, Ιαν.-Ιούν. 1995, σ. 111).
6. Mario Vitti, Storia della Letteratura Neogreca, Τορίνο, Edizioni RAI Radiotelevisione Italiana, 1971, σ. 404-405 και Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας (μτφρ. Μυρσίνη Ζορμπά), Αθήνα, Οδυσσεύς, 1978, σ. 375.
7. Mario Vitti, Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας (μτφρ. Μυρσίνη Ζορμπά), Αθήνα, Οδυσσεύς, 1987, σ. 433 και 452 (σημ. 7).
8. Mario Vitti, Storia della Letteratura Neogreca, Ρώμη, Carocci, σ. 352-353 και Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας, Αθήνα, Οδυσσεύς, 2003, σ. 485-486.
9. Γιάννης Κουβαράς, «Το περιοδικό Κριτική και η ιστορία του. Μονογραφία του Μιχ. Μπακογιάννη για το σπουδαίο έντυπο της Θεσσαλονίκης που είχε ιδρυθεί από τον Μανόλη Αναγνωστάκη», εφ. Η Καθημερινή, 7.12.2004.

Μιχ. Γ. Μπακογιάννης

Παρασκευιάτικη ιχθυοφαγία

Είμαι σχεδόν βέβαιος πιά πώς τό πλέον τρωτό σημείο τοῦ ἐγκυκλοπαιδικοῦ δεκάτομου *Περίπλου* τοῦ Διονύση Ρώμα εἶναι τά ἐκκλησιαστικά.¹ Ἐνῶ φαίνεται νά τά πηγαίνει μιά χαρά μέ ὄλους τούς κλάδους τῆς ἱατρικῆς, τό δίκαιο τῶν ἐποχῶν πού ἐξιστορεῖ, τή ναυτιλία, τήν ἱστορία, τό βίο τῶν ἀνθρώπων κλπ., στά ἐκκλησιαστικά παραπατάει στό ἴσιωμα! Γνωρίζει τόν Κύριλλο Λούκαρι, τόν Σμύρνης Κονταρῆ, τό ἐκκλησιαστικό καθεστῶς τῶν Ἐπτανήσων στόν καιρό τῆς Βενετοκρατίας κλπ., ὥστόσο σέ ξαφινιάζει ἡ ἄγνοιά του γιά πράγματα πασίγνωστα:

Μερικοί περαστικοί ἀπό τή Σμύρνη δεσποτάδες μέ τούς ἀρχιμανδρίτες τούς συμπληρώνανε τούς κοντά δύο ντουζίνες αὐτόκλητους συνηστευτάδες τοῦ σεβασμιώτατου [τοῦ Σμύρνης Κονταρῆ] ἀμφιτρύωνα. Γιατί, ἡμέρα Παρασκευή, τό δεῖπνο ἦτανε βέβαια νηστήσιμο. Τά κάθε λογῆς ὅμως θαλασσινά, τά χαβιάρια, τ' αὐγοτάραχα, οἱ ταραμάδες καί τ' ἀσύγκριτα ψάρια² τοῦ σμυρνιώτικου κόλπου σῶνανε μέ τό παραπάνω, γιά νά παρηγορήσουνε καλοφαγικά καί θρησκευοσυνειδησιακά τό χριστεπώνυμο πλήρωμα τῆς δεσποτικῆς αὐτῆς βεγγέρας.³

Μέ ἐνοχλοῦν αὐτές οἱ ἀράδες ὡς γραφή. Ἀλλά πολύ περισσότερο μ' ἐνοχλεῖ πού ὁ Ρώμας, μέ τό ἔτσι θέλω, κατατάσσει στά νηστήσιμα ἐδέσματα καί τά ψάρια. Ἐλάχιστα θά μέ πείραζε, ἂν ἐπαναλάμβανε τήν εἰρωνική κοινοτοπία πώς ὁ δεσπότης βάρφτισε τά ψάρια φασόλια γιά νά καταλυθοῦν ἡμέρα Παρασκευή. Ὅμως ἐδῶ δέν ἔχουμε νά κάνουμε μέ ἀνθρώπους πού ἐμπαίζουν τήν νηστεία, ἀλλά μέ συγγραφέα πού ὀρίζει ὅ,τι δέ θά ἀποτολμοῦσε νά θεσπίσει οὔτε μιά Οἰκουμενική Σύνοδος: ἐλεύθερη κατάλυση ἰχθύος παρασκευιάτικα, ἡμέρα ὅπου κανονικά ἀπαγορεύεται καί τό λάδι ἀκόμα.

Ὅστόσο, δεινός κανονολόγος, ἀναζητεῖ ἐλαφρυντικά γιά τόν συγγραφέα τοῦ *Περίπλου*. Ἀντιγράφω τμήμα τῆς ἐπιστολῆς του:

Τό γεγονός ὅτι δέν ὀμιλεῖ ἀπλῶς καί μόνον γιά ἰχθυοφαγία, ἡ ὁποία, ἂν ἐπιτρεπτόταν, θά συμπαρέσυρε καί κάθε τι ἄλλο μετ' αὐτῆς, ὡς αὐτονόητα ἐπιτρεπόμενο κατά μεῖζονα λόγον, ἀλλά προτάσσει κυρίως τά (πράγματι ἐπιτρεπόμενα) θαλασσινά, αὐγοτάραχα, χαβιάρια καί ταραμάδες (ἄρα εἶναι ὑποφιασμένος...), μέ ὀδηγεῖ κατ' ἀρχήν (καί κατ' ἀρχάς) στήν ἐντύπωση ὅτι τό ψάρια χρησιμοποιεῖται ἐδῶ, μάλλον, κατά ζωολογικήν ἀκυρολεξίαν, μέ τήν ἔννοιαν ψαρικά = θαλασσινά ἐν γένει, καί ὄχι ἀναγκαίως «ψάρια» = ἰχθύες. Ἀλλά καί ἡ ἐπίδραση τῆς πρακτικῆς τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας στόν κόντε-Ρώμα θά πρέπει νά εἶναι ἔντονη: κανονικά προβλέπεται ὅτι τήν Παρασκευή ἡ νηστεία ἐπαρκῶς καλύπτεται μέ τήν ἀποφυγή τῆς καταλύσεως κρέατος.

Παραλείπω τό ὑπόλοιπο τμήμα τῆς ἐπιστολῆς του, μέ τή σοφή κανονολογική τεκμηρίωση (στά λατινικά), καί παραθέτω μιά ὑποσημείωσή του: «Ὁ ἐπιφανῆς κανονολόγος (...), χωρίς νά εἶναι βέβαιος, ἔχει τήν ἐντύπωση ὅτι καί στή Σχολή τῆς Χάλκης ψάρι παρετίθετο στήν Τράπεζα, Τετάρτη καί Παρασκευή – προφανῶς 'ἐπισκοπική ἀδεία', χάριν τῶν κοπιώντων σπουδαστῶν.

Παρά τή σπουδαία συνηγορία τοῦ σπουδαίου φίλου μου, ὁ Ρώμας, πού τά ἐπεξηγηματικά του σημειώματα (μέ μικρά τυπογραφικά στοιχεία)

καταλαμβάνουν στον τόμο αυτόν 90 σελίδες, ακόμη και αν του άναγνωρίσουμε μετρίαν σύγχυσιν, δέν εἶναι δυνατόν νά ἀποφύγει τό ἐπιτίμιο τῆς ἀνακριβείας.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Βλ. Λαόνικου Διονυσίου, «Ἐπιλύχνια Μετάληψη», *Μικροφιλολογικά* 17, ἄνοιξη 2005.
2. Ἡ ἀραιογράφηση δικῆ μου.
3. Διονύση Ρώμα, *Περίπλους (1570-1870)*, Φανταστικό χρονικό σέ τρεῖς τριλογίες (τόμ. Ζ', Ὁ Κόντες), δεύτερη ἔκδοση, Βιβλιοπωλεῖο τῆς Ἑστίας, Ἀθήνα 2003. Τό παράθεμα στή σελ. 125.

Λαόνικος Διονυσίου

Τα διηγήματα του Γιάννη Παπαδόπουλου στις σελίδες της *Καθημερινῆς* Ἀθηνῶν

Ἡ *Καθημερινή* με ιδιαίτερη ευχαρίστηση ἀρχίζει ἀπό σήμερα την δημοσίευση των εἰκοσι διηγημάτων που προκρίθηκαν ἀπό την Κριτική Επιτροπή του Πανελληνίου Διαγωνισμοῦ και διεκδικούν την βράβευση. Ἡ σειρά δημοσιεύσεως των διηγημάτων δέν ἔχει καμμιά ἀπολύτως σχέση με οποιοδήποτε ἀξιολογικό κριτήριο, διάκριση ἢ βαθμολογική κατάταξη. Ἡ σειρά καθορίστηκε με δημοσιογραφικά μόνον κριτήρια, που εἶναι ἀσχετα ἀπό τον διαγωνισμό και λαμβάνουν υπ' ὄψιν των μόνον την ποικιλία των θεμάτων, με διαδοχή τέτοια μεταξύ των που να μην κουράζῃ τον ἀναγνώστη.

Ἡ ἀρχή γίνεται με το ὑπό τον τίτλο «Ὁ ἀρραβῶνας» διήγημα του κ. Γιάννη Κ. Παπαδόπουλου ἀπό την Λεμεσό της Κύπρου. Μετέσχε στον διαγωνισμό με το ψευδῶνυμο «Ροδίω Κοντραφούρης» με ἀριθμό προτεραιότητας 192 και ρητό ἀναγνωρίσεως «προ γὰρ το τελευταῖον ἐχβάν ἕκαστον των πριν υπαρξάντων κρίνεται». Μας ἐγνώρισε την ταυτότητά του με ἐπιστολή του, ὑπό ἡμερομηνία 23 τρεχ. Το διήγημα εἶναι ἐμπνευσμένο ἀπό τους κυπριακοὺς ἀγῶνες.

Ἡ σύνταξη τῆς «Καθημερινῆς» με το να το δημοσιεύσῃ πρώτο, πιστεύει ὅτι ἀποδίδεται ἔτσι μια οφειλόμενη τιμή στον Κυπριακό Ἑλληνισμό που ἀντλεῖ – σε κρίσιμες ὥρες – δύναμη ἀπό τα δεινά του και μετουσιώνει τα πᾶθη του σε πεζό λόγο.

Στην ἐφημερίδα *Καθημερινή*, Κυριακή 28 Μαρτίου του 1976, μαζί με την ἀναγγελία δημοσίευσης των εἰκοσι διηγημάτων που προκρίθηκαν στον ονομαστό ἐκεῖνο διαγωνισμό νεοελληνικοῦ διηγήματος, ἀρχίζει και ἡ ὠριμη πεζογραφική παρουσία του ξεχασμένου ποιητῆ τῆς Κύπρου Γιάννη Κ. Παπαδόπουλου.

«Ὁ ἀρραβῶνας», που σύντομα ἡ κριτική ἐπιτροπή του διαγωνισμοῦ θα το ἔκρινε ἀξιο, βραβεύοντάς το, ἦταν μια ἀπό τις πρώτες ἐκρήξεις του Παπαδόπουλου μετά την τραγική του σιωπή στις πρώτες κυρίως μέρες μετά την εἰσβολή. Καθώς ὅλα γύρω ἦταν ἐχθρικά – ἀς ὀψονται ὅσοι καπηλεύτηκαν ἐκεῖνο τον ἀγῶνα – ο ποιητής των ονομαστών τραγουδιῶν του ξεσηκωμοῦ ἀδιαφορώντας για συνέπειες, ἐτικέτες και τα λοιπά φθονερά πῆρε χαρτί και μολύβι και χάραξε κάποιες ἀπ' τις μνήμες του πριν τις

σαρώσουν οι δίσεκτες περιστάσεις και η καταστροφή. Περιέγραψε μια από τις αναρίθμητες περιπέτειες του στα δύσκολα χρόνια της Κυπριακής Επανάστασης.

Διήγημα καλοκτισμένο, με μια προσεγμένη διάθεση ειρωνείας να καταρδεύει τις αράδες του μαστορικά, παραπέμπει περίτεχνα και στα πάθια των Κυπρίων δασκάλων τα πρώτα χρόνια μετά το πραξικόπημα και την εισβολή τον μαύρο Ιούλη του 1974. Βασικά το διήγημα περιγράφει τις εμπειρίες του ίδιου του διηγηματογράφου, όταν στις αρχές του Αγώνα μετέφερε με το πλοίο της γραμμής όπλα και πυρομαχικά μέσα στις ταξιδιωτικές του βαλίτσες. Από την Αθήνα στην Λεμεσό και κατόπιν στα επίσημα βρετανικά δελτάρια καταζητούμενων και επικηρυγμένων... Ο αρραβώνας του Παπαδόπουλου με την Ελλάδα, την ελευθερία και τον θάνατο, και τα βασανιστήρια που караδοκούσαν.

Στην ίδια εφημερίδα, τη Δευτέρα 27 Οκτωβρίου 1980, ένα άλλο διήγημά του, «Το Ομηρικό λεξικό», δημοσιεύεται αφού προκρίθηκε στα διηγήματα που διαγωνίζονταν για βράβευση. Πάλιν η ιστορία με τις βαλίτσες απ' την Ελλάδα και τις καλλικέλαδες αραβίδες, αναγκαία εργαλεία για τ' όνειρο εκείνο της γαλανής αγχάλης. Δευτερεύουσα τώρα διήγηση πλάι στον παππού Όμηρο που τόσον αγαπούσε ο ομότεχνός του Παπαδόπουλος. Μια ευφάνταστη απόπειρα εναντίον ενός αρχιβασανιστή με την συμπαράσταση ενός ομηρικού λεξικού και μιας ολάκερης ομάδας αφανών ηρώων. Ανάμεσά τους ψαράδες, ταχυδρομικοί, μαθητές, μαθήτριες, ένας φιλόλογος, ένας εκδότης επαρχιακής εφημερίδας. Όλοι αυτοί πλάι στο γέρο-Θουκή, μορφή επιβλητική, ομηρική. Ένας μορφωμένος Έλληνας, παλαιός πολεμιστής στη Μικρασία, απ' αυτούς που σήκωναν και σηκώνουν αγόγγυστα, γομάρι το μεγαλείο της νήσου Κύπρου.

Έτσι ξεκίνησε η πεζογραφία του Γ. Παπαδόπουλου: στους διαγωνισμούς διηγήματος και στις φιλόξενες σελίδες της αθηναϊκής *Καθημερινής*...

Γιάννης Πεγειώτης

Παραθέματα στο Ημερολόγιο 1836-2011 του Θ. Βαλτινού

Σε συνέντευξή του (περ. *Φράση*, Μάρτιος 2003, σ. 26) ο Θανάσης Βαλτινός αναφέρει ότι: «Ένα κεφάλαιο του δεύτερου *Κορδοπάτη* είναι η δική μου μετάφραση ενός σύντομου αποσπάσματος από την *Κύρου Ανάβαση* του Ξενοφώντα. Κανείς δεν το σχολίασε αυτό. Πέρασε έτσι. Ενσωματώθηκε απόλυτα με το πολεμικό σκηνικό του 1922».

Όντως, το κεφάλαιο των σελίδων 252-254 του βιβλίου *Συναξάρι Αντρέα Κορδοπάτη*, *Βιβλίο Δεύτερο: Βαλκανικοί* - '22 (εκδ. Ωκεανίδα 2000) είναι εξ ολοκλήρου παρμένο από το πρώτο κεφάλαιο του τέταρτου βιβλίου της *Κύρου Αναβάσεως*, χωρίς να δίνεται πουθενά κάποια ένδειξη της σχετικής πηγής. Η διέλευση των στρατιωτών του Ξενοφώντα από τη χώρα των Καρδούχων έχει μετατραπεί πολύ αρμονικά σε πέρασμα των

Ελλήνων στρατιωτών από περιοχές των Κούρδων το 1922 και έχει ενταχθεί πολύ ταιριαστά μέσα στο υπόλοιπο κείμενο. Για παράδειγμα, η πρώτη φράση του Βαλτινού από αυτό το κεφάλαιο, «Το ποτάμι φαινόταν αδιάβατο. Έφτασαν εκεί. Δεν υπήρχε δρόμος και τις όχθες του τις όριζαν οι γκρεμοί», είναι το απόσπασμα «επει δε αφίκοντο ένθα ο μεν Τίγρης ποταμός παντάπασιν άπορος ην διά το βάθος και μέγεθος, πάροδος δε ουκ ην, αλλά τα Καρδούχεια όρη απότομα υπέρ αυτού του ποταμού εκρέματο» (Κύρου Ανάβασις, Βιβλίο Δ', κεφ. Α', εδάφιο α').

Παρόμοια τακτική ακολουθεί ο Βαλτινός και στο *Ημερολόγιο 1836-2011* (Ωκεανίδα 2001), όπου εντοιχίζει στο ψηφιδωτό κείμενό του εδάφια από τη Βίβλο ή από γνωστά λογοτεχνικά έργα, χωρίς να δηλώνει πουθενά την πηγή των παραθεμάτων του. Μερικά παραδείγματα:

(i) Η ψηφίδα «Εδίψησέ σε η ψυχή μου ποσαπλώς σοι η σαρξ μου εν γη ερήμω και αβάτω και ανύδρω» (*Ημερολόγιο 1836-2011*, ψηφίδα 12.9.1973, σ. 178) είναι από την *Παλαιά Διαθήκη* (Ψάλμοι ΞΒ' 2).

(ii) Η ψηφίδα «Και τα όρη αυτών μεθυσθήσεται εν τω αίματι αυτών» (*Ημερολόγιο 1836-2011*, ψηφίδα 16 Ιουλίου 1948, σ. 176) είναι από την *Παλαιά Διαθήκη* (Ιουδίθ Στ' 4).

(iii) Η ψηφίδα «Θα μεθύσουν τα βουνά από το αίμα τους» (*Ημερολόγιο 1836-2011*, ψηφίδα Απριλίου 1947, σ. 100) είναι μετάφραση εδαφίου από την *Παλαιά Διαθήκη* (Ιουδίθ Στ' 4).

(iv) Η ψηφίδα «Μέθυσαν τα βουνά από το αίμα» (*Ημερολόγιο 1836-2011*, ψηφίδα Ιουνίου 1948, σ. 26) είναι μετάφραση του ίδιου πάλι εδαφίου της *Παλαιάς Διαθήκης* (Ιουδίθ Στ' 4).

(v) Η ψηφίδα «Υβριστικά, υπερήφανα τύμπανα ακούω» (*Ημερολόγιο 1836-2011*, ψηφίδα Ανάβατος, 28.8.1975, σ. 94) είναι από την όγδοη στροφή της έκτης Ωδής («Εις Χίον») του Ανδρέα Κάλβου.

(vi) Η ψηφίδα «Ιπποι θηλυμανείς εγεννήθησαν, έκαστος επί την γυναίκα του πλησίον αυτού εχρεμέτιζον» (*Ημερολόγιο 1836-2011*, ψηφίδα επί του Παγγαίου όρους, 30.6.1928, σ. 60) είναι από την *Παλαιά Διαθήκη* (Ιερεμίας Ε' 8).

Σταύρος Κοντολέων

Eudald Solà

(και ένα μεταφρασμένο ποίημα του Καβάφη)

Άσφαλώς ένας από τους μεγαλύτερους νεοελληνιστές της τελευταίας τριακονταετίας του είκοστού αιώνα υπήρξε ο Εύδάλδ Σολά (Eudald Solà) (Riboli Καταλωνίας 1946 - Βαρκελώνη 2001), καθηγητής της νεοελληνικής γλώσσας και λογοτεχνίας στο Πανεπιστήμιο της Βαρκελώνης και άκολουθως (1987) Τακτικό μέλος της Βασιλικής Άκαδημίας των Γραμμάτων και Τεχνών της Αυτόνομης Κυβέρνησης της Καταλωνίας, που έδρεύει στη Βαρκελώνη.

Ός καθηγητής και άκαδημαϊκός ο Solà εισηγήθη τη διοργάνωση του Καταλανικού Ίνστιτούτου Βυζαντινών και Νεοελληνικών Σπουδών και ειργάσθη για την κατάρτιση ειδικής πρὸς τοῦτο βιβλιοθήκης.

Ἡ πνευματικὴ ἐμβέλεια τοῦ Solà καλύπτει ὁλόκληρο περίπου τὸ φάσμα τῶν νεοελληνικῶν σπουδῶν, ἡ δὲ συγγραφικὴ του δραστηριότητα ἐπικεντρώνεται στοὺς μεγάλους νεοέλληνες λογοτέχνες Σολωμό, Παλαμᾶ, Καβάφη, Σεφέρη, Ἐλύτη, Ρίτσο, Καζαντζάκη κ.ά. Παράλληλα, ἡ δραστηριότητα αὐτὴ πλαισιώνεται μὲ μεταφράσεις κειμένων τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας ποὺ ἀποσκοποῦν στὴ γνωστοποίηση στὴ Δύση τοῦ νεοελληνικοῦ πνευματικοῦ πολιτισμοῦ. Γιὰ τὴν ὅλη πνευματικὴ προσφορά του ὁ Solà τιμῆθηκε μὲ ὑψηλὲς διακρίσεις: Τιμητικὴ διάκριση τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἑταιρείας λογοτεχνικῆς μετάφρασης, Χρυσοῦς Σταυρὸς τῆς τιμῆς ἀπὸ τὸν Πρόεδρο τῆς Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας κ.ά.

Τὸ ποιῆμα τοῦ Καβάφη «Τοῦ ἔκτου ἢ τοῦ ἐβδόμου αἰῶνος» σὲ μετάφραση τοῦ Solà προέρχεται ἀπὸ τὰ Ἀτελῆ ποιήματα 1916-1930 ποὺ ἐξέδωσε ἡ Renata Lavagnini τὸ 1994. Τὰ ποιήματα τοῦ τόμου αὐτοῦ μεταφρασμένα στὰ καταλανικὰ ἀπὸ τὸν Solà θὰ ἐκδοθοῦν μεταθανατίως μὲ τὴν εὐκαιρία τοῦ ἔτους Καβάφη.

ΤΟΥ ΕΚΤΟΥ ἢ ΤΟΥ ΕΒΔΟΜΟΥ ΑΙΩΝΟΣ

Εἶν' ἐνδιαφέρουσα πολὺ καὶ συγκινητικὴ
ἡ Ἀλεξάνδρεια τοῦ ἔκτου αἰῶνος ἢ τοῦ ἐβδόμου στὲς ἀρχές
πρὶν ἔλθει ὁ κραταῖος Ἀραβισμός.
Ἑλληνικὰ ὁμιλεῖ ἀκόμη, ἐπισήμως·
ἴσως χωρὶς πολλὴν ζωντάνια, πλὴν, ὡς κόσμιον,
τὴν γλῶσσα μας ἀκόμη ὁμιλεῖ.
Ἀπὸ τὸ Ἑλληνικὸν μοιραίως θὰ σβυθεῖ·
μ' ἀκόμη ἐντὸς αὐτοῦ βασιέται ὅσο μπορεῖ.

Δὲν εἶν' ἀφύσικον ἂν ἔτσι αἰσθηματικὰ
τὴν ἐποχὴ τῆς ἀτενίσουμεν αὐτὴν,
ἐμεῖς ποὺ τώρα ξαναφέραμεν
ἐλληνικὴ λαλιὰ στὸ ἔδαφός τῆς.

DEL SEGLE SISÈ O SETÈ

És molt interessant i commovedova
l'Alexandria del segle sisè o de començament del setè
abans de l'arribada del poderós àrab.
Oficialment encara parla en grec.
Potser sense massa vivor, però, decorosament
encara parla la nostra llengua.
Del que és el món Hel·lè, fatalment en serà esborrada,
però dins ell encara s'hi manté tant com pot.

No és antinatural si així, sentimentalment,
fixem amb intensitat aquesta seva època,
nosaltres que ara hem tornat a portar
la parla grega damunt el seu sòl.

Θ. Παπαδόπουλλος

Η Αβκοσιά του ακριτικού μας τραγουδιού

Με τον τίτλο Αβκοσιά μας παραδίδονται δυο παραλογές. Η πρώτη είναι ανέκδοτη και καταγράφηκε το 1963 στη Χοιροκοιτία καθ' υπαγόρευση της Ελένης Γεωργίου, 6ο ετών· η δεύτερη είναι δημοσιευμένη στο έργο του Χρ. Κυπριανού, *Το Παγκύπριον Γυμνάσιον και η Λαογραφία*, τόμ. Α', Λευκωσία 1967, σσ. 178-179, και καταγράφηκε από τη Μαρία Κουμενίδου, μαθήτρια της Ε' τάξης του Παγκυπρίου Γυμνασίου Θηλέων Φανερωμένης (1966-67), καθ' υπαγόρευση της Παναγιωτούς Κοσμά, 8ο ετών, από τα Λεύκαρα. Η παραλογή αναφέρεται στην παράνομη ερωτική σχέση μάνας και γιου. Η μάνα επιθυμώντας να διασκεδάσει τις ανησυχίες του γιου της μήπως η σχέση αυτή υποπέσει στην αντίληψη της γυναικάς του Αβκοσιάς, του λέγει:

*Φίλειννε, γιε μου, σαν φιλάς τζαι σαν σφιχταγκαλίζεις
τζι εγιώνη με την Αβκοσιάν εμείς καλά περνούμεν.*

Έχω την άποψη ότι στο όνομα Αβκοσιά (πιο ορθό θα ήταν Αβκοτσιά) υπόκειται το όνομα Ευδοκία, η οποία στην κυπριακή διάλεκτο είναι γνωστή ως Ευτοτσιά που με τροπή του Ευ > Αυ (όπως Εφτακώμη > Αφτακώμη, Ευφράτης / Αφράτης / Αφρίτης, εβγάνω > αβγάσιμον, εκβολή > αβκολιά) γίνεται Αυτοτσιά – Αυτοσιά και κατά παρετυμολογία προς το αβκόν γίνεται Αβκοτσιά – Αβκοσιά.

Κ. Γ. Γιαγκουλλής

8

Για τον Ζήωνα Ευσταθίου

Ελάχιστα πράγματα γνωρίζουμε για τον Ζήωνα Ευσταθίου, τον έμπορο που επιδίωξε να συνδυάσει τον λόγιο και τον κερδωό Ερμή. Το όνομά του είναι κυρίως γνωστό από τους διαγωνισμούς ποίησης και διηγήματος που χρηματοδότησε επανειλημμένα στις αρχές της δεκαετίας του 1950 μέσω του περιοδικού *Κυπριακά Γράμματα*. Στο ίδιο περιοδικό δημοσίευσε ποιήματα, ενδιαφέροντα αφηγήματα που τοποθετούνται στη νότια Αφρική και μεταφρασμένο άρθρο για τον υπερρεαλισμό.

Σύμφωνα με στοιχεία που συγκέντρωσε ο Ανδρέας Κ. Φυλακτού, ο Ζ. Ευσταθίου γεννήθηκε στην Έμπα της Πάφου την 1η Ιανουαρίου 1917. Φοίτησε στο Ελληνικό Γυμνάσιο Πάφου, από το οποίο αποφοίτησε το 1934 με βαθμό άριστα. Έζησε το μεγαλύτερο μέρος της ζωής του στην Ταγκανίκα, όπου ασχολήθηκε με εμπορικές επιχειρήσεις. Σε προχωρημένη ηλικία εγκαταστάθηκε στην Αθήνα όπου διηύθυνε εφοπλιστικό γραφείο. Πέθανε στην Αθήνα στις 27 Ιουλίου 1999 και τάφηκε στο Α' Νεκροταφείο Αθηνών.

Από το βιογραφικό σημείωμα του Ζ. Ευσταθίου στη συλλογική έκδοση *Κύπριοι συγγραφείς από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα* (τόμ. 1, Λευκωσία, Χρ. Ανδρέου, 1982-1983, σ. 262), αξίζει να μεταφέρουμε εδώ και τα παρακάτω στοιχεία: Κατά τη διαμονή του στην πόλη Αρούσια της

Ταγκανίκα «διετέλεσε πρόεδρος της εκεί ελληνικής παροικίας και υπήρξε ο πρωτεργάτης έκδοσης του μηνιαίου περιοδικού της παροικίας *Μήνυμα*».

Από επιστολή (Αθήνα 20 Ιουνίου 2005) που μας έστειλε η συγγραφέας Μαργαρίτα Δαλμάτη, αποσπούμε την παρακάτω ενδιαφέρουσα μαρτυρία για το πρόσωπο του Ζ. Ευσταθίου:

Είχα πάρει το «Έπαθλο Ευσταθίου» στον ποιητικό διαγωνισμό των *Κυπριακών Γραμμάτων* στις αρχές της δεκαετίας του '50, μ' άλλα λόγια, εδώ και ...μισόν αιώνα! Ο Ζήνων έμενε στην Arusha της Ταγκανίκας, μια ωραία πόλη, όπως μου έλεγε, που είχε ιδρυθεί στα μισά της δεκαετίας του '20. Τον είχα συναντήσει μόνον δυο φορές στη ζωή μου. Την πρώτη, στην Ιταλία (όπου την δεκαετία του '50 σπούδαζα: τα πρώτα πέντε χρόνια μουσική στη Ρώμη και παλαιολογία στην Κρεμόνα, και τα υπόλοιπα πέντε ήμουν Λέκτωρ Νεοελληνικών στο Πανεπιστήμιο του Παλέρμου στη Σικελία). Είχε έρθει να με βρει στην Κρεμόνα. Από τους σπάνιους πνευματικούς ανθρώπους, με πηγαία ευγένεια και σεμνότητα, χωρίς ίχνος αυτοπροβολής. Ένας πραγματικός ευπατριδής του πνεύματος και πολύ ταλαντούχος. Ενδιαφερόταν όχι μόνο για τη λογοτεχνία αλλά και για τη ζωγραφική, για τη μουσική. Ένας άνθρωπος καλλιεργημένος, πολιτισμένος, φίλος. Ύστερα από μερικά χρόνια τον συνάντησα και στην Αθήνα, στην Κηφισιά, σ' ένα τραπέζι που μας είχε καλέσει ο Νίκος Κρανιδιώτης. Ήταν η μόνη – και η τελευταία – φορά που είχαμε βρεθεί μαζί όλοι οι φίλοι: ο Κώστας Προυσής, ο Ανδρέας Ιωάννου, ο ζωγράφος ο Διαμαντής, ο Τάκης Φραγκοϋδής –όλοι με τις γυναίκες τους. Μια βραδιά αξέχαστη.

Μ-Φ

89

Διάλογος ποιητών

Ο ποιητής Θεοκλής Κουγιάλης μάς παραχώρησε από το αρχείο του τρία μικρά ποιήματα που γράφτηκαν στις 29 Νοεμβρίου 1971 σε σχολείο της Λευκωσίας, όπου υπηρετούσαν ως δημοδιδάσκαλοι ο Μάνος Κράλης, ο ίδιος ο Θ. Κουγιάλης και η Ειρήνη Παναγή - Τσουλλή. Παραθέτουμε τα αδημοσίευτα αυτά κείμενα, που συνιστούν ένα ποιητικό διάλογο με βασικό θεματικό άξονα το καβαφικής προέλευσης (;) μοτίβο του εγκλεισμού της ανθρώπινης ψυχής στα τείχη της απομόνωσης ή της διαφυγής της από αυτά με τη συμβολή της μνήμης ή της φαντασίας:

ΕΠΙΓΡΑΜΜΑ

Άλοίμονο σέ κείνουσ
πού κάνανε σκοπό να χτίζουν τείχη
γύρω απ' τίς ψυχές πού τίς χαράκωσε
και τίς όμορφηνε
ή Ποίηση κι ό πόνοσ.

Θ. Κουγιάλης

Υ.Γ. Νά διαβαστή και νά επιστραφῆ στόν ιδιοκτήτη. Αύστηρῶσ προσωπικόν.

*

Ὁ Λύ Τσάο Τσί ἦτο παρὼν πού χτίζανε τὰ σινικά τείχη
καί θάβαν στά θεμέλια τους σφαγμένους τούς αἰχμαλώτους.

– Ποιά μνήμη σ' ἔφερε, ψυχή,
Πίσω στά χρόνια τοῦ Τζενκίνς;

Μάνος Κράλης

*

Ἡ νύκτα σά μαῦρο φύλλωμα κατέβηκε
νά κλείση γιά στερνὴ φορά τὰ βλέφαρά σου.
Τὰ τείχη ὑπάρχουν. Ἡ ψυχὴ πού λευτερώθηκε
βόσκει μέ τίς λεοπαρδάλεις.

Εἰρήνη Παναγιῆ-Τσουλλῆ

Μ-Φ

§

Ἐπανόρθωση ἀνακριβείας καί ἐπισήμανση παρερμηνείας

Στό σημείωμα «Ἡ ἐπικουρία τῶν παπαδιαμαντικῶν μεταφράσεων...», πού δημοσιεύτηκε στό τχ. 18 τῶν *Μικροφιλολογικῶν*, ἡ φράση «Ἐπειδὴ ὅμως φαίνεται πὼς ὁ κ. Σωνιέ δέν ἔχει πεισθεῖ γιὰ τὴν ἀστοχία του στὴν ἐρμηνεία τοῦ «ν' ἀποπλάνησι»», εἶναι ἀνακριβής καί ὀφείλω νά ἐπανορθώσω. Στό βιβλίο τοῦ κ. Σ. Ἐωσφόρος καί ἄβυσσος. Ὁ προσωπικὸς μῦθος τοῦ Παπαδιαμάντη ὑπάρχει (σ. 81) ἢ ἐξῆς ἐκτενῆς ὑποσημείωσι:

Στό ἔργο τοῦ Παπαδιαμάντη τό ρῆμα ἀποπλανῶμαι ἔχει συνήθως τὴν ἔννοια τοῦ περιπλανῶμαι, ἔννοια λιγότερο ἔντονη. Ὁ τίτλος τοῦ ὕγδου κεφαλαίου τοῦ Γ' μέρους τοῦ μυθιστορήματος Ἡ Γυφτοπούλα «Ἡ ἀποπλάνησις» π.χ. ἀναγγέλλει ἀπλῶς τίς περιοδεῖες τοῦ Πλήθωνα ἀνά τὴν Ἑλλάδα. Τό ἴδιο ρῆμα ἀποκτᾶ ἀντιθέτως ἐδῶ, σέ σχέση μέ τὰ ἄλλα δύο ρήματα, τὴ δυνατὴ ἔννοια τοῦ: χάνω τό δρόμο μου.

Μολονότι ἡ ὑποσημείωσι περιέχει πάλι μιὰ σοβαρὴ παρερμηνεία καί παρ' ὅλο πού ὁ κ. Σωνιέ δυσκολεύεται νά ομολογήσει ἀπὸ τοῦ μεταδιδάκτηκε τὴ σωστὴ σημασία τοῦ ἀποπλανῶ - ἀποπλανῶμαι, ὀφείλω νά ὀμολογήσω πὼς ἡ ἔμμεσι, ἔστω, παραδοχὴ ὅτι τό «ν' ἀποπλάνησι» στὸν «Ἐρωτα-ἦρωα» δέν ἔχει ἐρωτικὴ σημασία εἶναι ἓνα βῆμα πρὸς τὴν ἀληθινὴ γνῶσι τῆς παπαδιαμαντικῆς γλώσσας. Ἄλλο μισό (βῆμα) θά ἦταν ἂν, ξαναδιαβάζοντας προσεχτικὰ τό κεφάλαιο «Ἡ ἀποπλάνησις» τῆς Γυφτοπούλας, παραδεχόταν πὼς εἶναι ἀφύσικο μέ τέτοια λέξι νά ἀναγγέλλονται «ἀπλῶς οἱ περιοδεῖες τοῦ Πλήθωνος ἀνά τὴν Ἑλλάδα». Στὴν περίπτωσι αὐτὴ ὁ Παπαδιαμάντης θά ἔγραφε «Περιπλάνησις» ἢ κάτι παρόμοιο. Ὁ ἀπροκατάλητος ἀναγνώστης ἀπὸ τό ἐνύπνιο καί μόνο τοῦ Πλήθωνος ἔννοεῖ πολὺ καλὰ ποιῶ εἶδους ἀποπλάνησι ὑπαινίσσεται ὁ μυθιστοριογράφος.

Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος

§

“What’s in a name?”

Σε άρθρο μου στα *Μικροφιλολογικά* (τχ. 15, Άνοιξη 2004, 29-33), παρουσιάζα την άγνωστη εισαγωγή του μυθιστορήματος *Τα Δυο Αδέρφια* του Ψυχάρη. Όπως ανέφερα, η εισαγωγή αφιερώνεται στην κυρία Επισκοπόπουλου (σύζυγο του Νικολάου ή Nicolas Ségur). Η Μ. Θεοδοσοπούλου σε κείμενό της με τίτλο «Βουτυράδες» στην εφημερίδα *Εποχή* (18 Απριλίου 2004, 23-24), σημειώνει ότι παραφθείρω το όνομα της αποδέκτριας της αφιέρωσης (24). Η παρατήρηση όμως αυτή δεν είναι σωστή καθώς εμπεριέχει ένα μέρος μόνο της αλήθειας. Αν και δε διαφωνώ ότι η σύζυγος του Επισκοπόπουλου ήταν η Κάκια, το γένος Διομήδη-Κυριακού, ο Ψυχάρης στην αφιέρωση του βιβλίου του την αναφέρει ως Κάτια Ν. Επισκοπόπουλου.⁹ Στην εισαγωγή, εξάλλου, αναγράφεται ως Κ.Ν. Επισκοπόπουλου (και στο χειρόγραφο κείμενο και στην δημοσιευμένη παραλλαγή του στο *Νουμά*).² Ο Ψυχάρης βέβαια δεν θα αγνοούσε το όνομα της φίλης του. Μπορούμε να κάνουμε τις παρακάτω υποθέσεις γι’ αυτήν τη διαφοροποίηση: είτε ότι ακολουθούσε τη γαλλική προφορά του ονόματος είτε ότι έτσι την αποκαλούσε ο ίδιος. Επίσης ήθελα να επισημάνω ότι δε λησμόνησα να αναφέρω το όνομα του πατέρα της, καθηγητή Α. Διομήδη-Κυριακού, απλώς, σ’ ένα σύντομο μελέτημα επικεντρώνεται κανείς στα βασικά σημεία που θέλει να θίξει. Στην συγκεκριμένη περίπτωση, θέλησα να παρουσιάσω συνοπτικά αυτή την εισαγωγή και να αναδείξω το υπονομευτικό χιούμορ του συγγραφέα της.

Ένα βασικό σημείο της εισαγωγής είναι ο τρόπος με τον οποίο εκφράζει ο Ψυχάρης τη δυσαρέσκεια και την πικρία του για την εσκεμμένη αποσιώπηση του δικού του ονόματος από τον Επισκοπόπουλο στην ανταπόκριση που έστειλε εκείνος στην Ελλάδα για τις τελετές των αποκαλυπτηρίων του αγάλματος του Ernest Renan, την περίοδο που ήταν φιλοξενούμενος του Ψυχάρη στο εξοχικό του στο Rosmaramon. Σημείωνε χαρακτηριστικά: «Αναγκάστηκε να μην ταναφέρη κάνε πως κατέβηκε, ή κατέλυσε, που λέει στον Ψυχάρη, γιατί αν έβαζε τον Ψυχάρη με τόνομά του, πιθανό να πάθαινε κι ο πεθερός μου, που γλύτωσε χάρη στην παράλειψή του καταραμένου ονομάτου (δ’ - ε’) (η αναφορά είναι από το χειρόγραφο κείμενο με την ορθογραφία του συγγραφέα).

Αυτά τα θυμήθηκα μετά από δύο χρόνια διότι κατά τύχη ξανακοίταξα την κριτική της Θεοδοσοπούλου και το κείμενό της με βοήθησε σε μια μελέτη μου με την ανάδειξη ενός άλλου ονόματος. Συζητώντας στην ίδια κριτική ένα άλλο «μικροφιλολογικό» εκείνου του τεύχους, η Θεοδοσοπούλου δίνει χρήσιμες πληροφορίες για τους «Βουτυράδες» (Νικόλαο Β. Βωτυρά και Σταύρο Βουτυρά) και προτείνει ως συγγραφέα μιας φράσης που ενσωματώνει ο Ψυχάρης στο *Ταξίδι μου*, τον Σταύρο Βουτυρά, εκδότη της Κωνσταντινολιτικής εφημερίδας «Νεολόγος» κατά την περίοδο 1866-1897. Πράγματι η υπόδειξη φαίνεται να ταιριάζει με τα στοιχεία που προσφέρει το κείμενο του Ψυχάρη.

Στο κεφάλαιο με τίτλο “Cabinet de Lecture”, ο αφηγητής του *Ταξιδιού*, ο οποίος ζει στο Παρίσι, βρίσκεται στην Κωνσταντινούπολη-πρώτο σταθμό του ταξιδιού του-για την πραγματοποίηση γλωσσολογικών ερευνών και επισκέπτεται μία λέσχη για να ενημερωθεί από τις τοπικές εφημερίδες για τα νέα της περιοχής. Αρχίζοντας το διάβασμά του, ανακαλύπτει έκπληκτος ότι πολύ λίγα κατανοεί και νιώθει ταυτοχρόνως σα να βρίσκεται ακόμη στο Παρίσι, διαβάζοντας γαλλικές εφημερίδες. Σκέφτεται ότι ίσως ευθύνονται οι καθαρευουσιάνικες εκφράσεις των εφημερίδων που μοιάζουν με κακομεταφρασμένα γαλλικά ή γερμανικά και για να το αποδείξει παραθέτει μια σειρά τέτοιων λέξεων και φράσεων με τις αντίστοιχες «μεταφράσεις» τους. Κλείνοντας αυτό το μικρό σημείωμα, επισημαίνω πάλι το χιούμορ με το

οποίο ο Ψυχάρης εκφράζει την κριτική του και αναφέρει τη χαρακτηριστική επίμαχη φράση (που αποδίδεται στο Σταύρο Βουτυρά): «Να αποθέσει το καταπληκτικόν ηθικόν κύρος της ροπαλοφορικής ετυμολογίας», για την οποία δίνεται η παιγνιώδης εξήγηση: «Δε μεταφράζεται σε καμιά γλώσσα-μήτε στην καθαρέβουσα».³

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Βλ. Γ. Ψυχάρης, *Τα δυο αδέρφια*, Αθήνα, Εστία, 1911. Επίσης και Γ. Ψυχάρης, *Στον ίσκιου του πλατάνου, Τα δυο αδέρφια*: Άπαντα 3, επιμ. Ν. Βρεττάκος, Αθήνα, Μακεδονικές Εκδόσεις, 1955.
2. Βλ. Γ. Ψυχάρης, *Τα δυο αδέρφια*, χειρόγραφο υπ' αριθμ. 4976, Μπενάκειος Βιβλιοθήκη, 1903 και Γ. Ψυχάρης, "Αφιερωτικό Γράμμα", περ. *Νουμάς*, 77 (4 Ιανουαρίου 1904) 7-12, 78 (11 Ιανουαρίου 1904) 5-8, 79 (18 Ιανουαρίου 1904), 4-8.
3. Βλ. Γ. Ψυχάρης, *Το Ταξίδι μου*, επιμ. Α. Αγγέλου, Αθήνα, Εστία, 1993, σ. 72.

Γεωργία Πατερίδου

Επιστολή Ι

Μαρούσι, 6 Φεβρουαρίου 2006

Στο τεύχος 17 (άνοιξη 2005) των *μικροφιλολογικών*, και στη σελίδα 41, διάβασα ανακοίνωση του κ. Θανάση Παπαθανασόπουλου με τίτλο «Αθησαύριστο κείμενο του Σικελιανού». Το όντως αθησαύριστο κείμενο που φέρει τον τίτλο «Γνώμες εξεχόντων Ελλήνων για το περιοδικό μας» δημοσιεύτηκε, όπως σημειώνει και ο κ. Παπαθανασόπουλος, στις 16-8-1947 στη σ. 127 στο περιοδικό «Ο Θησαυρός των παιδιών». Μόνον που ο κ. Παπαθανασόπουλος μάλλον ξέχασε ότι το είχε στο παρελθόν ξαναδημοσιεύσει ο ίδιος το 1983 στο περιοδικό *Νέα Εστία* (τ. 114^{ος}, τχ. 1352, σ. 1350) υπό τον τίτλο «Η γνώμη του Σικελιανού για το περιοδικό» καθώς δημοσιεύτηκε μαζί με άλλο αθησαύριστο κείμενο κάτω από πρόλογο που ακολουθεί: «[...] Με το «Ελληνόπουλο», που είχε στο μεταξύ πάρει το νέο όνομα «Θησαυρός των Παιδιών», ο Σικελιανός είχε άλλη μια επαφή στο τεύχος του 27 της 16-8-1947. Εκεί έδωσε τη γνώμη του για την ποιότητα του περιοδικού ύστερα, προφανώς, από αίτημα της διεύθυνσης. - Θανάσης Παπαθανασόπουλος».

Λέω λοιπόν πως «μάλλον ξέχασε», γιατί σας γράφει: «Προ μηνός όμως έπεσα πάνω σε νέο, μικρής έκτασης αυτή τη φορά, αθησαύριστο κείμενο του Σικελιανού, που αποτελεί έκφραση γνώμης του για το θαυμάσιο παιδικό περιοδικό *Ο Θησαυρός των Παιδιών*, που εκδιδόταν στην Αθήνα από τον εκδοτικό οίκο Δημητράκου (1945-1955). Το κείμενο αυτό φάνηκε στο τεύχος 27 της 16-8-1947, σελ. 127 και έχει ως εξής: ...» για κείμενο που είχε δημοσιεύσει 25 χρόνια πριν.

Το ίδιο συμβαίνει και με τα σχετικά που σας γράφει για το «αθησαύριστο» κείμενο που έστειλε στο περιοδικό *Ακτή* και που δημοσιεύτηκε το καλοκαίρι του 2005, μόνο που το κείμενο και θησαυρισμένο υπηρξε και την οργή του Γ.Π. Σαββίδη προκάλεσε (βλ. *Νέα Εστία*, τ. 114, τχ. 1348 1/9/1983, σ. 1048). Αλλά αυτό θα το συζητήσω με την *Ακτή*.

Πέραν τούτου, που σημαίνει πως όλοι μας πρέπει να είμαστε προσεκτικοί για να μην παραπληροφορείται ο αναγνώστης (τα κείμενα παρουσιάζουν και μικροδιαφορές), θέλω να σας διαβεβαιώσω πως εκτιμώ ιδιαίτερα την ποίηση του κ. Παπαθανασόπουλου καθώς και τις άοκνες ερευνητικές του προσπάθειες.

Με τιμή
Ρίτσα Φράγκου - Κικιλία

Κύριε Καθηγητά,²

ἀναφέρομαι σὲ μιὰ διατύπωσή σας σὲ «ροϊκὸν ἀγγελιοερατικὸν κύριον λογοτεχνίαν» καὶ τὴν ὑποτιθέμενη κριτική του. Ἄν ἔτσι ἔχει τὸ πρᾶγμα γιατί δὲν παραθέσατε καὶ τὸ ὄνομά του, ἀλλὰ καὶ τὰ συγκεκριμένα «ἀμαρτήματα» σας τὰ ὁποῖα καυτηρίασε ὁ... ἱερο-ἔξεταστής; Ἔτσι θὰ ἔκρινε καὶ τὸ ἀναγνωστικὸ κοινὸ ἐπὶ τῆς οὐσίας.³

Κι ἂν ἡ ὑποτυπωδῶς συγκεκρικαλυμμένη ἀποστροφή σας ἀφορᾷ τὸ άτομο ποὺ νομίζω ἐννοεῖτε, ἐκπλήσσομαι. Ἄν ἀνακαλῶ σωστά, ἡ ἀρνητικὴ κριτικὴ του δὲν ἀφοροῦσε τὴν «δημοσιογραφικὴ παρουσιάσή» σας (ὅπως λέτε) ἀλλὰ τὶς ἀπόψεις σας γιὰ τὴν «κυπριακὴ λογοτεχνία»,⁴ ἕνα δημοσίευσμά σας στὸ Ἄντι (ἄλλης ἡμερομηνίας ἀπὸ αὐτὸ ποὺ γράφετε),⁵ καὶ μιὰ «Σύνοψη» σας σὲ δυὸ συνέχειες στὴν *Καθημερινή*⁶ ἡ ὁποῖα ἄλλωστε «σύνοψη» σας εἶχε ἐπικριθεῖ καὶ ἀπὸ τὸν Καθηγητὴ τοῦ Καποδιστριακοῦ κ. Π. Δ. Μαστροδημήτρη.⁷ Γιατὶ λοιπὸν τὰ βέλη στράφηκαν ἄλλου, ἐνῶ ἄλλως ἔχουν τὰ δεδομένα;⁸

Ἄν εἶχατε τουλάχιστον διεξέλθει τὴ βιβλιογραφία θὰ βλέπατε πὼς ὁ (τάχα) μήκατονομαζόμενος εἶχε ὑποστηρίξει τὶς ἴδιες ἀπόψεις⁹ καὶ ἀπὸ τοῦ βήματος τοῦ βου Πανελληνίου Συνεδρίου τῆς Ἑλλ. Φιλ. Ἑτ.,¹⁰ τὸ 1995,¹¹ μὲ σχετικὴ Εἰσήγησή του (ποὺ μετέπειτα κυκλοφόρησε ἀπὸ τὶς ἐκδ. Καρδαμίτσα),¹² καὶ ἀπὸ ὅσο γνωρίζω δὲν τὶς ἀντικρούσατε ποτέ. Κι ἂν εἶχατε ἔστω κοιτάξει τὸ ἐλληνικὸ *Who's who*¹³ τοῦ 2004 δὲν θὰ καταφεύγατε, σκιαμαχώντας, στά... προσδιοριστικά σας («ἡ ἀπαξίωση περιλαμβάνει μιὰ δόση φθόνου»,¹⁴ ἐλέχθη), καὶ θὰ μαθαίνατε καὶ λίγα παραπάνω γι' αὐτὸν καὶ τὶς... ἱερουργίες του, χωρὶς νὰ κινδυνεύετε νὰ πληροφορηθεῖτε καὶ σεῖς ἀπὸ σπόντα καὶ μεθεορτίως, ὅσα ἐνδεχομένως ἐν εὐθέτω χρόνῳ θὰ σᾶς σούρει (ἢ σύρει, - ἐν ἐδωλίῳ) - ἢ νὰ τύχετε μιᾶς ροῦθιας¹⁵ δημοσίευσης. Δεινὰ τὰ ἐκ καθέδρας.

Ὅσο γιὰ τὰ ἀκροτελεύτια σας περὶ Ἑλλαδο-Κυπριακῆς «δημοσιοσχεσίτικης συναλλαγῆς»,¹⁶ κ.τ.π., στοὺς συνειρμούς τοῦ ἀναγνωστῆ λειτουργοῦν ὡς αὐτεπίστροφα -ἀφοῦ κιάλας οἱ προσηγηθεῖσες ἐπαινετικές¹⁷ σας μνήμες, θαψιλῶς μοιρασθεῖσες, ἀνακαλοῦν τὴν ἀποψη τοῦ ψυχιάτρου Leslie Farber.¹⁸

Καὶ γιὰ τὸν Βυζαντινὸ: «σὺ δέ, ὦ κράτιστε βασιλεῦ Θεοδόσιε, συλλήβδην εἰπεῖν πᾶσαν ἐπήσκησας ἀρετὴν διὰ θεοῦ, ἀλουργίδα δὲ καὶ στέφανον... ὅθεν ἐκάστοτε ποιητὰ καὶ συγγραφεῖς καὶ τῶν σῶν ὑπάρχων οἱ πλείους καὶ τῶν λοιπῶν» (Σωζ.Σχ.).¹⁹

Ἀκουέτω τὸν φίλιο-λόγο
[ἀρχικά] Γ.Α.²⁰

Κοινοποίηση: ὅπου δεῖ²¹

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Ἐπιστολὴ πρὸς ἄρθρογράφο τῶν *Μικροφιλολογικῶν*, σὲ σχέση μὲ τὸ ἄρθρο του «Μιὰ ἐπιστολὴ τοῦ Θεοδόση Νικολάου (4.5.1983)», στὸ τεῦχος 18. Οἱ ἀναφορὲς τῆς ἀρχικῆς ἐπιστολῆς (σὲ ἀτονικὸ μάλιστα σύστημα γραφῆς) ἐπεξηγοῦνται σὲ ὑποσημειώσεις στὴ μεταγραφὴ αὐτῆ.

2. Συνάγεται πὼς ἡ ἐπιστολὴ εἶχε ὡς παραλήπτη τὸν Γ. Κεχαγιόγλου, Καθηγητὴ στὸ ΑΠΘ.

3. Ἐπὶ τῶν ἐκατέρωθεν ἀπόψεων - ἐὰν βεβαίως εἶχαν περιληφθεῖ στὸ κείμενο (βλ. περαιτέρω).

4. Βλ. Γ. Κεχαγιόγλου, «Γραμματολογικὰ ζητούμενα τῆς κυπριακῆς λογοτεχνίας: μερικὰ πρῶτα ἀξιώματα», *Ἀντί*, ἀρ. 3, 1990, σσ.139-150. Ὁ Γ. Κεχαγιόγλου ἦταν καὶ «σύμβουλος» καὶ παρέσχε «πολύτιμες ὑποδείξεις» στὸ «Σχεδιάγραμμα τῆς νεότερης κυπριακῆς λογοτεχνίας 1878-1982» τοῦ Φ. Σταυρίδη (περ. *Ἀντί*, ἀρ.236, 8.7.1983, σσ.30-37).

5. Στὸ *Ἀντί*, ἀρ.236, 8.7.1983 (καὶ ὄχι στὸ τχ. 222, ὅπως ἀναγράφει ὁ Γ. Κεχ.). *Lapsus* μήπως;

6. Στὴν *Καθημερινή* (8.1.1989, στὴ σ.18, καὶ 15.1.1989, στὴ σ.18), ὑπὸ τὸν τίτλο «Συνοπτικὸ πανόγραμμα τῆς σύγχρονης κυπριακῆς ἀνοιξῆς, 1955-1988» ὅπου καὶ πάλιν ἀποκλείονταν Κύπριοι τὴν καταγωγή οἱ ὁποῖοι ὅμως τύχαινε τότε νὰ ζοῦν στὸ ἐξωτερικόν, κατὰ τὴν πρακτικὴ καὶ τοῦ κυπρια-

- κοῦ ὑπουργείου Παιδείας. Αναφέρεται λ.χ., σὲ σχέση με ἀπονομὲς βραβείων στὴν Λευκωσία, πὼς ἐξαιρούνται ἐκδόσεις «λογοτεχνιών ποὺ δὲν διαμένουν μόνιμα στὴν Κύπρο» (σικ). Βλ. λ.χ. ἐφημ. Νέα (Λευκωσία, 24.2.1987, σ.15).
7. Βλ. Π.Δ. Μαστροδημήτηρ, «Ἡ Κυπριακὴ λογοτεχνία», *Καθημερινή*, 24.2.1989, στή σ.18. Χαρακτηριστικὰ ἔγραψε ὁ Καθηγητὴς Μαστροδημήτηρ: «ἄς ἀφήσει ἔξω ἀπὸ τὶς ἔριδες τῶν λογίων, κλάδο ἀρεστὸν στὸν Γ.Κ(εχαγιόγλου), τὸ τεμαχισμένο σῶμα τῆς Κύπρου. Πολλὰ ἔχει ὑποφέρει ἡ Κύπρος ἀπὸ τὸ 'ἐνδιαφέρον' κάποιων Ἑλλαδιτῶν...».
8. Τὸ ἄρθρο τοῦ Γ. Κεχ. περιλαμβάνει ὑπονοούμενα καὶ ἀναφορὰς, ἡ ἀξιοπιστία τῶν ὁποίων εὐκολα ἐλέγχεται. Οὐδέποτε τοῦ ἔγινε ἀπὸ τὸν ὑποτιθέμενο ἐπικριτὴ τοῦ ὁποιαδήποτε ἀρνητικῆ κριτικῆ σὲ «δημοσιογραφικὴ παρουσίαση» του, ἢ γιὰ μιὰ «πρῶτη προσωπογραφικὴ δοκιμὴ» του, ὅπως τὸ ἄρθρο του ἀναληθῶς ἀναφέρεται.
9. Βλ. λ.χ. «Ὅρθὸν κλέφτικον (ἢ «σφηλικούντρι»;)». *Ἀκτῆ*, ἀρ.5, 1990.
20. Πρόκειται γιὰ τὴν Ἑλληνικὴ Φιλοσοφικὴ Ἑταιρεία.
31. Λάθος ἔτος. Ἡ ὀρθὴ ἡμερομηνία εἶναι 1994 (συγκεκριμένα: 18-20 Μαΐου τοῦ 1994).
42. *Αἰσθητικὴ καὶ Θεωρία τῆς Τέχνης*, ἐκδ. Καρδαμίτσας, 1994 (βλ. ἐκεῖ τὴν ἐπὶ τοῦ θέματος Εἰσήγησι «Ἑλληνικὴ λογοτεχνία - Ἰδιαιτερότητα ἢ περιχαράκωσις;», σσ.137-147).
53. *Who's Who*, ἐκδ. Μέτρον, 2004.
64. Ἄποψη τοῦ Πῶλ Βαλερού. Πρβ. καὶ *Magis odio quam praesidio* [πλεῖστον μίσους ἢ ὑπεράσπιση].
75. Ὑπονοεῖται ἐδῶ ἢ ὑπὸ τὸν Ἑμμ. Ροῖδη ἀρνητικὴ κριτικὴ γιὰ κάποιον πανεπιστημιακοῦ. Νὰ δύο ἀποσπάσματα ἀπὸ ὅσα ἔγραψε σχετικὰ ὁ Ροῖδης: «τὸ ἐν ἀρ. ... τῆς Α... ἄρθρον εἶναι τὸ μόνον ὅπερ ἐγράψαμεν περὶ τοῦ βιβλίου του, ἀφοῦ ἀνέγνωμεν αὐτὸ ὀλόκληρον, τὸ δὲ ἄλλο, τὸ ὁποῖον οὐδὲ εἶδομεν, ἐγράψεν ἄλλος ἐπικριτὴς, ἰ... τὸ ὄνομα, διδάσκαλος τὸ ἐπάγγελμα, ὄν οὐδ' ἐκείνον γνωρίζομεν ὥστε ὁ ἀξίξιμος κ. Σ... εἰ μὲν ἄνευ πληροφορίας ἐταύτισε τοὺς δύο ἐπικριτάς, ἔπραξε μεγάλην ἀπερισκεψίαν. εἰ δὲ ὡς ἐβεβαίουν οἱ ἐκδόται τῆς Α... εἰδοποιήθη ὑπ' αὐτῶν, ὅτε ἐνεγείρισεν αὐτοῖς ἰδιοχειρῶς τὸ ἄρθρον του, τότε ἐν γνώσει... λέγει πράγματα ἅτινα δὲν εἶναι ἀληθῆ» (*Ἀπαντα Ἑμμανουὴλ Ροῖδη*, Τόμος Α, σ.46) καὶ (ἐὰν) «Καθηγητοῦ Πανεπιστημίου βιβλίου περιέχου τὸ ἥμισυ τῶν ὄσων ἐσημειώσαμεν ἢ τὸ δέκατον τῶν ὄσων δὲν ἐσημειώσαμεν ... ἡ δὲ ἔδρα του ἤθελε τρίξει» (σ.59).
16. Γιὰ τὸν ἄξονα Θεσσαλονίκης-Λευκωσίας, καὶ γιὰ τὶς εὐτελεῖς ἔριδες καὶ συναλλαγές, βλ. τὴν ἄποψη τοῦ Καθ. Μαστροδημήτηρ ὁ.π.. σμ. 7.
87. Μεταθανατικῶς, ἀφοῦ σχεδὸν ὅλες ἀφοροῦν σὲ μεταστάντες. Βλ. καὶ ἐπισήμανση τοῦ Κ. Γεωργιοπούλου στὰ ἀθηναϊκὰ *Τὰ Νέα*, πὼς οἱ «ἐπώνυμοι» δὲν λέγουν ἓνα καλὸ λόγο γιὰ κάποιον ἐνόσω αὐτὸς βρίσκειται στὴ ζωή...
98. Ἡ πλησιέστερη ἀναφορά τοῦ Farber ἔχει μᾶλλον ἐφαρμογὴ στοὺς ἐπαίνοους: «Ἡ ἐπίθεση τοῦ φθόνου στὸ ἀντικείμενόν του... ἐξυπηρετεῖ ὄχι μόνον τὴν ἀνάγκη του νὰ ἐπιβληθῆ μετ' ἑνδύμα τοῦ θαυμασμοῦ, ἀλλὰ καὶ τὸν πόθο τοῦ φθονεροῦ νὰ κατέχει τὴν ιδιότητα ποῦ ἀρχικὰ ὑποδαύισε τὸν φθόνον του» (Βλ. καὶ «Ἡ πυραμίδα τοῦ φθόνου», *Βιβλιοθήκη*, 2.12.2005, σ.2).
109. *Σαλαμάνου Ἐρμεῖου Σωζόμενον Σχολαστικὸν Λόγος...*, π.1.3.1 - 1.3.5.
20. Γελῶν Ἄγγελος (.)
21. Προδῆλως ὑπονοεῖται καὶ ἡ ἀποστολὴ σὲ ἔντυπα.

Συχνὰ ξεχνάμε, κάποτε συγγέουμε, ἢ ondan dir

Ἡ ἐπιστολὴ τοῦ κ. Ρόη Παπαγγέλου ἀποδεικνύει, καταρχὴν, τί φέρνει ἀναπόφευκτα ἡ ἡλικία μας: οὔτε ἡ ἀφετερία τῆς συγκεκριμένης ἀναφορᾶς μου στο προηγούμενο τεύχος τῶν *Μικροφιλολογικῶν* ἀναγνωρίζεται, οὔτε ἡ σύγκριση με ἄλλη, ἐντελῶς ἀσχετη, ἀποφεύγεται. Γι' αὐτό, ἀς μείνω στο πιο ουσιώδες καὶ εὐπρόσδεκτο τῆς ἐπιστολῆς: τὴν τιμητικὴ, γιὰ τὸν Θ. Νικολάου, φίλια κατακλείδα.

Κατὰ τὰ ἄλλα, δὲν θὰ σχολιάσω οὔτε τώρα οὔτε μελλοντικὰ τὰ ὑπόλοιπα «σφηλικούντρια» τοῦ κ. Ρ. Π., ὅπως π.χ., τὶς ἀνοίξεις ἀπειλῆς διῶξεως, τὴ θορυβῶδη ἐκφραση διακαῶν πόθων γιὰ συμπεριληψη σὲ υποτιθέμενους «κανόνες» λογοτεχνίας καὶ κριτικῆς, ἢ τὴν κακοφορμισμένη ἐπανάληψη ἐπιθέσεων ἐναντίων ὄσων προτιμῶν τὸν ὄρο «Κυπριακὴ λογοτεχνία»: ὅπως ἀπέδειξαν πρόσφατα καὶ ἄλλοι, Ἀκτοπλόοι ἀρθρογράφοι, «τον Ἀράτη κι ἀν τον πλένεis, το σαπούni σου χαλάs».

Γιώργος Κεχαγιόγλου

Προσθήκες και διορθώσεις στη βιβλιογραφία του Γιώργη Παυλόπουλου

Με αφορμή την πρόσφατη *Βιβλιογραφία 1940-2005 Γιώργη Παυλόπουλου* (μικροφιλολογικά τετράδια 5, Λευκωσία 2005) του Γιάννη Ξούρια, να ληφθούν υπ' όψη οι εξής προσθήκες και διορθώσεις:

1. Σπύρος Πρίφτης, *Το κυνήγι-Πολυτεχνείου Επιτάφιος 1973-1983* (1983). [Ανάμεσα στις οφειλές προς παλαιότερους ποιητές που αναγνωρίζει ο Σπ. Πρίφτης είναι και αυτή προς τον Γ. Παυλόπουλο.]

2. Υποθέτω ότι από παραδρομή καταχωρήθηκε λανθασμένα η χρονολογία στην οποία δημοσιεύτηκε η βιβλιοπαρουσίαση του Κώστα Σταματίου για τα *Αντικλείδια* του Γ. Παυλόπουλου, στην εφημ. *Τα Νέα* (αρ. 393). Το ορθό είναι ότι δημοσιεύτηκε στις 21 Ιανουαρίου 1989 και όχι στις 21 Αυγούστου 1989. (=Κώστας Σταματίου, *Το βιβλίο και ο χρόνος: Α' 1979-1987, Β' 1998-1991*, εκδ. Καστανιώτη 2004).

3. Από παραδρομή, αυτό είναι βέβαιο, παραλήφθηκε από την ευρετηρίαση της εν λόγω *Βιβλιογραφίας* το όνομα του υποφαινομένου.

4. Στην ενότητα «III. Διάφορα» να προστεθεί η εξής ειδική έκδοση: Γιώργης Παυλόπουλος, *Τα αντικλείδια. Στίχος ενύπνιος*. Δήμος Πατρέων. Δημοτική Βιβλιοθήκη [1991]. [Δίπτυχο με αυτόγραφα των αντίστοιχων ποιημάτων, τυπωμένο σε 1000 αντίτυπα με την ευκαιρία της τιμητικής εκδήλωσης για τον ποιητή, που έγινε στη Δημοτική Πινακοθήκη Πατρέων, στις 16 Δεκ. 1991].

5. Παρομοίως, στο λ. 274, σελ. 18, για την επιμέλεια της τηλεοπτικής εκπομπής του «Βιβλιόραματος» (6 Δεκ. 1988) για τον Γ. Παυλόπουλο, υπεύθυνοι ήταν όχι ο Κ. Ζαρόκωστας [sic] αλλά η Κ.[ατερίνα] Ζαρόκωστα και ο Μιχαήλ Μήτρας. Εννοείται ότι η αλλαγή ...φύλου πρέπει να σημειωθεί αναλόγως και στο ευρετήριο της βιβλιογραφίας.

Αλέξης Ζήρας

80

Μια επιστολή του Εμμανουήλ Κριαρά προς τον Νάκη Πιερρή

Ο ομότιμος σήμερα καθηγητής της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Εμμανουήλ Κριαράς (γενν. 1906)¹ βρέθηκε στην Κέρκυρα το 1957, όπου τον φιλοξένησε ο γνωστός κερκυραίος βιβλιόφιλος και βιβλιογράφος Νάκης Πιέρρης.²

Η ευχαριστήρια επιστολή του Εμμ. Κριαρά μας μεταφέρει στο κλίμα της εποχής εκείνης και, παρά το σύντομο περιεχόμενό της, μας παρέχει ενδιαφέρουσες πληροφορίες για τα πνευματικά πράγματα του τόπου μας.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΣΠΟΥΔΑΣΤΗΡΙΟΝ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗΣ
ΚΑΙ ΝΕΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

Θεσ/νίκη, 12.12.1957

Αγαπητέ φίλε,

Αυτές τις ημέρες θα πρέπει να βρισκόσαστε³ στην Αθήνα με την ευκαιρία της Έκθεσης Σολωμού.⁴ Διαβάσαμε –και το ξέραμε άλλωστε– πόσο σημαντική στάθηκε η συμβολή σας στην οργάνωση του σημαντικού αυτού πνευματικού γεγονότος.

Με μεγάλη πάντα ευχαρίστηση θυμόμαστε⁵ τις όμορφες μέρες που περάσαμε στην Κέρκυρα και το φιλόξενο σπίτι σας.⁶

Ο φίλος μου Ολλανδός καθηγητής του Πανεπιστημίου κ. G. Blanken⁷ μου γράφει ότι αυτές τις / μέρες φτάνει στην Κέρκυρα, όπου θέλει να ξεκουραστεί για λίγες ημέρες. Θα μείνη ως τις 20 Δεκεμβρίου.

Επειδή, καθώς μου γράφει, επιθυμεί να γνωρίση πνευματικούς ανθρώπους στην Κέρκυρα, του σύστησα να προσπαθήση να επικοινωνήση μαζί σας. Είναι φιλέλληνη, ελληνιστής και συμπαθητικός άνθρωπος. Θα μείνη στο ξενοδοχείο «Αστήρ».

Του συνιστώ να γνωρίση και την κ. Δεντρινού.⁸

Με τις καλύτερες ευχές της γυναίκας μου⁹ και τις δικές μου για σας και την κυρία Πιέρρη για τον καινούργιο χρόνο

Δικός σας / Εμμ. Κριαράς

Εμμ. Κριαράς
Στρατηγού Δουμπιώτη 20
Θεσ/νίκη, 7

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Βλ., ενδεικτικά, το *Παγκόσμιο Βιογραφικό Λεξικό της Εκπαιδευτικής Ελληνικής Εγκυκλοπαίδειας*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1986, τ. 505, σ. 90, λήμμα «Κριαράς, Εμμανουήλ», και *Αλλά, τιμητικό αφιέρωμα στον καθηγητή Εμμανουήλ Γ. Κριαρά*, εκδ. Παπαζήση, Δήμος Μήλου, Αθήνα 2004.

2. Ο Νάκης Πιέρρης (1890-1964) υπήρξε Κερκυραίος λόγιος, πνευματικός άνθρωπος, βιβλιογράφος και συλλέκτης εγγράφων και βιβλίων. Γνωστό είναι το έργο του –συμπλήρωμα σημαντικό της σπουδαίας *Ιονικής Βιβλιογραφίας* του Αμιλίου Λεγκράν- *Bibliographie Ioniennne, suppléments à la description raisonnée des ouvrages publiés par les Grecs des Sept-Iles ou concernant ces Iles du quinzième siècle à l'année 1900 par Emile Legrand oeuvre posthume complétée et publiée par Hubert Pernot*, Αθήνα 1966. Η πολύτομη βιβλιοθήκη του, το πλούσιο, ιδίως σε μονόφυλλα, αρχείο του και το γραφείο του Ιωάννη Καποδίστρια που βρισκόταν στην κατοχή του, μετά το θάνατό του δόθηκαν στην Αναγνωστική Εταιρεία Κερκύρας και συναποτελούν τώρα τη Βιβλιοθήκη Σοφίας και Νάκη Πιέρρη.

3. Ο Πιέρρης διέμενε στην Κέρκυρα, αλλά προφανώς είχε μεταβεί στην Αθήνα για την έκθεση Σολωμού που είχε διοργανώσει το Γαλλικό Ινστιτούτο Αθηνών.

4. Ειδικός πολυσέλιδος τόμος είχε εκδοθεί για την έκθεση αυτή από το Ινστιτούτο.

5. Στο α' πληθυντικό πρόσωπο συμπεριλαμβάνει και τη γυναίκα του, την καθηγήτρια Αικατερίνη (Τιτικά) Στριφτού-Κριαρά. Πληροφοριακό υλικό για την εποχή και για το ζεύγος Κριαρά βλ. στο βιβλίο *Επιστολές Ι.Μ. Παναγιωτόπουλου και Εμμ. και Αικ. Κριαρά*, εκδ. Σχολής Ι.Μ. Παναγιωτόπουλου, Αθήνα 2004. Επίσης, δες Εμμανουήλ Κριαράς, *Πραγματώσεις και όνειρα. Σταθμοί μιας πορείας*, Ιανός, Θεσσαλονίκη 2001.

6. Όπου ο Ν. Πιέρρης φιλοξένησε το ζεύγος Κριαρά.

7. Για τον Ολλανδό καθηγητή Gerard Hendrik Blanken, διάδοχο της καθηγήτριας Σοφίας Αντωνιάδη, βλ. Κριαρά, *Πραγματώσεις...*, ό.π., σ. 152-153. Ο Blanken υπήρξε σπουδαίος καβαφιστής και σημαντικός νεοελληνιστής. Πέθανε το 1986. Είναι ο πρώτος που μετέφρασε Καβάφη. Σπανιότατη είναι η πολυγραφήμενη έκδοσή του των καβαφικών ποιημάτων, σε 100 αριθμημένα αντίτυπα (1934). Για την ενασχόλησή του με τα νεοελληνικά γράμματα και την αφοσίωσή του στο καβαφικό έργο βλ. Δημήτρης Δασκαλόπουλος, *Κ.Π. Καβάφης. Σχέδια στο περιθώριο*. Διάττων, Αθήνα 1988, passim, κυριότατα δε στις σ. 137-140.

8. Ειρήνη Α. Δεντρινού (1879-1974): Κερκυραία ποιήτρια, λογία, δημοτικίστρια, διευθύντρια του περιοδ. *Κερκυραϊκή Ανθολογία*, από τα σημαντικότερα πρόσωπα του κύκλου του Κ. Θεοτόκη. Η σύστασή του Εμμ. Κριαρά προς τον ξένο καθηγητή οφείλεται στις γνώσεις του κερκυραϊκού χώρου και των πνευματικών ανθρώπων του, που διέθετε η Δεντρινού, ζωντανό μουσείο της Κέρκυρας και έσχατη εναπομείνασα τότε στη ζωή από την Κερκυραϊκή Σχολή. Ο Εμμ. Κριαράς είχε γνωρίσει στο ταξίδι του αυτό προσωπικά την Ειρ. Δεντρινού και έχοντας ίδια γνώμη τη συστήνει και στον Blanken.

9. Για την Αικ. Κριαρά (1906-2000), το γένος Στριφτού, παιδαγωγό, ψυχολόγο, καθηγήτρια της Ψυχοτεχνικής του Πανεπιστημίου Μακεδονίας, βλ. Κριαράς, *Πραγματώσεις...*, ό.π., σ. 17, 80, 193, 222, και *Επιστολές Ι.Μ. Παναγιωτόπουλου και Εμμ. και Αικ. Κριαρά*, εκδόσεις Σχολής Ι.Μ. Παναγιωτόπουλου, Αθήνα 2004.

Θεοδόσης Πυλαρινός

Ένα άγνωστο ποίημα του Κώστα Μόντη

Η κυρία Αριέττα Ρούφου είχε την καλοσύνη να μου στείλει από το αρχείο του Ρόδη Ρούφου το χειρόγραφο ποίημα του Κώστα Μόντη «Κύπριοι ποιητές», που γράφτηκε στη Λευκωσία στις 7 Φεβρουαρίου 1955 και είναι αφιερωμένο «Στο Ρόδη Προβελέγγιο για τη Ρίζα του μύθου». Όπως μου γράφει σε επιστολή της (12 Ιαν. 2006), «είναι το μόνο στοιχείο που βρήκα [για τον Μόντη] στο αρχείο του συζύγου μου». Όσο έχω ελέγξει, το ποίημα αυτό δεν περιλαμβάνεται στα ποιητικά Άπαντα του Μόντη. Δεν μπόρεσα να εξακριβώσω αν δημοσιεύτηκε εκείνη την εποχή σε κάποιο έντυπο.

Θα ανέμενε κανείς να δει το ελευθερόστιχο αυτό ποίημα να δημοσιεύεται στο αμέσως επόμενο βιβλίο από τότε που γράφτηκε, δηλαδή στις *Στιγμές* (1958): όμως, αυτό δεν συμβαίνει. Να υποθέσουμε ότι ο ποιητής δεν το έκρινε άξιο να περιληφθεί σε συλλογή; Κάποιος θα μπορούσε να σκεφτεί ότι το κείμενο αυτό, ίσως και λόγω της σχετικής έκτασής του (22 στίχοι), δεν ταίριαζε πολύ με την τεχνοτροπία των *Στιγμών*. Από την άλλη, τόσο στις *Στιγμές* όσο και στα συμπληρώματά τους βρίσκουμε και πιο ανεπτυγμένα ποιήματα, όπως τα «Πρωταγόρας Δημοτέλους», «Ο χορός της Μαργαρώς», «Ένας επίλογος που δεν έχει καλά καλά τη θέση του» κ.ά.

Οι Κ. Μόντης και Ρ. Ρούφος γνωρίστηκαν από κοντά (όπως με βεβαιώσε η κυρία Έρση Μόντη) κατά τη διετή διαμονή του τελευταίου στην Κύπρο, όπου υπηρέτούσε στο ελληνικό προξενείο. Και οι δύο συγγραφείς ανήκαν στη δεξιά ιδεολογία και προσχώρησαν στην ΕΟΚΑ. Προφανώς ο Ρ. Ρούφος έδωσε διά ζώσης τον πρώτο τόμο της μυθιστορηματικής τριλογίας του *Η ρίζα του μύθου* (1954), που κυκλοφόρησε με το ψευδώνυμο Ρόδης Προβελέγγιος. Το ποίημα του Μόντη αποτελεί ποιητικό σχόλιο στο μυθιστόρημα αυτό, που αναφέρεται στις εμπειρίες του συγγραφέα από την ένταξή του στην Εθνική Αντίσταση στα δύσκολα χρόνια της Κατοχής και του Εμφύλιου.

Μιλώντας εκ μέρους των κυρίων ποιητών (αξίζει να προσεχθεί ο τίτλος «Κύπριοι ποιητές»: προσφέρεται να διαβαστεί συνδυαστικά με το μεταγενέστερο «Έλληνες ποιητές»), ο Μόντης απαντά στον Ρούφο ότι οι πρώτοι δεν είχαν τις τραυματικές εμπειρίες που βίωσαν ελλαδίτες ομότεχνοί τους την εποχή του μεγάλου πολέμου, και επομένως δεν παρακινήθηκαν να γράφουν σχετικά κείμενα. Βέβαια, δεν πρέπει να μας διαφεύγει το γεγονός ότι το ποίημα γράφτηκε μόλις δύο μήνες πριν από την έναρξη του αντιβρετανικού - ενωτικού αγώνα της ΕΟΚΑ, που εν μέρει ακύρωνε στίχους όπως: «Εμείς δεν φύγαμεν αντάρτες στα βουνά». Όμως, αυτό ίσως δεν αποτελεί επαρκή εξήγηση για τη μη συμπερίληψη του ποιήματος αυτού σε κάποιο από τα βιβλία του Μόντη. Η απάντηση θα μπορούσε να αναζητηθεί και σε κάτι άλλο: στην αρνητική στάση του Μόντη απέναντι στη *Χάλκινη εποχή* του Ρούφου, «το μυθιστόρημα του κυπριακού αγώνα», σύμφωνα με τον υπότιτλο του βιβλίου. Όπως ήδη υπαινίχθηκε ο Λ. Ζαφειρίου, έχοντας υπόψη του προφορικά σχόλια του κύριου συγγραφέα για το «κυπριακό» μυθιστόρημα του Ρούφου, «πιθανότατα η απάντηση του Μόντη στον Ντάρρελ να σχετίζεται με αντιρροήσεις του για τη *Χάλκινη εποχή*» (*Η Λέξη* 152, Ιουλ.-Αύγ. 1999, σ. 438). Πράγματι, όπως δοκιμάζω να δείξω σε άλλη εργασία μου, η νουβέλα *Κλειστές πόρτες* (1964) του Μόντη αποτελεί απάντηση όχι μόνο στα *Πικρολέμονα* (1957) του Ντάρρελ αλλά και στη *Χάλκινη εποχή* (1960) του Ρούφου.

Λευτέρης Παπαλεοντίου

Κύριοι ποιητές

Στο Ρόδη Προβλεπιο για τη "Ρίζα του Μύθου"

Δέ γνωρίσαμε έμεūs την τραγωδία του Χαϊδαριού.
Έμεūs δέν πέθαναν οι άνθρωποι στο δρόμο από πείνα.
Κανένας δέν τουρέμισε τον αδερφό μας
(τριάντα χρονών ζαντό παγγιμάρι!),
και τὰ παιδάκια μας
(ο Θούμης μας, ο Μάριος μας, ο Λέλλος μας, ούέφου!)
δέν έμναν άσαρνα νόμισα
πού τους έπαζαν τὰ χέρια οι Γερμανοί
για να μίν κέθουν άγχι φορά πορτομαγιόγρουδες.
Έμεūs δέ φυγαμεν ζενταρτες στα βουνά
ένώ η αδερφή μας η' η κόρη μας γινόντουσαν πόρνες
για να κερδίσουν ένα κομμάτι μαύρο ψωμί
για τη μητέρα τους πούταν στο κρεβάτι.
Τι σίχους μπορούμε, γοιπόν, να γράψουμε
όσο κειρό όσα αυτά είναι τόσο πρόσφατα;
Πώς είναι δυνατό να μιήσουμε γι' άλλα πράματα
ώρα που ε' άγχος όλων αυτών
συνήθει στή μετεωμένη χούφτα του
τό μωγο' και τὸ αϊδομιά μας;
Τι διατάωμα έχουμε να πάρουμε πέννα στο χέρι
όταν πήραν τη διμή της μετοβαμμένη πέννα
ε' αδέρφια μας στην Ελλάδα;

Λευκωσία, 7 του Φεβρουάριου, 1955.

Κώστας Μόντης